Pierre Assouline

CAMONDOLARIN SONUNCUSU

Fransızca aslından
çeviren
ERHAN BÜYÜKAKINCI

Pierre Assouline

CAMONDOLARIN SONUNCUSU

ÇAĞDAŞ DÜNYA YAZARLARI

ISBN 975-510-887-4
© Editions Gallimard 1996 / Can Yayınları Ltd. Şti. (1998)

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Özal Basımevi'nde basıldı. (1998)
Dizgi: Serap Kılıç

Pierre Assouline

CAMONDOLARIN SONUNCUSU

ROMAN

Fransızca aslından
çeviren
ERHAN BÜYÜKAKINCI

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax:252 72 33

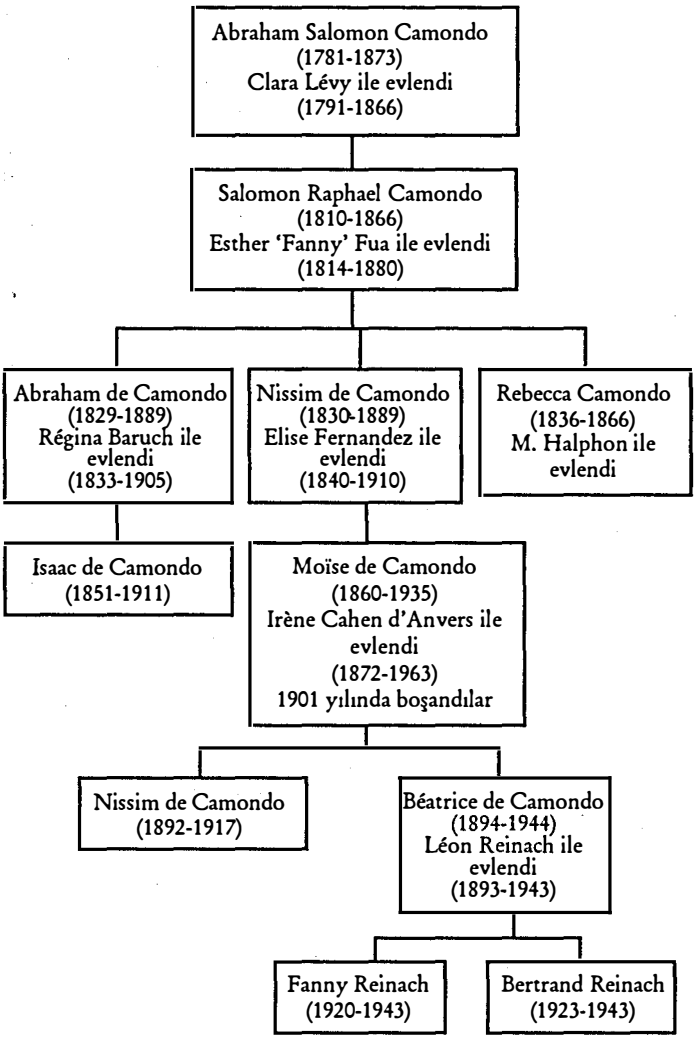
Özgün adı
Le Dernier des Camondo

Gazeteci-yazar *Pierre Assouline* 1953 yılında Fas'ın Kazablanka kentinde doğdu. Üniversite eğitimini Paris'te gördü. 1974 yılından başlayarak gazetecilik ve radyoculuk yaptı; aylık Lire dergisinin yazı işleri müdürüdür. Evli ve iki çocuklu olan *Pierre Assouline*'in ilk belgesel romanı *Camondoların Sonuncusu*'dur.

İlk yazılarımda bana yol
gösteren anneme.

Bu ölümlü dünyanın bileşimine biraz sonsuzluk
ya da en azından süreklilik karışmıştı...

MARCEL PROUST

Abraham Salomon Camondo
(1781-1873)
Clara Lévy ile evlendi
(1791-1866)
Salomon Raphael Camondo
(1810-1866)
Esther 'Fanny' Fua ile evlendi
(1814-1880)
Abraham de Camondo
(1829-1889)
Régina Baruch ile
evlendi
(1833-1905)
Nissim de Camondo
(1830-1889)
Elise Fernandez ile
evlendi
(1840-1910)
Rebecca Camondo
(1836-1866)
M. Halphon ile
evlendi
Isaac de Camondo
(1851-1911)
Moïse de Camondo
(1860-1935)
Irène Cahen d'Anvers ile
evlendi
(1872-1963)
1901 yılında boşandılar
Nissim de Camondo
(1892-1917)
Béatrice de Camondo
(1894-1944)
Léon Reinach ile
evlendi
(1893-1943)
Fanny Reinach
(1920-1943)
Bertrand Reinach
(1923-1943)

İçindekiler

Öndeyiş 13

Monceau Ovası'nda, 1914 İlkbaharı 17

Onlara 'Doğu'nun Rotschildler'i Denilirdi 57

Davalar Fransası'ndaki Doğulular 95

Kendi Dünyasında Bir Musevi Soylusu 138

Camondolar'ın Görkemi ve Sefaleti 197

Sonsöz 260

Teşekkür 271

Öndeyiş

Bir gün, adımlarım beni Paris'in sekizinci bölgesine, Monceau Sokağı'ndaki 63 numaraya kadar götürdü. Oradan bir daha geri dönmedim. O günden beri, o konak benim içimde yaşıyor.

1981 baharının başıydı. Marcel Dassault'nun geçmişiyle ilgili araştırmalar yapıyordum. Ünlü uçak yapımcısının yaşamöyküsü, varlığından bile kuşku duymadığım bir yeri keşfettirmişti bana. Dassault, çocukken orada oynamıştı. Delikanlılığında, buraya çay içmeye gelirdi. Camondolar onun yakınlarıydı. Annesi, Selanikli büyük bir Musevi aileden gelmekteydi. Çok kırılgan, ama az edebiyatçı olan Marcel'in kişiliği üzerinde, Allatiniler tarafının etkisi Blochlarınkinden daha fazlaydı. Bu konak, onun anılarıyla yüklü yerlerden biriydi. 1919 yılında, Kont Moïse de Camondo onun nikâh şahidi olmuştu.

Hiç kimsenin kolayca kopamadığı bu dünyayı terk ederken, yirminci yüzyıla ayakları geri geri giderek girmekte olan bir on dokuzuncu yüzyıl insanının sevgiyle oluşturduğu on sekizinci yüzyıl mekânı içindeki yolculuğun büyülü anısını birlikte götüreceğimi sanıyordum. Girişteki büyük mermer levha beni birdenbire Aydınlıklar Yüzyılı'ndan Karanlıklar Çağı'na götürmüştü. O zamandan beri, o levhayı yüzlerce kez okudum. Dünya

üzerinde ışık saçan bu gölgelerden birinin esininden etkilenir gibi içim kıpır kıpır olmuştu her defasında. Zamanla, düşünmek, heyecanımı birazcık yatıştırdı.

On beş yıl bu evin çevresinde dolandım durdum. Klasik bir müzenin aksine, her zaman içinde oturulmuş bir yerdi burası, çünkü bir ruhu var. Hatta doğası, en küçük sırlarında bile kavranması için, gerçeği öğrenme kaygısı, doğruluk kaygısını aşsın istiyordu. Nitekim biri, insanı diğerinden vazgeçirtemezdi. Böyle bir sorgulama, tarihsel araştırmanın yadsınmasını gerektirmezdi. Ancak, köşe yazarlarının söyleminde bir dönemin mantığını egemen kılabilmek umuduyla, kanıtların yerine izlere öncelik tanınmasına neden oluyordu. Peki ya her iki taraf da aynı biçimde sessiz kaldıklarında ne olacak?

Bir şey tam olarak bilinmediği zaman yorum yapılır. Bazen, ben kendim çözümlemek zorunda kalırım. İşte o noktada, ruhsal empatiden çok, düşünsel anlamda dürüstlük gerekir. Aktörleri dinledikten, yazarları okuduktan sonra, boşlukları doldurduğum da olmuştur. Önsezilerden hareket ederek, kahramanlara duygular da yüklediğim oldu. Ben bu özgürlüğü kullandım, ancak Jean Paulhan'ın, insanlar tanınmayı başardıkları takdirde, bundan gizli gizli yararlanırlar, deyişinden hiç kurtulamadım. Acaba Moïse de Camondo, o gün, yemekten sonra, sehpanın sağ köşesine sevgili varlığının fotoğrafını yerleştirirken, gerçekten kızarmış mıydı? Bunun için yemin edemeyeceğim, ama içten gelen bir kanıya dayanarak, onun iç dünyasıyla yaptığı uzun muhasebe sonunda bunu yine de ileri sürebilirim. İşte budur gerçek yaşamöyküsel metni yaşamöyküsünden farklı kılan.

Nissim de Camondo Müzesi, bana, en gizli noktalarına kadar araştırılması gereken o gizemlerden biri gibi görünmüştü her zaman. Gizin varoluş nedeni vardır. Onu bulabilmek için, hakkında bilgi sahibi olunmayan bir dünyanın sessizliğine hafifçe dokunmak pahasına,

yok olmuş bir ailenin yazgısına, onun zengin dönemlerine ve özel tragedyalarına meydan okumak gerekiyordu. Monceau Parkı'nın çevresinde nice fark edilmez Atlantisler vardır.

Bu, o kadar da kolay keşfedilebilir bir şey değil. Yine de konak herkese açık. Ancak oraya korkuyla girildiğine ikna olmadan dışarı çıkmak zordur.

Anılara terk edilmiş küçük odaya girerken, bizi kucaklayan bu tuhaf izlenim nereden geliyor? Kendi meyvelerini yok eden tek ağaç olan soyağacında, Camondo sülalesini keşfederken, insan, kendini büyük bir aile sırrına izinsiz girer gibi duyumsuyor. Sıkıntılar sarıyor bizi; İspanyol Yahudisi bu ailenin oluşturduğu Odysseia'ya gösterilen ilgi, bir çeşit gereksiz davranış gibi. İnsan kendini mekân değiştirmiş gibi duyumsuyor, istenmeyen bir konuk sanki. Evin sakinleri çıkıp gitmiş, ama her an dönecekmiş gibi.

Camondolar'ın sonuncusunun ölümünden çok sonra, onlar yine burada, kendi evlerinde.

1

Monceau Ovası'nda, 1914 İlkbaharı

Bir evin yazgısı hakkında pek bir şey bilinmez hiçbir zaman. Satın alınsa ya da miras olarak kalsa da, geleceğini bilemeyiz; bu gelecek, her ne kadar noterlik işlemleriyle mühürlenmiş izlenimini verse de.

"Tam da balo dönemiydi ve savaş kapıdaydı," diye yazacaktı bir gün bir köşe yazarı.

Doğru, böyle olmuştu. Elli dört yaşında, boşanmış ve iki çocuk babası ikinci Camondo Kontu Moïse'in orada mutlu olamayacağı yazılıydı sanki. Görünüşte tatmin olmuş, ama yalnızlık hayaletinin kovaladığı, insanların kendisine yaranmaya çalıştığı ve övdüğü zengin bir adamın mutsuzluğunu kim anlatacak? Sadece yalnız olduğundan değil, biraz da yüzüstü bırakılmış bir insan, yazgının gazabına uğramış bir yaşam. Daha sonraları yüzünün maskesi, suçu çizgilere atacak, onun özlem dolu yüz ifadesi biraz daha melankoliyle dolacak.

1914 yılının o günlerinde, Moïse iki arada bir derede kalmıştı; geçmiş dünyanın sınırı ile gelecek yüzyıla geçmenin eşiğinde. Tahtlar sallanacak, imparatorluklar yitip gidecek, hanedanlar sönecek. Bütün bu olup bitenlerin kendi hanedanının da sonunu işaret ettiğini seziyor muydu acaba? Esmeye başlayan kötü rüzgâr, her şe-

yi alıp götürecek. Daha sonra Camondolar'ın destanından geriye bu evden başka bir şey kalmayacak.

Birçokları daha önce söylemişlerdi, bir kent bir kenttir, ama Paris bir dünyadır. Monceau Ovası, gerçek sınırları gezintiye çıkanların çoğu için ulaşılamaz olan bir prensliktir orada. Akşam olunca, bekçiler, dövme demirden ağır parmaklıkları kapatırken, bu park adeta Yasak Kent görünümünü alır.

On dokuz hektarlık alan, eskiden, ancak o kadar da uzak değil, müstakbel Phillipe Egalité'ye ait olduğu günleri bile artık anımsamaz. Bu, onun çılgınlığıydı. 1773 yılında, daha henüz Chartres Dükü iken, zevkine düşkün bu hovarda adam, Mousseaux arazisini (zamanla Monceaux, sonraları da Monceau olarak adı değişti) çok güzel bir parka dönüştürmeyi düşlerdi. Fazladan bir park olarak değil de, açık hava tiyatrolarının en yeşili ve en düzenlisi olarak. İzleyiciler orada gezineceklerdi ve gösteri her yerde olacaktı.

Carmontelle lakaplı Louis Carrogis, bu prenslik ütopyasını yaşama geçirmekle görevlendirilmişti. Onun hem mimar, hem tiyatro yazarı olması, belki de bunun için tuhaf gelmiyordu. Roule Mahallesi ile Clichy Ovası arasına sıkışmış bu tarlaları, tüm zamanların ve tüm mekânların bir bahçesine dönüştürmek için hokkabaz olması da gerekiyordu. Bütünü gülünç bir şeye dönüşmeden, biraz imparatorluk Çini'nden, biraz da Firavunlar Mısırı'ndan ve Yunan Antik Çağı'ndan alıntıları bir araya getirmeyi kafasına koymuştu.

Carmontelle, tam uyumlu bir usta olarak görüyordu kendini. Saray için hafif komedilerin en incesini hazırlayacakmış gibi, Dük'e bir bahçe tasarlamıştı. Şelaleler ya da küçük köprüler, Korent tarzı sütunlar ya da Hollanda'nın rüzgâr değirmenleri, çeşmeler ya da çalılıklar, tapınaklar ve dam köşkleri, havuzlar ve göletler,

her şey, en umulmadık tabloları ortaya çıkarmaya yardımcı olmalıydı. Halkı, ortamın içine doğrudan girmeye ve şaşırtıcı perspektifler içinde kendini unutmaya davet ediyorlardı. Her şey, onun katıksız zevki için yaratılmıştı. Sanatçı, bu parkı, bütünlüğünden ortaya çıkacak olan zarifliğinin, bazı bölümlerdeki karmaşık ve yapay görüntüyü unutturmasını dileyerek yaratmıştı. Çünkü ortağı ne kadar tuhaf biri olsa da, en azından soyunun ilk prensi değildi.

İkinci İmparatorluğun başlarında, Orléansların mallarına el konmuştu. İnsanlar alay ettiler: Kartal'ın ilk uçuşu... I. François'dan beri Paris'in yaşadığı batıya doğru önlenemez genişlemesine bağlı olarak, Monceau Parkı çeşitli değişikliklere uğradı. Bu akciğer konumundaki yeşil bölge, Baron Haussmann'ın elinden kurtulamazdı. Monceau Parkı, önce kente katılarak, sonra parçalara bölünerek, üçte ikisi budanmış bir halde kendisini müteahhitlerin elinde buldu. Kurnaz Carmontelle bundan bir kâr elde edemeyecekti. Pereire kardeşler onun ruhunu bu parktan kovacaklardı. Her şeyden önce, onun yapıtı Louis-Philippe'in babasının bir çılgınlığıydı. Geziler ve Dikim Baş Mühendisi, M. Alphand, bahçeden geriye kalan bölümü, bir yıldan az bir süre içinde halka geri verme sözü vermişti.

1850'den itibaren, girişken bir çift, mahallede satılık olan her şeyi satın aldı ve mülklerin alanı dokuz hektarı buldu. On yıl sonra, paylaşmak tutkusuyla, ovanın beş hektarlık bir alanı üzerinde hak sahibiydiler. Geri kalanı ise, büyük Haussmann yolları ile demiryolunun Saint-Lazare'a doğru geçmesi için yapılan sert tartışmalar sonucunda kent yönetimine bırakılmıştı. Birkaç yıl içinde, metrekare fiyatı hiç de baş döndürücü bir yükseliş göstermemişti.

On yedinci bölge ile sekizinci bölge yönetimleri, kadastro işlemleri için bu alan üzerinde tartışıyordu. Ancak eski Parisliler açısından, bu ilçeye tamamen Pereireler'in damgası vurulmuştu. Pereireler buraya imzalarını atmışlardı, tıpkı çekmeceli küçük çalışma masası üstündeki Carlin imzası gibi.

İkinci İmparatorluk döneminde, Doğu Avrupa'dan büyük göçmen akınlarının gelmesinden çok önce, Musevi kökenli Paris burjuvazisi, doğal olarak daha çok dokuzuncu ve ikinci bölgelerde, hatta onuncu, üçüncü, birinci, dördüncü ve on birinci bölgelerde toplanmaktaydı. Ünlü sekizinci bölge dışında, sinagogları, esnafları ve tüccarları ile Musevi kültürü kendisini birçok yerde göstermekteydi. Bazen oralarda Fransızca dışında başka dillerin de konuşulduğu duyulurdu. Aynı zamanda, Paris'teki beş Museviden biri ülke dışında doğmuştu.

Monceau Ovası bu kuralların dışında bir yerdi. Pereireler bu istisnanın özünü oluşturmaktaydılar. Kendi dindaşlarının en varlıklıları ile en tutkulularını bu bölgede oturmaya teşvik ettiler, hatta çevresi onlara uymasa bile.

Moïse'in amcasıyla babasını buralara yerleşmeye ikna edenler, onlar olmuştu. Amca, Emile Pereire'den bir arazi ile bir konak satın alırken, babası da, ortak olarak, bayındırlık işleriyle uğraşan M. Violet'ninkini almıştı. Noter Emile Fould'un huzurunda imzalanan satış belgeleri bunların tanığıydı: 1870 ve 1872 yıllarında, İspanya'dan İtalya'ya ve oradan da Türkiye'ye kendilerini götüren ve yüzyıllar süren bir yolculuğun sonunda, Camondo ailesi, Philippe Egalité'nin toprakları üzerinde sürekli olarak köklerini salıyordu.

Parkı boğan arterlerin arasında, Monceau Sokağı'nın özel bir konumu vardır. Adı bile bir simgedir.

Belirli bir rolü simgeleyen adı var. Batı Paris mitolojisinde yer alır, böylesi bir ayrıcalık ona yükümlülükler kadar haklar da verir. Hiç kimse orada öylesine oturamaz. Bir adrestir orası. Proust bunda yanılmamıştı.

"Kırsal alanda olsa değersiz sayılabilecek, birkaç ağaçtan oluşan küçük bir bahçe parçası, yalnızca mültimilyonerlerin oturabildikleri Gabriel Caddesi'nde ya da Monceau Sokağı'nda olağanüstü bir cazibeye bürünür..."

Monceau Ovası, çok sayıda özenli sokak barındırıyorsa da, adını taşıyan sokak bir topluluğun simgesi gibidir. Bu sokak, birçok kişinin çağın gerekliliği diye nitelendirdiği gibi, Valois-du-Roule Sokağı'nı da içine alacak mıydı? Bin metre uzunluğunda, on metre genişliğindeki bu sokak, Haussmann Bulvarı ile Rocher Sokağı'nın arasında meydan okurcasına kendisini göstermektedir. Sakin, düz ve ileriye doğru.

Bu konağın Moïse'e annesinden miras kaldığı dönemde, Monceau Sokağı'nın görünümü mermere kazınmıştı bile. Onun yüzü, çizgileri, silueti, gelecek yüzyıl için ortaya çıkmıştı. Bir sokaktan, bir insan gibi söz edilmesi daha doğru olacaktı.

Doksan beş hane numarasının olduğu sokağın içinde, yalnızca on konak vardı. Ötekilerden ayırt etmek için, onlara müstakil ev demeye cesaret edilmezdi ve böylesi bir mekânda, yolcuların uğrayabileceği otellerin düşlenmesi pek yakışıksız kaçardı. Doğal görülse de, bütün büyük aileler orada zorunlu olarak görüşmezler. 1910 yılında Monceau Sokağı'nda kimler yaşar? Kendinizi Parisli bir yayanın yerine koymanız ve meraklı adımlarla bu sokaktan geçmeniz yeterlidir. Bu ağır duvar kaplamalarının gerisinde, öyle bir dünya vardır ki, unvanlar, nitelikler ve soyadları zor tahmin edilir. Eski Rejim ile İmparatorluk soyluları, Musevi aristokrasisi, Protestan yüksek sosyete, büyük sanayi ve bankacı bur-

juvazisi ile tarikat mensubu kişilerden oluşan, eşi görülmemiş bir karışım.

Yedi-çift numarada, Curial Vikontu'nu, on numarada ise Montlivault Kontu ile Bouëxic Vikontu'nu buluyoruz. Daha on beş yıl önce, sekiz numaradaki komşuları, *Neue Freie Presse* adlı bir Viyana gazetesinin muhabiri olan Theodor Herzl'den başkası değildi; Dreyfus davası onu o kadar çok etkilemişti ki, Museviler için ilahi bir devlet kurma ilhamı gelmişti ona. Herzl bütün zamanını siyasal Siyonizm'in müdahalesine ayırmış olsa da, onun yakınında, on bir numarada, Sacré Coeur'ün Fransisken rahibeleri ve biraz daha ileride, Bourges'lu rahibeler dua ederlerdi.

Yirmi sekiz numarada, şaşırtıcı geniş bahçesi ile bir konak dikkatleri çeker. Büyük bir Musevi aile olan Furtado-Heinelerden sonra, Prens Joachim Murat orada görkem içinde hüküm sürmektedir. Sürekli yer değiştirme olgusu pek olağandışı sayılmaz; kayınpederi Elchingen Dükü Michel Ney, kayınvalidesi de, bankacı Heineler'in evlatlığı, genç kızlık soyadı Furtado olan Paule idi.

Otuz bir numarada, yelpazelere durmadan gül desenleri çizdirten hanımın salonu, en beğenilen salonlardandı. Hiç değişmeden, her salı, Madeleine Lemaire'in o küçücük evi, aralarında Marcel Proust'un da bulunduğu sanat ve yazın dünyasından dostlarıyla dolup taşardı. Nitekim Proust, Mme. Verdurin'in portresini çizerken buradan esinlenecektir ve orada, Baron de Charlus'nün modellerinden olan, Muhteşem Taquin lakaplı ya da daha bayağı biçimde 'Nine' olarak da çağrılan Robert de Montesquiou-Fezensac ile tanışır.

Kontes Molitor'un 35-40 numaradaki konağının yanında, kırk bir numarada oturan Orly-Roedererler'in tam karşısında, otuz üç numarada, Louis Monnier adlı biri bulunur. Yüzyıl başında, 47 numaradaki, Baron

Maurice de Rotschild'e, Napoli Bankası'nın son başkanı ve büyük koleksiyoncu amcası Alphonse'un İkinci İmparatorluk döneminde inşa ettirdiği konak miras kalmıştı. 51 numaradaki René Firino, 55 numaraya yerleşmiş olan Mısırlı Musevi bankacılardan Cattauiler'e komşudur. Çikolatacı Noisiel hanedanının mirasçısı Gaston Menier 61 numaradaki konağı Camondolar'dan satın almıştı. Onun tam karşısında, 62 numarada, Baron Davillier yaşarken, 64-2'de Jacques Piou, Hahamlar Kurulu'nun önemli bağışçısı Alfred Reitlinger ile komşu sayılır. Daha kimler var? 69 numarada Kont Charles de Maupassant, 71'de Breuteuil Vikontu, 76'da Louis de Lavau, bir de 81 numarada oturan Gaston Goürn ile üç numara ötedeki Louis Picot'yu da unutmayalım.

Bazıları birbirini tanır, diğerleri de tanımaz. Savaş Bakanı Bernadotte ile Désirée Clary'nin gelecekte İsveç ve Norveç Kralı olacak çocuklarını orada dünyaya getirdiklerini bazı kişiler duymuştur. Birçok kişi, Barnabites rahiplerinin oraya çok güzel bir manastır inşa ettirdiklerini anımsar. Ne önemi var artık! Hiçbir sokak sakininden eksiksiz bir bellek beklenemez. Herkesin kendisine ait bir Monceau Sokağı vardır, herkesin izleri kendisine.

On altıncı bölgedeki bir çıkmaz sokakta, Neuilly'deki bir villada ya da eski İtalya'nın bir gettosunda olduğu gibi, bir geçit bekçisi havasındaki bir bekçi beklemez. Yine de bazıları, onun gösterişini korumak çabasına girişirler. Camondolar, Rotschildler ve daha niceleri bu aileler arasındadır. Bazıları Monceau Parkı'nın çevresine inşa edilmiş evlerin tamamen meskûn olarak kullanılması gerektiğini unuturlarsa, işte bu aileler bunu onlara anımsatma görevini üstlenirler.

O kadar eski değil, yüzyılın son yıllarında, aralarında Monceau Sokağı 53-55 numaralı konağın da bulunduğu, Paris'te birçok taşınmaz sahibi olan Courtivron

Markizi'nin aleyhine dava açacak kadar ileri gitmişlerdi. Markiz, mülkünü M. Texier adında bir kişiye, onun kullanım amaçlarını dikkate almadan kiralama gafletinde bulunmuştu. Komşuları binanın cephesinde 'Monceau Parkı Sanatoryumu' yazan levhayı gördüklerinde, kapılarının önünden verem hastalarının geçeceğini dehşetle düşlemişlerdi. Bir hastanın orada öldüğünü öğrendikleri zaman, bu işi, kendilerini hemen haklı çıkartacak olan adaletin ellerine teslim etmeye karar vermişlerdi.

Çok sonra, bir gün, Maurice de Rotschild konağına yeni bir görünüm kazandırmak istediği zaman, mimar Heckly tamamen yöresel nedenlerden ötürü yenileme projelerinden birinin reddedildiğine tanık olmuştu. Onun planlarına göre, bahçeye bakan cepheye, komşu binaların ve konakların cephesinden beş metre önde olmak kaydıyla, sıra sıra sütunlar dikilecekti. Bu tamamen yasadışı bir durumdu. Bu parkın hiç kuşku duyulmayan onuru vardır.

Pereireler kent yönetimi ile arazi bölüşümünü görüşürken, birtakım baskılara boyun eğmişlerdi. Özel bahçelerin parka bakan parmaklıklarının Seine Kaymakamlığı'nın belirlediği modele tamamen uygun olması gerekmekteydi. İnşa edilecek evler, yalnızca burjuvaların oturabilecekleri yerler olarak tasarlanacaktı. Her türlü ticaret, sanayi, tabela ya da işaret kesinlikle yasaklanmıştı. Hiçbir bina, bahçe kapısının parmaklıklarından itibaren en az on beş metreden ve sokağa bakan çıkış kapılarından ise en az beş metre önce inşa edilemezdi.

Bu park ile şaka yapılamaz. Carmontelle'in düşlerinden bir şeyler kalmalı hâlâ orada. Bu son derece şiirsel tasarım, yalnızca Monet'nin fırçasından dökülmüştü kâğıda.

Ötekilerden ayırt edilen bir ev varsa, o da 63 numaradır. Bir yazgısı olacağı belliymiş gibi. Aslında Camondolar'ın konağı olmadan önce, Violet Konağı'nın başka bir yaşantısı vardı. Kâğıttan, düşten ve gerçekdışı bir yaşam. Büyük bir roman sayesinde, gelecek kuşaklara aktarıldı. Bu romanın, arazi vurgunculuğuna ilişkin bir roman olması bir rastlantı değildir. Emile Zola bu evden bir simge yaratmıştı. Dünyadaki yüz binlerce okur için, Saccard Konağı gerçekten de varolmuştur. *Rougon-Macquartlar*'ın ikinci cildi olan *Tazı Payı*'ndaki (1872) baş karakter adeta odur.

Saptamalarını yaparken, yazar hiç kuşkusuz ovanın öteki yüksek yerlerini de gezmişti. Hepsi de ona birçok ayrıntıyı esinlemişti. Ancak işin özünde, Emile Zola'nın, M. Violet'nin konağını, daha doğrusu mimarisini ve düzenlenmesini belirli bir yönteme göre incelemesi gerekiyordu. İnşaatı 1854'lere kadar uzanmaktaydı. Zola'nın kaleminden çıkan yapıtta, Plassans'lı sonradan görme, Saccard lakaplı Aristide Rougon'un, konuklarını hayrete düşüremediğinden onları kıskandırabilmek için, hiçbir zaman yeterince altın kaplaması olmamıştı. Onunla birlikte, gösteriş, çabucak bir yeğinlemeye dönüşmüştü. Hiçbir şey, bu uydurma imparatorluk sarayını bir çeşit masalımsı bir operaya dönüştürmek için bu kadar aldatıcı olamazdı. Her şeyden biraz fazla varsa ne olurdu ki, işin aslı görünüştü. Bütününde herhangi bir sanatsal heyecan olmadan, yapıtları bir araya toplama becerisinde başarılı olmuştu.

1910 yılında, Moïse de Camondo, 63 numaralı konağı kendi mülkiyetine geçirdiğinde, geçmişi hakkında bilgi sahibiydi. Yine de her şeyi unutmayı seçmişti. Kimileri, Chartres Dükü gibi, onun da çılgınlıklar peşinde olduğunu düşünmüşlerdi. Hatta evin havasının ona bulaştığı göz önüne alınırsa.

Eski Violet Konağı onun gözünde pek bir şey ifade etmiyordu ve Saccard Konağı'nın yazınsal anısı onu hiç de durduracakmış gibi görünmüyordu. Ancak kendi öz anne ve babası bu konağı bir eve dönüştürmemişler miydi? Soylarının orada büyüyüp gelişmesi için, gizli umutlarla ailelerini bu duvarların arasına yerleştirmemişler miydi? Bu en son anılara dayalı düşünceleri kafasından uzaklaştırması için, güçlü bir içgüdünün Moïse'i yönlendirmesi gerekiyordu.

Düşününce, akrabaları onun tepkisini doğal karşılıyordu. Zarif bir hastalığa, bütün estetik zevklerin habercisi bir duyguya kapılmıştı. Buna, on sekizinci yüzyıl sendromu adını vermişlerdi. O gün, Aydınlıklar Yüzyılı seçkin bir kurban, hatta ona yakışır bir saygıyı gösterebilecek ender kurbanlardan birini vermişti. Tam olması için, Büyük Yüzyıl[1] ile Devrim arasında askıda kalmış bu dönemin eşyaları, mobilyaları, desenleri ve tablolarının en güzel özel koleksiyonunu oluşturmak yeterli olmuyordu. Zarfın, içerdiği şey ile tam olarak uyum içinde olması gerekiyordu yine de. Güzellikle kendini göstermedikçe, neye yarar zenginlik?

Goncourt kardeşlere şükürler olsun! Yüzyıl sonu Paris'inde, onlar, tartışmasız on sekizinci yüzyıl mantığının en inandırıcı temsilcileriydiler. Bu bakış açısı, hiç kuşkusuz tamamen ortadan kaybolmamıştı, çünkü her zaman Watteau, La Tour ve Fragonard'ı sevenler olmuştu. Ancak bu iki kardeş, öncü olmadıklarını iddia etseler de, onu bir modaya dönüştürecek ölçüde sergileme başarısını gösterdiler. Onun tekrar ortaya çıkması o kadar az parıltılı olmadı. Bu, çağdaşlarını etkileyeceğini sandıkları bir çifte olguyla çakışmıştı: bakışın yeniden

[1] 14. Louis'nin dönemi - 17. yüzyıl (Çev.)

eğitilmesi ve eşyalardan söz ederken, insanlar söz konusuymuş gibi bir inceliğin ifade edilmesi.

On sekizinci yüzyıla yeniden saygınlığını kazandırmak için acele edilmediği bir dönemde, Jules ve Edmond bunun görkemli tanıtıcıları olmuşlardı. Bir gün, onlar sayesinde, 18. yüzyılın, büyük toplumun doğal dekoru olduğu tekrar ortaya çıkmıştı. O zamandan beri, Hollanda'nın tek saygınlığına bir alternatif ortaya çıkmıştı. 17. yüzyıl Hollanda resmini dışlamadan, demirhaneler patronu Eugene Schneider, bankacı Achille Seillière, Morny Dükü, Rotschildler ya da Pereireler, 18. yüzyıl Fransız sanatının geriye bıraktığı iyi parçalara ilgi duymaya başlayacaklardı.

Devrim'in ve Imparatorluğun, 18. yüzyılı resmi anlamda reddetmelerinden onlarca yıl sonra, onların tepkileri kaçınılmazdı. Goncourt kardeşler, zevkler tarihinin bu ânının usta kaynaştırıcıları oldular. Sanatın Protestanları olan bu kardeşler, güzel olana inanıyorlardı. Bu biblocular, meraktan çıldırmış gibi kendilerini gönüllü olarak ortaya atmışlardı. Bu iki yazar, antika dünyasındaki başıboş gezintileri boyunca az çok bir koleksiyon oluşturabilmişlerdi. Kendi kardeşliklerini bir sanat yapıtı düzeyine çıkarmakla yetinmemişlerdi. Aydınlıklar Yüzyılı sanatının, başka hiçbir yerde kendisini bu kadar mükemmel ifade edemediğini ileri sürerek, resimlere göz koymuşlardı. Başlangıçta, Saint-Aubin adında birisinin resimlerini saklandıkları yerden çıkartıp Seine'in rıhtımlarında sergiliyorlardı. Ancak saygınlıklarını hiçbir zaman yitirmemiş en büyük ressamların yapıtlarını sergileyemediler. Goncourt kardeşler öyle düşünseler de, David, Watteau zevkini yok edememişti.

Moïse de Camondo, kendi düzeyindeki birinin koleksiyonculuktan kaçamayacağını anladığı bir yaşa, duruma ve konuma geldiğinde, bu işe gösterişsizce soyundu. Herkes gibi, ama başka araçlarla. Henüz yüzyılın

başıydı. O dönemde, hâlâ on altıncı bölgede, Hamelin Sokağı 9 numaradaki müstakil bir evde oturuyordu.

16. yüzyıldan sonra her şeyin anlamının çöküş olduğuna kanaat getirmek için bir Delacroix güveni yoktu onda. Hatta yakınlarının içgüdüsel olarak yeni akımlara olan eğilimlerine övgüler yağdıran o Musevi dostlarından çekiniyordu. Aslında o, bugünün öncülerinin yarının artçıları olacaklarını sezinleyecek kadar uyanık sayılırdı. Erken bir zamanda, kendisini belirli bir Fransa düşüncesiyle özdeşleştirmek için derin bir istek doğmuştu içinde.

Tutucu ve sakınımlı yapısı, onun ne olursa olsun yakın bir geçmiş çerçevesinde, içine kapanmasına neden oluyordu. Sonunda, 18. yüzyılın yaşama sanatının izlerine ve onun yarattığı modaya olan ilginin tekrar önem kazanması, Camondo ailesinin Fransa'ya yerleştiği dönem olan 1860'lı yıllardan itibaren söz konusu olmuştu.

En nadir parçaları toplamaya başlamış olan, Rotschildler'in en büyüğü, Meyer Amschel'in sabrı olmayacaktı onda. Ya da onun soyundan gelen ve kendisini kaya kristalleri koleksiyoncusu olarak tanıtan Adolphe'un sabrı. Önemli tablolara gösterdiği coşkuyla, deniz kabuğu örneklerini araştıran yaşlı Benjamin Delessert gibi zor bir koleksiyoncu olamayacaktı. Ve Baron Vidal de Léry gibi, eski tamburları yan yana sıralayacak kadar da ileri gitmeyecekti!

Bu tür davranışlar övgüye değer olsa da, onun mizacına uygun değildi. Doğrusu, tutkumuzun amacı bizi canlandırmaktadır. Koleksiyon, her şeyden önce onu ortaya çıkartan kişinin yansımasıdır. Böylece, söz konusu olan 18. yüzyıl centilmeninin ideal görüntüsünün yansıması. Hem oraya giren, hem de orada bulunmayan bir şeyin bir çeşit öz portresi. Goncourt kardeşler, pek de farklı bir şey söylemiyorlardı:

"Bir varlığın çevresindeki nesnelerin fark edilmesi, bu varlığın fark edilme ölçütüdür."

Modellerini o kadar uzaklarda arayamazdı. Sokağında, aynı kaldırımda, aile konağının yirmi metre kadar ötesinde, Rotschild Konağı'nın iç dekorasyonu 18. yüzyıl Fransa'sının ürettiği en güzel parçaların görkemli bir tanığıydı.

Moïse bu dönemin her türlü estetik ifadesinden gizlice etkilenmiş gibiydi. Hatta, Aydınlıklar Yüzyılı'nın manyetik alanına, bir daha çıkmamak üzere kendini kaptırmıştı. Bazı yönlerden, davranışları, Fransız neoklasik sanatçılarının koruyucusu Giovanni Battista Sommariva'nın davranışlarını anımsatıyordu. Bir unvan satın alan ve Comi'deki villasını bir müzeye dönüştüren bu Piemonte'li avukat, başarısını belki de Fransız Devrimi'ne ve Napoléon'a borçluydu. 19. yüzyılın başında Montmorencyler'den satın aldığı konağa yerleşerek, pek de ölçülü olmadığını göstermişti. Hatta gerçek *Mona Lisa*'nın onda olduğu bile söylenirdi. Bir tane daha! Doğru, zarifliğin olmadığını kendisi de söylüyordu. Bütün bunların hepsi doğruydu. Acaba bu yeni zenginin gerçek anlamdaki soylu zevklerine eski soylulardan kaçında rastlanabilirdi? Camondo'yu özellikle düşündüren de buydu, o bir Fransa düşkünüydü.

Bir gün, Moïse, onu en iyi sosyetede en iyi zevklere sahip yapacak Rubicon'u aşmaya cesaret edebildi. Çünkü bu yolla, böyle biri olmayı, kendini yaşama sanatına adamayı çok istemesi gerekiyordu. Bu, kendisine ait olandan daha farklı bir geçmişi kabul etmesi anlamına geliyordu. Eski Rejim'in o olağanüstü dünyasını kendi yaşamının olağan dekoruna dönüştürmeye karar vermişti. Orada yaşamak istiyordu; kendisine ondan bir yol çizmek değil.

Böylelikle, siyasetle uğraşmadan monarşiyi yeniden kuruyordu. Sanki uzun süreden beri Orléansçı ya da

meşrutiyetçi aristokrasiye bağlı biri gibi. Böylece, 15. Louis ve 16. Louis'nin ruhlarını patriklerin ve padişahların ruhlarının arasına katarak, kendi iç dünyasında bir krallık yaratıyordu. Bundan sonra, onun dünyasında, Versailles Şatosu, eski dönemlerdeki Yahudiye-Samariye ile Babıâli İmparatorluğu arasında yer alacaktı doğal olarak.

Boğaziçi kıyısında bir yerde doğmuş bir insan, Paris'te tamamen Eski Rejim'in renkleriyle biçimlendirilmiş bir dünyada yaşamayı dilediği zaman, belirli bir kendini beğenmişliği var demektir. Noaillesların ya da Rohanların yüzyıllardan beri kuşaktan kuşağa aktararak oluşturmaya çalıştıkları bir şeyi, bir anda kendine mal etmek demekti bu. En azından soylu semtin sakinleri böyle görüyorlardı onu. Kötü... Onların gözünde, hiçbir şey, eskiden Castellane Kontu'nun evinde gördükleri, Jean-François Oeben imzalı, silindir altlı bir çalışma masasını Camondo adlı birinin evinde bulmak kadar sembolik olamazdı.

Moïse de Camondo, koleksiyon oluşturma serüvenine atılarak, kendisini yavaş yavaş bir on sekizinci yüzyıl göçmenine dönüştürüyordu. Nice çağdaşları özbeöz *gentlemen* gibi davranırken, o da kozmopolit kökenlerini yadsımadan, centilmen gibi olmaya çalışıyordu. Başka zamanlarda, başka mekânlarda hiç kuşkusuz prenslerin maliye bakanı olurdu. Ya da başka bir deyişle saray Musevisi. Ancak saray da olmadığına göre, Musevi olmakla yetinmek gerekirdi. Yükselen burjuvazinin yüzyılında kaybolmuş bir Sefarad beyi.

Her şeyden önce kendini Fransız yüzyılının büyük bir efendisi olarak düşlediğini söylemek o kadar önemli değil. Etkileşim o kadar güçlüydü ki, onun da, yakınlarının da yaşamamış olduğu bir şeyin özlemi vardı onda. Bir toplumun inceliği, bir uygarlığın zarifliği, insanlar

arası ilişkilerdeki düşünce titizliği... Başka hangi dönemde, güzel olan, bir biçem düzeyine çıkartılmıştı ki?

On Sekizinci Yüzyıl Sanatı ve *Bir Sanatçının Evi* adlı ünlü yapıtlarının yarattığı şok dalgalarına bakıldığında, Goncourt kardeşlerin, birçok kişide olduğu gibi, onun üzerinde de dolaylı ve dağınık bir etkisi olmuştu. İnsan o kitapları tekrar tekrar okuduğunda, o özel yüzyılın ruhunun tamamen bir sözcüğün, tek bir sözcüğün, o tatlı zevk sözcüğünün harfleri arasına sığınmış olduğunu anlardı. Moïse'e göre, hepsinin içinde bu değerli dönemin sanatsal ifadeleri, tercih edilen bir sanat aracılığıyla kendisini gösteriyordu. Bu ne süsleme, ne resim, ne de heykelcilikti; bu ifadelerin hepsini içeren, yaşama sanatıydı.

Moïse'in asık suratlılığından çok, ağırbaşlı bir mizacı vardı. Koleksiyonculuk girişimleri az dedikodu konusu olmamıştı. Yalnızca tek parçalar! Yalnızca krallık mobilyası! Nice kıskançlıklar uyandıracak şey. Hiç aldanmıyordu. Onun seçkin danışmanı, Louvre'un yöneticisi Carle Dreyfus'un ustalığını sezinlemek mümkündü. Müteahhitlerin uzman ve biraz daha ilgili oldukları anlaşılmaktaydı. Bunların arasında en önemli kişi Jacques Seligmann'dı; Moïse, Saint-Dominique Sokağı'nda onun yerleştiği eski Sagan Konağı'nı yıllarca düzenli olarak ziyaret etmişti. Seligmann olmayınca, Eugene Kraemer ya da Guiraud, Bacri, Lion, Wildenstein olurdu. Bazen de Londra'dan Duveen veya Amsterdam'dan Staal gelirdi. Özellikle açık artırmaya çıkartılmış, Bryas Kontu'nun ya da Jacques Guérin'in koleksiyonları olduğunda. Seçme sıkıntısı vardı onda, çünkü 18. yüzyıl Fransız mobilyacılığının altın çağıydı ve mobilya marangozlarının, ince marangozların, tahta heykeltıraşlarının ya da halıcıların, yaldızcı ressamların ya da tunççuların üretimleri çok zengindi.

Daha sonraları Paris'te, Moïse de Camondo'nun adı anılırken, artık onun koleksiyoncu kimliğine işaret edilmeden geçilmiyordu. Hiç kuşkusuz, başkentte onun gibi niceleri vardı, onun kadar zengin ve aklı başında. Değerli eşyalarını doğal ortamlarında olması gerektiği gibi yaşatabilmek için, annesinden kendisine miras kalan konağı yıktırmaya giriştiğinde, onun belki de tarihte daha sürekli bir iz bırakacağı düşünülmüştü.

Bu bir müze değil, bir evdi.

Moïse de Camondo ile René Sergent'ın uyum içinde olduklarını söylemenin önemi yok. Onları, büyük bir müteahhide bağlı olan bir Rönesans prensi gibi görmek mümkün. Ortağın, mimarı öylesine rastlantıyla seçmediği bir gerçek. Birkaç komşu ve dostunun öğütleri üzerine, Moïse de Camondo, Kannlar, Bischoffscheimlar, Rotschildler, Schneiderlar ve Ganaylar nezdinde çok gözde olan Ernest Sanson'a teklif götürebilirdi; Sanson, Boni de Castellane için, on yıl kadar önce Bois Caddesi'ndeki o ünlü 'Pembe Saray'ı Büyük Trianon'dan esinlenerek inşa etmişti. Belki de bu mimarın, müşterilerinin konaklarının içeriği ile ilgilenme merakı Moïse'i korkutmuştu?

Aynı zamanda, yüksek sosyetenin mimarları ve semtteki birkaç konağın tasarımcısı olan Baba Bouwens ile oğullarının kapısını da çalabilirdi. Ya da Edmond de Rotschild'in isteği üzerine, Boulogne Sinagogu'nun inşaatını yeni bitiren Emmanuel Pontremoli'ye de gidebilirdi.

Aklında hep başka bir zamandan kalınış belirli bir yaşama sanatını kendi çevresine yerleştirmek olduğundan, René Sergent'ın kişiliğinde, kendisi kadar coşkulu, içerikten çok biçime yönelen bir 18. yüzyıl uzmanı kimliği bulmuştu. Hatta kendisinden beş yaş küçük, kendi kuşağından birisiydi. Biri İstanbullu bir maliyeci,

öteki de Clichy'li bir fırıncının oğluydu. Tutkulu bir projenin başarıya ulaşması için, aralarında yalnızca biraz daha içten bir uzlaşının olması gerekiyordu. Yeter ki gerçekleşmesi, başa çıkılamaz zorluklar yaratmasındı. Ancak en ufak bir şey, unutulmaz olması istenen şeyi sadece doğru kılmak için yeterli olacaktı.

Doğrusu, mimar, Camondolar'ın konağıyla en güzel yapıtına imza atacaktı. Nice güzel yapıtları da oldu; La Tour d'Auvergneler'in ve kadın terzisi Worth'un konaklarından başlamak gerekirse, askeri okulun modelinden esinlenerek yapılmış Fels Kontu'nun şatosu – Versailles'da (Trianon Palace), Londra'da (Savoy, Claridge) ve başka yerlerde yaptığı oteller o kadar kayda değer yapıtlar sayılmaz. Gelecek kuşaklar için, onun adı daha çok Monceau Sokağı 63 numaraya bağlı kalacaktı.

Ünlü Ernest Sanson'un acentesinde on beş yıl geçirdikten sonra, René Sergent yüzyıl başında koruyucusundan kurtulmuştu. 1752 tarihli *Traité des proportions harmoniques*'ten[1] etkilenmişti ve her şeyden çok motifler içinde gezinmenin zevkine eriştiğinden, artık anıtların resimlerini yapmayı sürdüremezdi. Gözleminin gerçek parıltılarını bekliyordu. Önceleri, ünü Monceau Ovası ve çevresinde oluşmuştu. Olanaksızlar içindeydi. Camondo'nun değiştiği ortam ise, yalnızca klasik geleneğe geri dönüşe kararlıydı. Her halükârda, Moïse, Yeni Sanat'ın (Art Nouveau) sonu ile Uluslararası Stil'in başlangıcı arasındaki geçiş sürecinde bulunan modern mimarinin yeni eğilimlerinden uzakta bir konumdaydı.

Yeniden inşa etmek için yıkmak bir utanç kaynağı değildir. İlke olarak modern bir ifadeye klasik bir biçim vermek söz konusuydu. Voisins'de, Edmond de Fels, yıktırdığı şatonun kendisini etkilemesine izin vermemişti. Aslında Violet Konağı, İkinci İmparatorluk döne-

[1] Uyumlu Oranlar Kitabı. (Yay.)

minin bir yapıtıydı ve yapısı yeterince vasat sayılırdı. Yüzyılın başı, dün gibi. Yalnızca duygusal bir anı, yıkım için engel olabilirdi. Gençliğini bu duvarlar arasında geçirmemiş miydi? Bu duvarları yıktırtarak, bir çizgide belleğinin ayrıcalıklı yerlerinden birini karalıyordu. Tonlarca ağırlığındaki anıları unutmak, sayfayı çevirmekte acele eden birisi için böylesi belki de daha iyiydi.

Moïse'in içinde bulunduğu çevrede, etikete, görüntüye ya da temsile bağlı olarak her şey için çılgınlıklar yapılırdı kolayca. Bu, toplumsal bir başarının kutsanmasıydı. Servet yoluyla soylu olanların doğuştan soylular tarafından tanınma açlığının en şaşırtıcı ifadesi görülebilirdi orada. Paris konağı bunun bir simgesidir; şato ya da av sahneleri gibi daha çok kırsal kesimi anımsatan öteki işaretlerden önce bile. Ancak konağın, denizaşırı işaretler de vermesi gerekiyordu. Yeni yüzyılın eşiğinde, Monceau Sokağı 63 numaralı ev, Camondolar'ın mirasçılarının tamamen kıtayı değiştirdiklerini Osmanlı dünyasına bildirmesi gerekiyordu.

Yine de onun projesinin ardında böyle bir kararlılık duyumsanıyor, böylesi bir kişisel girişim görülüyordu, öyle ki kendini kanıtlama isteği neredeyse rahatsız edici bir noktaya ulaşıyordu. Onun anıt düşünün, Fransız dehasına saf bir şükran ifadesi olması, abartı olarak değerlendirilebilir. Onun iç dünyasında 18. yüzyıl hayranlığının baskın çıkması, karısının ani gidişiyle aynı döneme rast gelmişti. Hatta bu ağır basan varlık aynı zamanda zalim bir yoksunluğun yerini doldurma amacını güdüyordu.

Onun çılgınlığı, esin kaynağını, uyumlu ve birleştirici büyük yapıtlarda bulmaktaydı. 18. yüzyılın sonunda Grandük Karl-August'ün Weimar Şatosu'nun parkına inşa ettirdiği 'Roma Evi' vardı aklında belki de? Ya da Bavyeralı I. Ludwig'in yaptırdığı 'Pompei Evi' mi?

Onun epey yakınında, Montaigne Caddesi'ndeki Prens Napoléon'un 'Pompei Sarayı'nın ve Ferdinand de Lesseps'in 'Mağrip Evi'nin ya da Kont Choiseul-Gouffier'nin Champs-Elysées'deki 'Yunan Evi'nin anısı, onun düş gücünü tahrik ediyordu. Bütün bu binalar, birbirleriyle yarışırcasına, onun düş gücünü ortaya koyuyorlardı: yalnızca bir taş dizisini ortaya koymak yetmiyor, tabii ki parıltısının da olması gerekiyor.

Bununla birlikte, tam olarak dikkatleri kendi üzerine çekmek istediğine ilişkin bir suçlamada bulunulmamıştı. Mimar, her şeyden önce, müşterisinin kendisinden sanat yapıtlarını içine koymak amacıyla bir sanat yapıtı gerçekleştirmesini, güzel ve sanatsal bir 18. yüzyıl evi yaratmasını beklediğini ve orada küçük modern bir ailenin hizmetçileriyle yaşayacağını biliyordu.

Anıtımsı, ama içtenlikli. Güçlü, ama zarif.

René Sergent, karşısında, Monceau Parkı'nın yanındaki 3437 m²'lik alanı ile, sokağa bakan cephesi, onu çevreleyen ek binalar ve mahzenlerin dışında yıkmaya hazırlandığı 1860'tan kalma bir konak bulmuştu. Bundan ne yapacaktı? 18. yüzyıl mantığının ve kültürünün en güzel örneği olacak bir bina, Fransız mimarisinin klasik geleneğinin en eksiksiz biçimde ürettiği şeyin meyvesi, öncelikle görünümüyle kendisini kabul ettirecek çarpıcı bir bütün oluşturacaktı.

Bu, yalnızca Küçük Trianon olabilirdi. Alıntılar kabul edildikçe onun bir benzeri değil, bir saygı mantığı içindeki bir öykünmesiydi. Bu yöntemin hiç de şaşırtıcı bir yanı yoktu, hatta çaresizlik söz konusuydu. İki adam buna hemen ikna olmuşlardı. 1907 yılında, Sergent, Vendôme Meydanı'ndaki antikacı Duveen'in sergi salonuna savaş açtığı zaman, bundan esinlenmişti.

Camondo, Versailles'daki o ince başyapıtın yaratıcısı Jacques Ange Gabriel'in uzaktan, ama coşkulu artçısını öylesine rastlantıyla seçmemişti. Daha yakın bir za-

mana bakmak gerekirse, Sergent'ın ününün, büyük ustaların taklidi ile hiç de ilişkisi yoktu. Ünlü çalışmaları anımsatılarak, *neo-klasik* akımdan daha çok, yeni 16. Louis tarzı konuşuluyordu.

Onun durumunda, benzetme, tam olarak mimari yaklaşıma değil, yarattığı görüntüye uygulanmalıydı. Ne aslından kopyalama, ne de tam taklidi söz konusuydu, ama çizgilerine sadık olarak yeniden yaratma amacı güdülüyordu. Bu belirgin paradoksun önüne geçmek için, Sergent uzmanlığını göstermişti. Müziği çok iyi biliyordu ve repertuarın en iyi partisyonlarını çok iyi çözümlemişti, ancak ona besteciden daha çok bir icracı gözüyle bakılıyordu.

Bütünlük yaklaşımı zaten klasikti. Paris'teki müstakil ev geleneğinde, özellikle de aristokratik konutlarda, bu bütünlük kavramı, anıtın görkemli bir yalnızlık içinde bir heykel gibi ışıldaması pahasına, avlu ile bahçe arasında sağlanmalıydı. İki bina aynı ölçeğe göre inşa edilmişlerdi. Avluya bakan cephe, mimarın aldığı kaçınılmaz izinlere, özellikle de planın büyütülmesine karşın, ünlü modelin sadık bir kopyası gibi görünüyordu. Her şey o noktada oynanıyordu. İlk bakışta ziyaretçinin dikkatini çekmek gerekiyordu.

Parka bakan cephe, ana girişe göre merkezin değiştirilmesinden anlaşılacağı üzere, serbest bir ifade isteğini yansıtıyordu. Bahçe düzenleme görevinin verildiği Duchêne, taraçanın Fransız, çimliklerin de İngiliz tarzında olmasını istemişti.

Hizmetçiler ile müteahhitlerin binalarına gelince, bunlar gözden çıkarılmıştı. Binanın gerisi tamamen taştan olmasına rağmen, cephe, Trianon'a göre göze çarpan bir sadakatsizlikle, alçıdandı. Bu antika süsü verme çabasının onlara dikkatle bakacak gözlerden saklanması kaçınılmaz olunca, Moïse, bu acı uzlaşıyı kabullenmek zorunda kalmıştı. Hatta René Sergent'ı uyarmıştı: Ye-

dek malzeme, yalancı mermer ya da başka bir şey olmayacaktı!

Bir taklide bağlı olamayan bir şeyin doğallık üzerinde belirlenmesi, yine de tuhaf. Moïse'in istediği şey, başkalarının saldırmayacağı bir şeyin ortaya çıkmasıydı. Onun *ad majorem Franciae gloriam*[1] yaratılmış yapıtının eleştirilmesi, Aydınlıklar Yüzyılı uygarlığına olan hayranlığının içtenliğini sorguluyordu. Yine de yeni dönmelerin uzlaşmazlığı iyi bilinirdi. Hiç kuşku yok ki, Moïse Aydınlıklar Yüzyılı Fransa'sını idealize etmişti, ama ne önemi var. Önemli olan sonuçtu.

Salonların dağılımı, odaların düzenlenmesi, hacimlerin ayarlanması başka bir amaca hizmet ediyorlardı: koleksiyonun değerinin ortaya konması. Küçük Trianon'a yapılan atıf ise sadece bir imadan başka bir şey değildi. Ancak alıntılar orada mobilyaların ağırlığı altında ezileceklerdi. İç mimar, mobilyanın gerektirdiği koşullara uymak durumundaydı, pencerelerin yüksekliği doğramaların kaprislerine boyun eğmek zorundaydı ve aksi olamazdı. Büyük salonda, Saunier'nin silindir altlı masası için özellikle yer ayrılmıştı; her şey hareli maundan, işlenmiş bronzdan ve damarlı mermerdendi.

Moïse de Camondo, Paris'te kendisi hakkında, Carlos de Beistegui'yle ilgili dedikoduların yapılmasını önemsemeyecekti. Hatta Constantine Sokağı'ndaki konağına yerleşmesi sırasında, onlar için ayırdığı mekâna tam olarak uyum sağlayabilmeleri için yüksek değerdeki eski mobilyaları düzelttirmekte duraksamamıştı.

Özde hiçbir şey eksik değildi. 20. yüzyıl başında 18. yüzyıldan alınması uygun olanlardan hepsi mevcuttu. Hiçbir şey fazlalık oluşturmuyordu. Tek dengesizlik, Kont'un, bütün bronzlar, resimler, mücevherat, porselenler, halılar, duvar halıları ve özellikle de hey-

[1] Fransa'nın yüksek zaferleri için. (Çev.)

kellerin varlığına rağmen, aşırı derecede tutkulu olduğu mobilyalara gösterdiği eksiksiz öncelikten kaynaklanabilirdi. Ancak bu oransızlığı, her şeyde tek ya da eşsiz olanı aramasıyla bağışlatıyordu.

En usta uzmanlar, sanattaki eşsizlikten sonsuz bir ihtiyatla konuşanlar bile, bu durum karşısında çok şaşırmalıydılar. Çünkü orada, bir tek kişi tarafından görece kısa bir süre içinde yaratılmış gerçek bir koleksiyonun ölçütü bulunmaktaydı. Doğuştan soyluların evlerinde, yüzyıllar boyu süregelen miraslar ve zamansız gerekli eklemeler, koleksiyonlarına güzel bir uyumu ortadan kaldıran, hafiften elden düşme eşyalar havası veriyordu. Bu servet soylusunun evinde, bu böyle değildi. Ne yazık, denilecekti. Çünkü onun topladığı eşyalar kusursuzluktan da öteydi. Eleştirel bir bakış, insana, Louvre Müzesi Dostları Derneği Yönetim Kurulu üyesi bir koleksiyoncunun evinde bulunduğunu anımsattıran, yakın geçmiş ile önceden tasarlanmış olanın oradaki en küçük karşıtlığını gözler önüne serebilirdi.

Olsun. Bu kez, çevresini tanıyan Rahip Mugnier, onun eşyalarla dostluk kurabilmesi için, Tanrı ile gerçek arasında çok kulun bulunduğunu söyleyemeyecekti. Bu Rotschild'in de üslubu değildi. Geleneksel olarak, nitelikçe az bulunurluk, aşırı bolluk ile gösterişe tam tamına uyuyorlardı; hepsi de sonuçta şaşırtıcı bir yığılma söylemine doğru gidiyordu.

Gabriel'in mimar zekâsı üzerine parlak bir çalışma yapmış olan Edmond de Fels'in aksine, Moïse de Camondo en küçük bir monografi yazmaktan bile acizdi. Müzeler, müdürler, antikacılar ve satış salonlarını ziyaret ede ede, 18. yüzyıl sanatına ilişkin, az sağlam bilgi edinmemişti. Daha fazlasını bilemediği ve koleksiyonun en zayıf parçası olan kitaplığını uzun süre ihmal ettiği için üzülüyordu. Onun gözünde, onun şartlarındaki dürüst birisinin elde etmesi gereken bilginin en azını al-

mıştı. Acaba Gustave Schlumberger adlı kişiye ona ihanet etmesi için fırsat vermemek amacını mı güdüyordu? Bazı salonlarda hâlâ onun aşağılayıcı sözleri çınlıyordu. İtalyan Rönesansı'nın bronz ve mermerlerini toplayan büyük koleksiyoncu Gustave Dreyfus'un çatısı altında, son derece pahalıya mal olan Latin madalyonlarının öykülerini bile okumayı bilmeyen şahsın kültürsüzlüğünü herkesin ortasında eleştirmişti.

Camondo Konağı, ince zevkin gösterişi bir yana bıraktığını kanıtlamalıydı. Eğer parıldamayacaksa, istence altın kural olacaktı. Edmond de Goncourt artık bu dünyanın insanı değildi. Ancak farz edelim ki Camondolar'ı sık sık ziyaret etmiş olsaydı, eskiden Edmond de Rotschild'in Pontalba Konağı'nda verdiği o görkemli eğlencelerden birindeki gibi aynı rahatsızlığı duymayacaktı. Yazar, orada, konukların hayranlıktan kendilerinden geçtikleri sanat eşyalarının aslında sahte olduklarına ilişkin tuhaf bir hisse kapılmıştı. Özellikle de yaldızlı tunç heykeller, her şeyden önce hayranlık.

Aslında Camondo Konağı, Aydınlıklar Yüzyılı için 1900'lerin zevkinin temsilcisiydi aynı zamanda. Özünde, geçiş stiliyle karışık 16. Louis stilini yansıtıyordu; bu durum antika eşyaların piyasa durumlarına da bağlıydı ve bu mobilyalar, her zaman çok pahalı olan 15. Louis'nin büyük dönemine göre daha uygun fiyattaydılar hâlâ. Sonuçta 18. yüzyıl tarihliydiler ve bu da özel bir koleksiyonun inceliğinden hiçbir şey eksiltmiyordu.

Son âna kadar, René Sergent ve ortakları Fagnien ve Bétourné, Trocadéro'daki Le Tasse Sokağı'ndaki bürolarında, son inşaat sözleşmelerini tartışıyorlardı. Camondo Konağı bitmek üzereyken, mimar, bayındırlık işleri şirketi Michau ve Douane ile ciddi bir uyuşmazlık içindeydi hâlâ. Toplam altı yüz bin franktan fazla bir faturanın üzerinden, yapılmamış bir duvar işi nedeniyle

yedi bin yedi yüz franklık az bir ödeme yapmıştı keyfi olarak. Buna karşılık, müteahhit, metre hesabına göre yapılması gerekirken, bu büyüklükteki bir binanın bir bütün olarak inşaatını kabul etmiş olduğunu söylemişti. Yarı sağırların diyaloğu sonuçta bir uzlaşmayla bitmişti.

Son âna kadar, Moïse antikacılardan ya da satış salonlarından alımlar yaparak koleksiyonunu zenginleştirmeye çalışıyordu. İşte böyle bir rastlantıyla Lion'un dükkânında Carlin yapıtı, ince Sèvres porseleninden plakalarla bezenmiş abanozdan bir gerdel masa bulmuştu. Ya da Lévy'nin dükkânından, oğlu Nissim'in odasına koymak üzere, çelik ve yaldızlı tunçtan, ustası belli olmayan, bir orta yatağı almıştı. Ondan biraz önce, Doucet koleksiyonunun dağıtılması sırasında, Carle Dreyfus'a kendisi için parmak kaldırmasını ve Michard yapısı bir büro koltuğu için 33.500 franga ve 16. Louis tarzı bir küçük pudralama koltuğuna da 36.000 franga kadar artırımda bulunmasını söylemişti. Çılgın rakamlar diye mırıldanmalar yükselmişti açık artırma salonundaki sıralardan, ama ne önemi var. İnsan sevince...

Aradığı doğramaları bulmakta güçlük çekmişti. Çünkü isteklerinde çok açık seçikti. Sonuçta dönem de onun için uygundu. Nice konak ve şato yıkılmayı bekliyordu. Malları kapanlar o kadar da uzakta değillerdi. İnsanın tek bir mekânda sonsuza dek adanmış olduklarını düşüneceği bu tarihsel marangozluk parçalarının satın alınması, onların yeniden monte edilmelerinden daha az hoştu.

Mayıs ayında bile, Baron Michel de Günzburg'un satışında, yaldızlı tunçtan incilerle süslü, maun bir kâğıt sepeti satın aldırdı. Sonuna kadar böyle gidecek... Ölene kadar böyle olacak. Böylesi bir tutkuyla canlı tutulan, bu büyüklükteki bir koleksiyon, sonsuz gibi. Ufuk yaklaşıldıkça geriliyor sanki. Bir de Moïse'in çift parçaları alma saplantısı vardı. Durmadan bir yapıtın bir çif-

tini ya da bir benzerini buluyor; bu bir mobilya olabilirdi ya da bir tuzluk, bir gravür. Bu, onun anlayışına uyuyor; her şeyde bir simetri arama saplantısı. Bazıları, bunu, mekân düzenlemede 18. yüzyıla çok bağlı, eksiksiz bir denge bulma isteğine bağlıyordu. Ötekiler de, incelikten uzak, bir kaza nedeniyle ömür boyu sağ tarafından tek gözlü olduğu için onun görsel özründe arıyorlardı bunun nedenini.

Nitekim bir 1914 gününde, çok beklenen olay gerçekleşti. Bu ne Solcular Federasyonu'nun kurulması, ne taşkın Mme. Caillaux tarafından *Le Figaro*'nun müdürünün öldürülmesi, ne de Osmanlı borçlarının gündeme gelmesiydi. Monceau Ovası'ndaki dedikoduların konusu, bambaşkaydı. Üç yıllık bir çalışmanın sonunda Camondo Konağı bitmişti. Champs-Elysées'deki Paiva Konağı'nın tamamlanmasından sonra bir köşe yazarının söylediği gibi, artık yalnızca kaldırım taşlarını koymak kalmıştı...

İnsan gözleri kamaşmadan nasıl etkilenebilir? Birçok alıntıya rağmen, bina çok dolu, çok kendini tekrar eden bir havaya bürünmemekte başarılı olmuştu. Üstelik Maine-et-Loire'da taşları sökülüp Minnesota'da yeniden inşa edilen o Ortaçağ şatolarının yapay havası da yoktu onda.

Sokağa bakan cephesine dokunulmamış. Görünürde, Violet Konağı ile iki eklenti binadan geriye kalanlar bu kadar. Hiç kuşku yok ki, ortağı kadar mimarını da ilgisiz bırakmıştı. Sanki hiçbir itibarı hak etmiyormuş gibi. Öte yandan, kaldırımı yapmıyor mu?

Solda, Kont'un Panhard-Levassor 16 ve 30 CV, bir Renault 12 CV kupa-limuzin, bir De Dion-Bouton 10 CV, vb. arabalarını bıraktığı garajlar var.

Sağda, bir o kadar önemli olan ahırlar. Çünkü oğlu Nissim ile güçlü otomobillerin zevkini paylaşırken, kızı

Béatrice'e de at tutkusunu aşılamıştı. Ek binaların üst bölümünde, solda kapıcının evi ile sağda seyisin konutu ve atlı uşağın dairesi bulunur. Yeraltında ise, araba tamircisinin dairesi, onun yanında atölyesi, biraz yakınında da şoförünki yer alır.

Sonra ana avlu ve yapraktan taçlar ve meyvelerle süslü kapılar, üç başlı cehennem köpekleri gibi dikilmiş, beyaz mermerden büyük vazolar ile çevrili giriş. Hemen solda, vestiyer. Kontun, konukların, personelin vestiyeri. Gizli bir köşede de, bir resepsiyonda efendilerine eşlik eden uşakların bekleme salonu. Taraçanın altında, soğutucu ve yemişlik.

Sergent'ın büyük düşüncesi, bütün hizmet bölümlerini, sağda, holün sonunda toplamaktı: mutfaklar, sofracıbaşının odası, insanların bekleme salonu, asansör, mutfak asansörü, kömür girişi... Hepsi de, Malesherbes Bulvarı'na bağlanan çıkmaz bir sokağa açılan doğu cephesine bakıyor.

Ev, büyük bir merdivenin çevresinde dönüyor. Hemen ağırbaşlı görkemiyle dikkatleri çekiyor. Nice insan hemen evin içtenlikten çok şatafata göre şartlandırıldığı sonucuna varacaktır. Bu ev, Gramontlar'ın evi gibi bir konuklama fabrikası değil, yalnızca onları söylemek gerekirse. Burada merdiven arada sıkışmış olmaktan çok gösterişliydi. İlham kaynağı olarak bakıldığında, çevresinde ışık kollarının şamdan pullarını taşıyan heykelleri çağrıştıran, ilk basamakların yakınına yerleştirilmiş antikaya benzer kumaşa bürünmüş kadın heykelinden destek alıyor sanılırdı. Havalı bir görünümle, merdivene yükseklik veriyor.

Dövme demirden, bir bölümü yaldızlı merdiven korkuluğu, sekiz mumluk bir avize, birkaç ispanyolet, kilitler ve kanat sürgüleri ile, evin ender sahte parçalarından biriydi. Moïse, istemeyerek, Toulouse'daki Das-

sier Konağı'nın korkuluğunun bir benzerini Bagues'li ustalara yaptırmaya karar vermişti. Başka çare yoktu, bilinen en önemli imalatçılar piyasada ona öyle bir korkuluk bulmakta başarılı olamamışlardı, bu maliyetli olmuştu.

Büyük merdiven, mekânının ruhu hakkında ziyaretçiyi aydınlatmakta. Her ne kadar özenle ölçülerine tam olarak uyan bir biçimde duvara asılmış olsa da 'şansölyelik' halısı, bir sancak gibi çarpıyor. Yün ve ipekten bu duvar halısı, taçlı kraliyet armalarını, Fransa'nın armalarını taşıyor; zambaklarla süslü bir zemin üzerinde, köşelerde Argenson ailesinin armaları ile kalkanında Venedik'in armaları bulunuyor. Kont Moïse, kendi iç dünyası için, böylesine parıltıyla kendisini gösteren, daha sembolik bir desen bulamazdı. Geri kalan desenler de, bu goblenin mükemmel bir uzantısı gibi algılanabilirdi. Evin en küçük odasını bile aydınlatıyordu. Hava veren oydu.

Ara sahanlıklarda, II. Bernard Van Risen Burgh yapımı, Japon lakesi ve yaldızlı tunçtan bir çift köşe dolabı, koleksiyonun Rokay[1] stili özel sürpriz parçaları da kapsadığını parıltıyla gösteriyordu.

Birinci katta, gösteriş daireleri vardır. İkincisinde ise, rahatlama odaları. Bu iki katın üst üste inşa edilmesi, 18. yüzyıl stiline mimari açıdan son bir saygı ifadesi taşıyor. Geri kalanı ise, odaların dağılımı, konforun ve bağımsızlığın daha modern bir biçimde algılanması perspektifine uygundu. Her birinin kendi renkleri var. Burada, bitmek bilmeyen, sıra sıra odalar değil, hareketi en akışkan kılan usta bir düzenleme bulunacaktı.

Birinci katta, merdivenin karşısında, gri hasır koltuklu holden sonra, karşınıza büyük bir çalışma odası çıkıyor; Kraliçe stili sandalyeleri; hemen de dua iskem-

[1] 16. Louis üslubu kayalık, mağara ve deniz kabukları ile süslü mobilyalar, eşyalar. (Çev.)

leleri ile karıştırılan uzun sandalyeleri; Jean-Baptiste Oudry'nin taslaklarına göre La Fontaine masallarını gösteren d'Aubusson duvar halıları; gerçek meşe, silmelerle süslü eski doğramaları; çiçek desenli kakmaları ve yontulmuş gürgen görünümüyle kendisini gösteren o kanepe ile sohbet köşelerine yer ayırmış büyük bir çalışma odası. Bir de şöminenin üstündeki tunç heykeli, Bacchante duvar saatini ve satiri[1] unutmamak gerekir. Ve başka bir Bacchante saati, Mme. Vigée-Lebrun'ün tahta üzerine yaptığı, ancak tuval üzerine olan bir benzerinin yirmi metre daha ötede, Monceau Sokağı 45-47 numarada, Maurice de Rotschild'in evinde bulunduğu bir tablo da bu odanın bir köşesinde yer alıyorlardı.

Beyaz ve altın renkteki doğramaları; yontulmuş tahtadan, yaldızlı, d'Aubusson kumaşı ile döşenmiş, Jacob stili sandalyeleri, porfirden gözlü konsolları, panolarında çiçekli vazo desenleriyle bezenmiş bir Japon lakesi görülen bir dolap altı ile büyük salon.

Louvre'un büyük galerisi için kraliyet imalathanesine sipariş edilmiş doksan iki parçalık bir serinin ellincisi olmakla övünen bir Savonnerie halısı, derinliği çağrıştırıyor. Orta bölümdeki, saçları Siyamlılar gibi karışmış dört baş, önce rüzgâr sesi çıkarmak için borazanlara üflüyorlar. Oluşturduğu gizemi ile bizi derinden sorgulayan, kullanım amacı belli olmayan, kayan perdeleriyle, Riesener yapımı bir dayanak mobilyası duvarın yanında duruyor. İşlenmiş tunç ve taramalı mermerden şaşırtıcı bir sehpa da başka bir sır kaynağı, ama bunun nedeni farklı, çünkü ustası bilinmiyor.

Daha sonra Huetler salonuna varıyoruz; Toulouse'daki eski Jean du Barry Konağı'ndan kopyalanmış kapıları, büyük merdivenin korkuluğu ile evdeki düzmeceler sunağının başka bir adağı gibi. Ne fark eder ki,

[1] Keçi ayaklı, insan vücutlu ve küçük boynuzlu yarı tanrı. (Çev.)

zaten odaya, Jean-Baptiste Huet'nin bir kır yaşamını gösteren bir dizi resmi hâkimdir. İnsan onlardan gözlerini alamaz doğrusu. Bu büyüleyici dekorda insan, 16. Louis'nin oyun salonu için yapıldığından Versailles Sarayı'nı görmüş olan paravananın Çin ipeğinden gölgeliklerinin üstündeki kır manzaralarına varıncaya kadar ölçülü bir yansıma buluyordu. Tavandaki birbirine içine girmiş taçlarla süslü bir gül motifi, Küçük Trianon'un o ünlü modeline kibarca bir gönderme yapıyor. Duvarda ise lapis mavisi ve altın renginde Sèvres porseleninden üç kollu özel lambalar var. Tunç ve Mısır yeşili mermerden konsollar antikasına atıfta bulunmasına rağmen, her şey nadir bulunur bir tekliktedir; işlemeli ve yaldızlı tunçtan kollu şamdanlara kadar her şeyin bulunduğu bir kalite söz konusudur.

Yeşil renkte, zeminden ayrılmış biçimdeki doğramalarıyla yemek odasına, sık düğümlü sarmalarla işlemeli ve yaldızlı tunçtan bir avize hâkimdi. Göz zevki, anforlar, satirler ve kartal başlı aslanları gösteren şamdan çiftleriyle sürüp gidiyor. Sonra da Kraliyet Eşya Odası'ndan gelen defne ve kenger yapraklarından taç motifli, koç başlı ışık kollarına uzanıyor. Ve bütün güzelliğiyle, Moïse'e ailesinden miras kalmış küçük noktalı dört işleme panonun çiçek ve meyveleriyle bitiveriyor. Sehpaların ve servis masalarının üstündeki yemek takımları niceliğinden daha çok nitelikleriyle parıldıyor. Özellikle, eski sahiplerinin ününe layık. Neo-klasik masa servisinin büyük bir bölümü II. Catherine'in Roettiersler'e ısmarladığı gümüş 'Orloff Servis Takımı'ndan geliyor. Onun saymış olduğu sekiz yüz elli parçanın bir kısmı dünyanın çeşitli yerlerine, müzelere ve özel koleksiyonlara dağıtılmıştı. Kont Moïse, onun belirli sayıdaki parçasını toplayacaktı; aralarında tepsiler, şişe kovaları ya da çorba kâsesi olan bu koleksiyona, Rus İmparatoriçesi'nin Robert-Joseph Auguste'ten

istediği diğer servis takımlarının komposto tabakları, çanlar, kaşıklar ve çeşitli parçalarını da eklemişti.

Yemek odasının geniş bir duvar gözünde, porselenler büfesi vardı. Böylesi bir evde bu en ince sanata küçük bir yer ayrılmamış olması düşünülemezdi. Farkı ortaya koyan bu ayrıntı olmasaydı, evde eksiklik söz konusu olacaktı. En saygın imalatlar orada sergilenmekteydi, Vincennes ya da Sèvres, Meissen ve Chantilly. Bu ya da şu önemli parçaya rağmen, koleksiyonun en güzel parçası hiç kuşku yok ki natüralist Buffon'un şiirsel olduğu kadar ansiklopedik bir bakış açısıyla bastığı, tiyatrolardan esinlenilmiş kuşlu servis takımıdır. Sonradan 'Buffon Servis Takımı' olarak adlandırılmış ve siyah ve altın rengindeki noktalarla bezenmiş bir yeşil zemin üzerinde sergilenen bu takım, yumuşak ya da sert topraktan olsa da, komposto tabakları, çaydanlıklar, şekerlikler, tereyağ tabakları, sosluklar, tepsiler, tuzluklar, yumurta fincanları ile hepsi de farklı koleksiyonlardan gelen, farklı desenlerle süslenmiş tabakları kapsıyordu.

Duvarları kiraz desenli, Hindistan'dan gelen ipek kumaşlarla kaplı küçük çalışma odası, içinde birkaç özel sürpriz saklıyordu: Bir göz aldatmacası sanatıyla içinde çok çekmeceli bir çalışma masası ya da küvet biçiminde kazınmış mermerden tepsisiyle bir masa. Ancak bu odanın asıl büyüsü, Jean-Baptiste Nini'nin yapıtı olan pişmiş topraktan yapılmış birçok madalyondan, 16. Louis'nin Compiègne Ormanı'ndaki avlarını konu alan halı desenleri için Oudry'nin yaptığı taslaklardan ve tablolardan ileri geliyordu. Tablolar neredeyse üst üste yığılmış gibiydiler, bir satış salonunu andıran Demachy ve antika ya da Parisli Hubert Robert resimleri, tabii ki Guardiler'i de unutmamak gerekir. Moïse'in, Büyük Venedikli vedütistin *San Marco Meydanı ve la Piazzetta ile San Giorgio Maggiore ve Deniz Gümrüğü* adlı tablolarının bir bakıma büyük aynanın üstüne asılmış, Duples-

sis'in yapıtı olan Necker'in portresini çevrelemelerini istemesi hiç kuşkusuz bir rastlantı değildi. Sanki ona özel bir saygının verilmesi gerekiyormuş gibi.

Jacques Necker, evde, koridorlarda ve yan odalarda, ister resim, ister gravür olsun, kendisini üç ya da dört parçayla gösteren tek tarihsel kişiliktir. Kısacası doğal bir ayrıcalıktır bu; nitekim Camondo'nun can çekişmekte olan Eski Rejim'in 'ilk Maliye Bakanı'na, ödünç almayı vergiye tercih eden bu usta yöneticiye karşı özel bir sevgisinin olması olağandır.

Bütün mobilyalar hâlâ yerlerinde değildir ve bir gün, gelecek nesiller bunlar hakkında karar verecek. Bazıları çok ileri tarihlerde alınacaklardı. Ancak özü oradadır. Birinci ve ikinci kattaki meşe ve gül ağacından konsollar ve Kraliçe usulü koltuklarla iskemleler, destek mobilyaları ve silindir altlı çalışma masası, Bourgogne tarzı çalışma masaları ve içki takımı masaları, oyma tahtadan buhurdan ve maun dosya dolapları, kanatlı çalışma masaları ve şifonyer masalar, köşe dolapları ile tuvalet masaları, küçük kitaplıklar ile düz yazı masaları, küçük çekmeceli masa ile servis masası, Bulaşık dolapları, yanlıklı kanepeler ile oymalı cevizden berjer koltuklar, siperler ile paravanalar, hepsi de zamanın ve 18. yüzyıl sonlarının, Parisli en büyük marangoz ustalarının damgalarını taşıyorlardı hep.

Bu başyapıtların toplanmasıyla, Riesener, Cramer, Büyük Nadal, Chevigny, Jacob, Nogaret, Garnier, Oeben, Lacroix, Foliot, Saulnier, Carlin, Topino, Feuerstein, Roentgen, Boulard, Lelarge, Sené, Weisweiler ile Leleu, çağlara meydan okuyan, büyük bir tartışmaya girişmiş gibiydiler. Hatta marangozlar birliği, kendilerini sürekli olarak temsil etmeleri için, sanat yıllıklarında ve zevk tarihinde onların vazgeçilemez elçileri konumundaki Camondo Konağı'na en ünlü üyelerini gönderiyordu. Böyle bir toplantı düşüncesi hiç de şaşırtıcı değil.

Kraliyet Eşya Odası ile Kont Moïse'in sonuçta aynı müteahhitlerle çalıştıkları izlemiyle böyle bir sonuç ortaya çıkıyor. Bunun dışında ise, Moïse, Seligmann ve Drouot'nun aracılığıyla geçilmişti.

Bir yukarıya çıkmak için soylu katı terk ederken, titiz ve göz alıcı bir ortamdan dönemin daha serbest bir ifadesine de geçiliyordu. İkinci katta, mimar ve ortağı, her aile bireyinin, odası, banyosu ve gardırobu ile kendisine ait bir dairesinin olmasını amaçlamışlardı.

Koridorun sonunda, kızı Béatrice'in, duvarları, perdeleriyle tam bir uyum içinde olan 'kraliçenin saçları' renginde ipek kaplı dairesi vardı. Duvarda, Raguenet'nin tuvallerinde 1750'li yıllarda göründükleri biçimde Pont-Neuf Köprüsü, la Samaritaine ve Marie Köprüsü. Bu realist izlenimler, suluboyacı Jongkind'in deniz manzaraları ile peyzajlarına karışıyordu.

Biraz yakında ise, Béatrice'in süslenme odasının karşısında, öğretmenin odası bulunuyor.

Merdivenin öteki yanında, Isparta tarzını andıran bir yatağın bulunduğu Nissim'in dairesi var. Yatağın üstünde adını alma ayrıcalığında bulunduğu ve ölümünden yedi yıl önce Carolus-Duran tarafından resmedilmiş büyükbaba Büyük Nissim'in resmi asılı. İşin tuhaf yanı, özellikle av ve atlarla ilgili her şeyden bilgisi olan ablasının odasında değil de, Nissim'in odasında bu konuları resmeden birçok resim bulunması.

Sonunda da Moïse'in dairesi, batıya bakıyor. Parisli en ünlü ustaların bakış açısı oraya yansıtılmış; herhangi bir konsolun işlemeli ve yaldızlı tuncuna, bir başkasının geometrik kakmalarına insanın, bir koltuğun heykelimsi inceliğine, gerçek ölçülerine rağmen (2.17 uzunluğunda, 1.53 genişliğinde) küçük görünen üç yanlıklı yatağın üstüne asılmış Lagrenée'nin *Danaé*'si, Versailles'ın küçük kilisesinde bambaşka bir yaşam tanımış olan Savonnerie halısının motifleri ya da 'ölü kuşlu' duvar saatinin

pırlantalarla tutturulmuş akrep ve yelkovanı dikkati çekiyor.

Kitaplık, bu evde şaşırtıcı bir parantez oluşturuyor. İnsanı dinlendiren bir yer olarak, yuvarlatılmış ve iki şeyin arasında bulunulduğu duygusunu veriyor. Koridorlar ve hollerle bağlandığı, babanın ve iki çocuğunun daireleri arasındaki kesişme noktası; bir sığınak.

Eski gerçek meşe doğramaları, hatlarının düzgünlüğüyle dikkatleri üstüne çeken, kanatlı yazı masası, koyu kırmızı kadifeyle süslü 16. Louis stili sandalyeleri, Hubert Robert'in peyzajları ve eskiden Pompadour Düşesi'nin ağabeyi Marigny Markisi'nin malı olan Savonnerie duvar halısı üzerindeki natürmort desenler ile birlikte, kitaplık bambaşka bir dünyaya benziyor. Yine de Moïse, kitaplıkta daha çok mobilyaların egemen olmasından rahatsızlık duyuyor. Gerçi onun doymak bilmeyen tutkusu, dekorasyon sanatıydı ve bu da hiçbir biçimde kitapların durumuna benzememekteydi; kitaplar öylesine seçilmiş ve saf bir kitapsever anlayışıyla cilt yaptırılmıştı. Kapaklarına en ünlü armaların basılı olduğu nice birinci baskı vardı. Raflarda önemli bir yer tutan *Gazette des Beaux Arts*'ın, *Les Arts* dergisi ile *Bulletin de la Société des Amis de Louvre*'un tam sayıları, gösterişli ciltlerine rağmen figüranlık yapmıyorlardı orada. Elle yapıldıkları anlaşılıyor. Hatta yirmi yıldan beri büyük satışların katalogları, Kont Doria'nın, Baron Double'ün, Goncourt kardeşlerin ve Mame, Rikoff, Destaillleur, Muhlbacher ya da Jacques Doucet'ninkiler de mevcut orada. Ünlü ressamların yaşamları ile 16. Louis dönemi mobilyası üzerine monografilere sık sık başvurulduğu düşünülebilir rahatlıkla.

Buna karşın, Voltaire ve Cervantes'in, Montaigne ve Juvénal'in, La Fontaine ve Lamartine'in, Virgile ve Rousseau'nun, Molière ve Musset'nin yapıtlarının az

bulunur örnekleri yanı sıra Shakespeare'den Guizot çevirisi ya da yalancı dana derisi kaplı, özenle yan yana dizilmiş otuz beş ciltlik, d'Alembert ve Diderot'nun *Ansiklopedi*'sine ne demeli? Onlar orada, çünkü orada olmaları, kendisini namuslu görmek isteyen kibar bir adamın evine yakışır bir biçimde. Moïse'in, Delacroix'nın *Gazete*'si ya da *Aşık Şeytan*'dan daha çok *Muhammed'in Yaşamı* adlı bir kitaba kendisini meraktan kaptırmış olması beklenebilir.

Nereden geldikleri belli olan kitaplar ender. Bir tane Hender'in *Musevi Şiirleri Tarihi* (1845 tarihli) adlı kitap var, ancak ona babası vermişti bu yapıtı. Cousin'in sekiz ciltlik *İstanbul Tarihi*'ne (1672) gelince, 14. Louis armalı cildini görünce insanın bu yapıtın bu çatı altında bulunmasını garipsemesi olağan oluyor.

Bir de ev sahibine ithaf edilmiş kitaplar çok ender. Moïse'in yazın ve sanat salonlarının bir takipçisi olmadığı hemen anlaşılıyor. Öteki koleksiyoncuların aksine, bu dünya ona göre değil. Birkaç kişisel çalışma, ona ailesine az çok yakın olan üyeler tarafından gönderilmişti. Champs-sur-Marne Şatosu'nda sınırlı baskılı muhteşem monografisini ona ulaştıran, Anvers'den Charles Cahen'dir; Paul Alfrassa, ona *Gersaint'in Eğitimi* adlı çalışmasını yollarken, Edouard Foa da, *Orta Afrika'da Büyük Yırtıcı Hayvanların Avı* başlıklı yazısını göndermişti.

Aslında hiçbir şey, büyük bir evdeki kitaplığın karakterini, kitabın kapağına vurulan armaların biçiminden daha iyi gösteremez. Yeni sahiplerinin haberi bile olmadan, işaretler bir bilgi ajanı gibi gizli hareket ederler. Sayıları ve azlıklarıyla, eski sahiplerinin niteliğiyle, ender kitabın soyağacıdırlar. Peki bunlar bize ne diyor? Moïse de Camondo'nun Paris piyasasında tanınmış kitapseverlere ait belirli kitapları satın aldığını gösteriyor. Bazılarında Bordes de Forcage ya da Mme. de La Bor-

de'un damgaları bulunmaktadır. Bazıları da babası Kont Nissim'in kitaplığından gelmektedir. Ama birçoğu, kapağın ikinci bölümünde ya da yan sayfalardaki armalarından da anlaşılacağı üzere, Valençay Şatosu'nda, Maurice de Talleyrand-Périgord'un bakışları ve elleriyle uzun süre okşanarak, bambaşka bir yaşam sürmüşlerdi.

İlk konukları, Monceau Sokağı 63 numaradaki konağı terk ederken, acaba biraz önce Kont Moïse de Camondo'nun evinde bulunduklarını biliyorlar mıydı? Hiçbir şey, ev sahibinin kozmopolit kökenlerine ihanet etmiyor. Orada ya da buradaki fırça vuruşları, amatörlerin algılayabilecekleri birkaç ayrıntı. Koleksiyonun eşsiz bütünlüğü, kitaplıktaki birkaç yapıt, büyük halıların Levantenlere özgü zevki belki de. Ve kemeri ağır basan alçak ve küçük bir kitaplıkta, *En Güzel Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Yaşamları*'nın vazoların yanına anlamsız bir biçimde konmuş, 1867 tarihli, büyük haham Elie Astruc'ün baskısı olan, Yeni Yıl, Büyük Af ve Hamursuz Bayramı ayinlerinde okunan İbranice dua kitaplarını ararken.

Onları bir an nesneler olarak görürsek, Moïse de Camondo'nun çelişkilerinin özünü yansıtırlar tek başlarına. İçerikleri, Musevi geleneğine göre bakıldığında tamamen muhafazakârdır; mükemmel bir biçimde maroken ciltle kaplanmışlardır ve kapaklarında da çiçek süsleri ile incilerin sayılarını kontrol etmeye gerek olmayan bir kontluk tacıyla süslü, onun arması vurulmuş: 'M. de C'.

Her şey orada, her şey söyleniyor. Üç boyutta: Kökeninin anısı, zenginliğin yansıtılması, soyluluk duygusu. Ama o hangi dünyada yaşıyordu? Hâlâ gerçekten inanıp inanmadığı ya da yalnızca atalarının düşünceleriyle yaşayıp yaşamadığı, ne fark eder. Giriş kapısında

bir mezuzanın[1] olup olmadığı hiçbir zaman bilinmeyecek.

Birçok Çin işi biblo ona babasının, amcasının, kuzeninin koleksiyonlarından miras kalmıştı. Bardac, Ephrussi, Doucet ya da Lelong koleksiyonlarından gelen bazı eşyaları, büyük satışlarda ya da antikacılardan satın almıştı. Ancak evinin hazinelerinin büyük bir bölümü bir geçmişe sahip.

Her şeyden sonra, Monceau Ovası'nın bu konağında bulunduğumuz halde, kimin evindeyiz? Uzun iskemlelere bakılırsa, Montreuil'deki Madam Elisabeth'in Türk salonunda. 16. Louis'nin Versailles Antlaşması ertesinde ona verdiği işlemeli tunç ve çelikten bu masaya göre, Vergennes Kontu'nun evinde. Kırmızı mermerden çeşmeye göz atılırsa, Baron Double'un konağında. Ya da Savonnerie döşemeliği kaplı bu koltuklar ise Roche-Guyon Dükü'nün evini anımsatıyor. Ya da on beş mumluk avize ile Prens d'Arenberg'in evinde. Vigée-Lebrun tablosuyla çok övünen Vaudreuil Kontu'nun evi de olabilir. Ya da bu dama desenli çalışma masası nedeniyle, General de Charette'in evi. Belki de kakmalı bu masa ile Morny Dükü'nün evi. Houdon imzalı bu beyaz mermer büste bakılırsa, Vibraye Kontu'nun evi de olabilir. Belki de bu on iki mumlu avize ile Cambacères Kontu'nun evidir. Ya da Carlin imzalı destek mobilyaların işaret ettiği gibi Penthièvre Dükü'nün evi. O güneş takvimi çerçeveli duvar saatinin varlığı insanı Chaponay Markisi'nin evini anımsatıyor. Altı mumlu büyük şamdan, Maillé Düşesi'nin evinde değil miydi? Yoksa Argenson Markisi, Mortemart Dükü, Baron Roger, Bauffremort Dükü, Lambertye Markizi, l'Aigle Markisi, Juigné Kontu mu acaba...

[1] Musevi evlerinin sağ cephelerine geleneksel olarak asılan ve İbranice Deuteronome'un pasajlarının yer aldığı küçük parşömen kâğıdı parçası. (Çev.)

Bir gün, yirmi yıl önce, bir yüzyıl önce, daha çok önceler, bu ünlü aileler Fransa'nın neredeyse her köşesinde yaşamışlardı, her zaman atalarından miras kalan bu yapıtlarla. Bugün, bunlar Paris'te, bir çatının altında, Türklerin yazdıkları gibi Abraham Salomon Camondo'nun torununun büyük zevki ve yegâne isteği için, toplanmışlardı.

Peki biz neredeyiz? Onların Saint-Prix ve Tanlay'da, Bellevue ve Freschines'de, Brienne ve Vernon-Bizy'deki şatolarında mı? 18. yüzyıl Fransa'sı ile geleceğin Fransa'sı arasındaki birleşme çizgisinin yalnızca kendisine ait olmasını isteyen bir kişinin evinde mi?

Eğer Lévis-Mirepoix Dükü'nün evi söz konusu olsaydı, oraya 18. yüzyılın en iyi parçalarını topladığı söylenirdi. Ancak Moïse de Camondo hakkında, bütün bunları Fransa 'için' yaptığı söylenmişti içtenlikle. Fransız parıltısı için, Fransız dehasının en büyük zaferi için. Bunlar soylu ruhların doğrudan elde ettikleri erdemler olmasına rağmen, bütün bunlar onun dışında olup bitiyordu. Britanya İmparatorluğu uğruna yaptıkları için Benjamin Disraeli nasıl övülüyorsa ya da Beethoven ülkesine karşı hiçbir şey ispatlaması gerekmediğini yazmakla yetinirken Mendelssohn'un Alman müziği için çok şey yaptığı söyleniyorsa, Moïse için de aynı şey söz konusuydu neredeyse. Bu hareketiyle, sanki Camondo Fransa'ya belleğini anımsatmak ve bir yana attığı geçmişinin saygısını dayatmak istiyordu. Ancak İkinci İmparatorluk ve Üçüncü Cumhuriyet'in başları nice tuhaf servetler ortaya çıkarmışsa da, onlardan kaçı böylesi incelikli bir hizmete girişmişti ki?

Üç yıldan fazla bir süre boyunca, Moïse tek bir düşünceyle canlandırdığı konağının çalışmalarını ve düzenlemesini adım adım izlemişti; düşüncesi, eleştirileri susturmak, ihanetleri önlemek, küçümsemeyi yok et-

mekti. Onun Fransız yüksek sosyetesiyle bütünleşmesi bu duvarlarla oluyor. Dolayısıyla ne bir skandal, ne de tahrik söz konusu. Konağın içerisine, Bischoffsheimların Athénéeler'i gibi, özel bir tiyatro inşa ettirmekten kaçınmıştı. Birkaç yıl önce Boni de Castellane'ın yapmış olduğu gibi, evin açılış gününde, mahallesinde oturanların sorunlarını halletme yoluna gitmişti. Pembe sarayının açılışını kutlamak için, zarafet hakemi, o güne kadar görülmemiş bir davranışta bulunmuş ve Saint-Honoré-d'Eylau Kilisesi'nin üyelerinden 500 frangı aşmayanların kiralarını ödemişti.

James de Rotschild'in evindeki ilk balodan sonra ona *Yüzyıl* dergisinde rastladığı gibi, bir sosyetik köşe yazarının konukların gözleri altınlardan kamaşmasın diye yeşil gözlük takmalarını önermesine dayanamazdı Camondo.

Üstelik, konuklardan biri kendisini evden çok müzede hissetseydi, bütün çabalarında başarısız olduğu sonucuna varacaktı. René Sergent ile yaptığı ilk planlarda, bunu önlemeye çalışmıştı. Her şey orada insancıl bir boyuttaydı. Yaşanmış olan şeylerin izleri, mevsimlerin dönüştürdüğü dekor ile birlikte doğallık içinde bulunmalıydı. Sağdaki komşusu Maurice de Rotschild'in istediği gibi, sanat yapıtlarının kullanımı, onun için bir karşı örnekti. Ziyaret için yapılmış galeriler, tepeden ışıklandırma, vitrinlerin arkasındaki eşyaların sunuluş biçimi, bank işlevini gören sandalyeler... Yalnızca kasketli bir rehber eksikti.

Hemen onun yakınında bulunan Cernuschi Konağı, tam bir karşı modeldir. Kent yönetimine bağışlanmadan önce, hâlâ içinde oturulduğu dönemde, yaşanılan mekândan çok, eşyaların saklanmasına yönelik bir yerdi. Eğer ilk konuklardan biri, onun konağını Edmond de Goncourt'un *Gazete*'de kullandığı acımasız sözcüklerle betimlemiş olsaydı, Moïse hiç kuşkusuz düş

kırıklığına uğrayacaktı. 1875 yılında, Henri Cernuschi'nin evindeki bir yemekten sonra, Goncourt şöyle yazacaktı:

"Zengin koleksiyoncu, koleksiyonuna Louvre'unki kadar gösterişli ve soğuk bir mekân seçmiş; bir evin, yeniden keşfedilen vatanın küçük bir köşesindeki konuksever ve hoş ortamını yaratmayı beceremeniş. Bu büyük beyaz duvarların ortasında, müzelerimizdeki kiremit renginin üstünde, bu Uzakdoğu parçaları kötü görünüyor: Sanki kötü bir yetenek onları, *Yüzyıl*'ın bir hissedarının hem kaba, hem de burjuva kokan zevkiyle düşlenmiş bir saraya taşımış."

Moïse, Heinrich Heine adlı birinin Saint-Florentin Sokağı'ndaki James de Rotschild'in evindeki bir resepsiyondan çıkarken yaptığı tanımlamaların, kendi evi için de söylemesine tahammül edemeyecekti artık:

"Parisli para zenginlerinin Versailles'ı!"

Camondo Konağı'nın başarısı, orada hiçbir şeyin ağır olmamasından kaynaklanacaktı. Yeter ki büyüklüğü doğal görünsün. Yeter ki cephenin biraz ciddi görünümlü ağırlığı ile iç mekânların dolup taşan lüksü arasındaki tezatlık ustalığının ek bir kanıtı olarak değerlendirilsin. Evi ve içinde bulunan koleksiyon dikkatle incelendiğinde –bir tanesi taklit, öteki de gerçek–, mücevher kutusunun mücevherlerle aynı değerde olmadığı unutulmazsa, onun başarısının mutlak olduğu anlaşılacaktır.

Monceau Sokağı 63 numaranın duvarlarının ardında, Camondo ailesi, refah görüntülerini saklayarak dış dünyadan kendisini korumakta. Avlu ile bahçe arasında, Moïse ve iki çocuğu kendilerini dünyanın fısıltılarından uzakta duyumsuyorlar. Yalnızca duyulmaz yankıları algılıyorlar. Farklı bir ortamda yaşayan bir aile.

Buna karşın, aile reisi hiç de bir patrik rolüne soyunmamıştı. Çünkü aile birkaç yıl içinde küçülmüştü ve bir tek varlık eksildiğinde, her şey eksik görünür. Bu durumda, tanımı yapılamaz bu varlık, bu zariflik dokunuşu, tek bir kadının getirebileceği bir canın varlığı. Monceau Sokağı'ndaki ev işte bu eksikliği hissediyor.

Tabloda bu gölge var yalnızca. En azından bir tablo ile kendisini gösteriyor. Resmin koleksiyonla bir ilgisi yok. Bu bir Renoir tablosu. Küçük çalışma odasındaki Guardi tablolarından daha az değerli. Yine de onun fiyatı yok. Çünkü, bir yan oda yerine oraya asılı olsaydı, her şey değişirdi.

Sonuçta, Camondo Konağı, sahibinin yalnızlığını yansıtıyor. Hatta oraya sığındığı bile söylenebilir. Ne Volpone, ne Shylock, içinde bambaşka bir şeyin gizli yarasını taşıyor. Bu özlem, zamanın acımasız ilerleyişinden çekiniyor. Ancak o zamanı reddediyor. İçine kendisini sürgün ettiği ışıklar dünyası, efsanevi bir altın çağ. Onu idealize ettiğini söylemek az olur.

Gece olunca, eşyaların sessizliğine kulak kabartıyor. Şatafat yitip gidiyor. Sonsuzluk kadar uzun süren kısa bir anda, Camondo Kontu, Moïse'e dönüşüveriyor yeniden. Yalnızca ataları onunla konuşuyor. Abraham, Nissim, Salomon, Esther, Clarisse, Isaac, Clara ve Raphaël onunla tuhaf bir tartışmaya girişiyorlar. Gezgin Musevinin geldiğini anlamak için büyük merdivenin yukarısından onlara kaçamak bir bakış atmak yeterli olacaktır. Ama hangi durumda?

Bir adın, bir geleneğin ve birkaç değerin temsilcisi, Kont bey, biraz sonra, artık yalnızca bir anı olacak. Her şey çaresiz olarak dengesini yitirecek.

Sonuçta, geçip gitmiş olan şeyler değil önemli olan, onlardan saklanılan anıdır. Camondolar gerçeği yüzyılın tozları arasına gömülü olacak.

2

Onlara 'Doğu'nun Rotschildler'*i Denilirdi*

Onların tarihinde bir an vardır ki, Camondolar bir hiçtiler. Uygarlık bakımından birkaç yüzyılın anlamı nedir? Kendi tarihine saplantı derecesinde bağlı bir halk için, zamanların karanlığı yeni bir kâbustur. Bu dünyada, adının olmaması, bir iz bırakmamak, ataları hakkında hiçbir şey bilmemek, bir uğursuzluktur.

Zakhor! Musevilerde, anımsama bir emirdir. Ondan kaçmak zordur. Başkalarının yazgısı üzerinde düşünmek, insanı kendi çevresinin yazgısı üzerinde düşünmeye yöneltir ve daha sonra da kendi çevresindekiler arasında onların yazgısını izler. Bazen büyük hahamlar ve ünlü bilginler, önemli kabbalistler ve seçkin hekimler ile dolu bir soy, bir aileye ününü katar. Bazen de, onları topraklarına kabul etmiş ulusun büyük bir zaferi için parıltılı bir eylem ya da topluluğun hizmetine yönelik bir işlevsellik, bu ünü gelecek kuşaklara taşır. Bazen, evlilik sözleşmeleri ve mezar taşlarının üzerindeki yazılar alevi yeniden canlandırmak için yeterlidir. Ancak göçler ve zulümler, olayların akışını öylesine bozar ki, kalıntıları bulmak zorlaşır.

Çoğu zaman geriye hiçbir şey kalmaz.

Bir aile söndüğü zaman, denir ki, bir bitiş varsa, bir başlangıcın da olması gerekir. Bir delil, bir iz, bir işaret olmasa, ortak bir geçmişin anısı vardır hâlâ. Onların anılarının son kıvrımlarında, yalnızca onlara ait olan yaşanılmışın bir kalıntısı olacaktır her zaman. Geriye kalan, bir düşünmeden çok bir sezgidir. Gerçek ile benzeyeni, olası ile belirsiz olanı ayırt etmek gerekir.

Kendileri hakkında, Camondolar hakkında ne biliyorlardı?

Ataları İspanya'dan geliyordu. Orada tacirlik yapıyorlardı yalnızca, Musevilerin arasındaki Museviler olarak. Sözlü gelenekler onlara, onların Ortaçağı'na ilişkin karmaşık ve çelişkili bir öykü bırakmıştı. Bir yandan, içinde Hıristiyanlar, Museviler ve Müslümanların karşılıklı bir hoşgörü ve sonuçta ulaşılmış bir uyum içinde yaşadıkları ideal bir toplum. Öte yanda ise, kitleler halinde göçlere yol açarak kaba bir biçimde topraklardan atılmak; ikinci Tapınağın yıkımıyla eş değerde onların belleklerine kazınacak bir felaket.

Kim söyler özlem duygusuna o kadar hazır olan ruhlar üzerine masallarla kurulmuş bir imparatorluk diye? Bu yeni diaspora Musevilerinin belleğinde, İspanya kayıp cennet olarak görülür.

Aslında, bu altın çağ bir masaldı. Müslüman İspanya'da, Museviler ve Hıristiyanlar Kutsal Kitap'ın insanları olarak değerlendiriliyordu. Onlar İncil'den geliyorlardı. Bu onlara *dhimma*[1] sözleşmesi altında yaşama hakkını veriyordu. Korunmaktan daha çok hoşgörülüyorlardı. Onların inançları, daha az hoşgörülemez görünmüyordu. Bu tektanrılı üç dine inananların doğala-

[1] Kutsal kitaplara inanan insanlara (Müslüman ülkelerdeki Museviler ve Hıristiyanlar) hukuksal bir koruma sağlayan bir konum.

rında birbirleriyle barışamaz bir yapı vardı. Ancak sonuçta çıkarcılık ağır basıyordu.

Bu statüden yararlanarak, bu ayrıcalıklı vergi yükümlüleri, kendilerini zulümlerden koruyan bir vasiliğin altında yer alıyorlardı. Avrupa'da tek olan bu durum, her üç dine de birlikte varolma fırsatını vermişti. Hatta birbirlerini destekleme fırsatını da, ancak Hıristiyan uygarlığı Arap-Müslüman uygarlığına karşı bir öç alma düşüncesinden sonsuza dek vazgeçmeyecekti. Museviler, her iki toplum arasında bir köprü konumundaydılar.

Hepsi de saray Musevileri değildi, tam tersine. Azınlığın da azınlığıydılar. Yine de metinlere göre, ülke bu ayrıcalıklı insanların altınları ve uğurları ile süslendiğinden beri, İspanya Musevilerinin parya durumu da iyileşiyordu. Bu etkili insanların hareketi, Sefarad mitolojisinde seçkin bir konuma sahipti. Kendi halklarının binlerce yıllık geleneklerinin korunması ve sürdürülmesi, onların önceliği değildi. Tam tersine, güçlü toplumlarla ilişki kura kura, yalnızca gururunu taşımak uğruna bütün Musevilik niteliklerinden vazgeçtikleri bile düşünülebilirdi. Öylesine belirsiz bir statüden yararlanıyorlardı ki, onların kral nezdinde cemaatin elçileri olup olmadıkları bilinmiyordu. Dindaşlarının onları kendilerini temsil etmeleri için seçmeyip atamaları da bir o kadar şaşırtıcıdır.

Onları, Birleşik Müslüman İspanya'sında (*Al-Andalus*), Arap ve Berberi krallıklarında, daha sonraları İspanya'nın Hıristiyanlar tarafından yeniden fethedilmesinde (*la Reconquista*) de görüyoruz. Tımar sahiplerinden doğrudan vergi alarak, belirli bir hukuksal ve dinsel özerklikten yararlanıyorlardı. Ayrıcalıklı konumları, yönetimde onları ödüllendiren prenslerin sağladığı itibardan kaynaklanmıyordu. Onlar güçlü bir iktidar için faydalıydılar ve bunu güçlendirmeye de fırsat buluyor-

lardı, çünkü dokunulmazlıkları, bu iktidarın kalıcılığına da bağlıydı. Bu onların çıkarıydı hiç kuşkusuz. Bu kraliyet ittifakı içersinde, hoşgörünün yeri yoktu.

Süregelen bir istisnanın dışında hiçbir şey hassas değildir.

Museviler yalnızca para veren kişiler değildi. Bütün meslekleri icra ediyorlardı. Ancak bu meslek, ötekilerden daha çok iz bırakmıştır belgesellerde. Uzun süre kamu maliyesi ve krallık hazinesi ile ilgilenmişlerdi. Halk vergi toplayıcılarını sevmese de, bütün dünyada bu böyle sürüp gitmiştir. Doğrulanması için, İspanya Musevilerinin refahı hiç de o kadar az geçici olmamıştı.

1391 yılında trajik bir darbe olmuştu. İsyanlar, yağmalamalar, kıyımlar, tecavüzler. Birdenbire, İmparatorluk Musevilerine kötü davranmaya başlamıştı. Bu nefret dalgası, az sayıdaki Museviyi Portekiz'e ya da Afrika'nın kuzeyine doğru püskürtüyordu. Sürgün ya da daha kötüsü. Kitleler halinde din değiştirme yılıydı. Onları kendilerini inkâra zorluyorlardı. İşte bundan çok korkuyordu bu cemaat.

Toplumsal alanda olduğu kadar, profesyonel düzeyde de gitgide sınırlamalara maruz kalıyorlardı. Baskı bütün yönlerden kendisini hissettiriyordu. Bazıları buna yanıt veriyorlardı, Pablo de Santa Maria'ya dönmüş o Salomon Halevi gibileri. Burgos piskoposu olduğu için iyi bir başarı örneği sayılabilir... Hatta öyle şaşırtıcı dönme olayları vardı ki akıllarda kuşku yaratıyordu.

Bu topraklardaki dayanılmaz çöküşün habercisi olan bu genel provadan sonra, dünya onların başına 1492 yılında yıkıldı.

Aslında, İspanya'dan gidiş bütün cemaatlerde aynı etkiyi yaratmamıştı. Bunu yapabilecek bir tek Fas'a sığınmış olan Kastilyanlar vardı; onlar da cumartesi sabahları sinagogda dua başörtüsü takmamak için direniyorlardı. Yitik uluslarına ağıt olsun diye.

Her ne kadar onlar İspanya'yı Musevileştirmişlerse de, bu topraklar onları da o kadar İspanyollaştırmıştı. İbranice-İspanyolca karışımı o dile derin bağlılıkları bunun kanıtıydı. Yüzyıllar sonrasında bile, Fas'ın kuzeyinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, aralarında bu dili konuşmayı sürdüreceklerdi.

Zamanla birlikte, bu topraklardan atılanların toplam sayısı, olaylar geçtikçe, daha da arttı. Yüz binlerce oldukları söylenir, aslında yüz elli binden fazla nüfusları yoktu ve bu da anlamlıdır. Büyük bir dalga halinde ülkeden atılmalarını, Marranoların[1] gönüllü olarak gidişleri izledi. Papa 4. Sixte, İspanya'da Engizisyon'u kurma emrini ilan ettikten sonra on dört yıl içinde, her şey çok çabuk olup bitmişti.

1492, af yılı. Ocak ayında, Katolik Kralların Granada'ya askeri birliklerle girmeleri, Yeniden Fetih'in zaferle sonuçlandığını duyuruyordu dünyaya. Yabancıların ülke dışına çıkarılmasına dair bir kararname imzalanmış ve halka duyurulmuştu. Temmuz ayında, Musevi olarak kalmak isteyenler ülkeyi terk etmek zorundaydılar. Dinden dönmek ya da sürgün, kendini inkâr etmek ya da kaçış. Ataları Roma döneminde önce oralara yerleşmiş bu insanlara verilen tek seçenekti. Uzun geçmişlerine bir çizgi çekmeleri için onlara yalnızca dört aylık bir süre verilmişti. Yüzyılların tozlarını süpürmek için birkaç gün. Hoşgörüsüzlüğün sefaleti.

Her ne kadar gerekli ya da kaçınılmaz olarak sunulsa da, ülkeden çıkarma, bir utanç kaynağı olarak kalmamıştı.

Museviler kovulabilir, ama ruhları değil. Krallık uzun süre *limpienza de sangre* hakkındaki bu kararla çal-

[1] Bu terim, Engizisyon baskısıyla Katolikliği benimsemekle birlikte, atadan kalma törelerini gizli gizli korumaya çalışan İspanyol ve Portekiz Musevileri için kullanılır. Bunlara 'Yeni Hıristiyanlar' da denir. (Çev.)

kalanmıştı, o kadarla kalmaması için. Museviler gitmişti, ama kuşkular hâlâ vardı. Kimin kanı saftı? Üstü kapalı olarak söylemek gerekirse, olası bir Musevi soyundan gelen bir komşusunun olduğuna dair suçlanmamak için, beyaz güvercin dokunmuş derlerdi. Bu, imalı sözlerin dönemiydi. Birçok dönme, Yeni Hıristiyanlar, gizliden gizliye Musevileşmekle suçlanıyorlardı. Alayla karışık, onlara *maranos*, yani domuzlar deniyordu, çünkü domuz etine ağızlarını sürmüyorlardı. Her ne kadar böyle yapsalar da, kökenleri yokmuş gibi davranıyorlardı. Artık inançlar değildi önemli olan, kandı. Her zaman zulüm, işkence ya da ölüm ile cezalandırılmasa da, bu kökenler trajedisi, bir maskeler komedisine dönüşmüştü.

Esperanza... Neden böyle bir kelimeyi parola olarak seçmişlerdi, her ne kadar gizli bir bekleyişi saklasa da?

İçeride Musevi, dışarıda Hıristiyan. Bu şizofrenik durum zamanla yeni bir denge yaratacaktı. Koşulların zorlamasıyla, bazıları ikili yaşam, iki dillilik ve imalar sanatları konusunda ustalaşacaktı. Ne tuhaftır ki, yeğinsemeyi güzel sanatlar katına çıkaranların Sefaradlar değil, İngilizler olduğu söylenir.

İspanyol Soyluluğunun Sönmeyen Kibriti, Kardinal Mendoza y Bobadilla'ya atfedilmiş ve 1562'de yayımlanmış bir yergi yapıtı epey zarar vermişti. Eski ailelerin melezliğini açıklarken, onları Musevileşmelerini eleştiriyordu. Bu yalnızca kökenlere bağlı saplantıları ve parşömen kaçakçılığını ortaya çıkarmıştı. Hatta soylu unvanının gerisinden gelen İspanyol soylusu ya da şövalye, her şeyden önce birinin oğluydu.

Sonuçta, soyağaçlarının tartışılması o noktaya gelmişti ki, kimin ne olduğu, nereden geldiği bilinemez olmuştu. Bu durum, ötekilerden daha çok onur ve gurur aşılanan toplumun içindeki gizli bir duyguyu şiddetlen-

dirmişti. Görünüşlerin önceliği hakkında bir şey söylememek için. Kökenler kanıtlanmak istendiğinde, tanıkların yaratılması gerekiyordu. Başkalarının gözünde canlandırdığınızdan daha az bakılıyordu servet durumuna ve sosyal konuma. Böylelikle kanının saflığından hemen hemen emin olan her birey, dolayısıyla kendisini soyluluk karakterine hazırlıyordu.

Ne fark eder. Yeni İspanya, Musevilerini istemiyordu artık. Onlara artık gereksinimi yoktu. Aynı alanlarda, Yeni Hıristiyanlar pekâlâ işi üstlenebilirlerdi. Pablo de Santa Maria örneğine bakılarak, en son Hernando de Talavera örneği de az hayranlık uyandırmamış değildi. Kraliçe Katolik Isabella'nın günah çıkaran papazı olan bu dönme Musevi, bu Yeni Hıristiyan, Hıristiyanlar tarafından daha yeni fethedilmiş Müslüman krallığın başkenti Granada'nın ilk başpiskoposu olmuştu. Bundan daha sembolik bir şey olamazdı.

Musevi kalmış olanların, Katolik ulusun birliğine engel oluşturdukları anlaşıldığında, onlara olay kapanmadan ülkeyi terk etmeleri çağrısı yapılmıştı. Din değiştirenlerin toplumla bütünleşmelerini rahatsız etmemek için. Eski inançlarına geri dönmeleri amacıyla ikna edilmelerini önlemek için. Daha yeni Müslümanlardan kurtulmuşken, yeniden birleşmiş İspanyollar kendi başlarına kalmak istiyorlardı.

Bütün bu olup bitenlerden geriye, Camondolar'ın belleklerinde, nice yakınlarında da olduğu gibi, karmaşık anılar kalmıştı. Kim atalarından emin olabilir ki? O zamanlar adlarının Camondo ya da Kamondo olduğunu hiçbir şey kanıtlamıyor.

İki ya da üç yüzyıl boyunca, Venedik Cumhuriyeti, Trieste Limanı, Habsburgların Viyana'sı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında epey gezindikleri söylenebilir. Arşivler, bu anlaşılamaz uzun gezilerin kanıtlanmasına olanak tanıyor. Ancak en ilginç olanı, onların doğuşla-

rına ve yeniden doğuşlarına tanık olmak. Musevilerin epey uzun tarihleri olduğunu hep söylenir, ama geçmişi olmadan, düşünülemeyecek kadar büyük coğrafya içinde hareket ettikleri pek anlatılmaz.

Onları inkâr eden bir İspanya'dan kaçmak durumunda kalan Sefaradlar, doğal olarak önceleri Navarra, Portekiz ve İtalya'ya yönelmişler, sonra da Marranolarla buluşmuşlardı. Ancak iki parçaya bölünmüşlerdi; azınlığı Kuzey Afrika'yı seçerken, çoğunluğu da İtalya'dan geçerek Babıâli İmparatorluğu'nu tercih etmişti. Camondolar bu ikinci grupta yer alıyorlardı.

Onların Doğu ve Batı arasında gidip gelmeleri, her ne kadar yalnızca ekonomik nedene bağlı olsa da tuhaftır. Her iki yöne doğru yolculuklar tuhaftır, Doğu'ya doğru gidip oradan bir Osmanlı vatandaşı olarak Batı'ya geri dönmenin faydacı düşüncesine bağlı olsalar da. Ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tebasına girmek. Ya da Toskana Büyük Dükalığı'na. Ya da...

Böylesine sürekli kimlik değişimi ile Musevilerin yüzyıllardır süren yolculuğu boyunca benliklerini korumayı başarmaları inanılmaz bir olay. Her ne kadar öteki toplumlar dağılıp gitmişlerse de, atalarının inançlarına bağlılık, geleneklerin anlamı, kopmayan zincir düşüncesi tek bir kimlik ülküsünü güçlendirmiştir. Ruhlarının derinliklerinde değişmez bir değer olarak kalıyordu bu kimlik. Yalnızca onların Musevi kimliği sürüp gidiyordu her şeye karşın, sürekli değişen vatandaşlıklarına bağladıkları umutlar yıkıldıktan sonra.

Sonuçta Museviler her şeyi yaşadılar, Tapınağın Titus'un Romalı lejyonerleri tarafından yıkılmasıyla İ.S. 70 yılından itibaren somutlaşan ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle sona ermeyen bu sürgün öyküsünde. Yitip gittiler, birbirlerine kavuş-

tular, yeniden kaybolup gittiler. Ancak her zaman Musevi kaldılar ya da en azından aralarından bir bölümü.

Camondolar'a bakıldığında, büyük bir gezinti labirentinin içinde kaybolur insan. Bu belirsiz görüntü, onların öyküsünün büyüsünden kaynaklanmaz. Düş gücüne kapıyı aralık bırakır. Onların sultanların bankacısı olmaya kadar varan tacirlik destanı, kesinliğini yitirdiği noktada romantizm kazanır. 18. yüzyılda bile onların izlerine Yaşlı Avrupa'nın farklı yerlerinde rastlanır. Hatta aynı ailenin olduğu varsayılarak.

İşte Venedik'teler. Bunu onların bellekleri söylüyor, arşivler yok. Kanıttan daha kesin olan bir iz. Onların arasından çıkan ilk kişi olan, 19. yüzyılın başında İstanbul'da hanedanın gerçek kurucusu Abraham Camondo, kendisinin Venedik kökenli olduğunu söyleyecekti hep. Sürgünden önceki sürgün hakkında başka bir ayrıntı olmadan. Bu, Serenissimo'nun sembolik gücüne verdiği önemden de kaynaklanıyor olabilir.

Venedik, bir kentten öte, onun döneminin başlıca ticari güçlerinden birisiydi. Cumhuriyet, denize yönelik olduğundan ve Akdeniz'de üstünlük arayışında bulunduğundan, bunu yapmak durumundaydı. İşletilmesiyle büyük gelirler elde ettiği tuz ocaklarıyla birlikte, gemi filosu da gücünün öteki dayanağıydı. Önce Bizans, sonra da Osmanlı İmparatorluğu ile uzun süren ayrıcalıklı ilişkilere girişerek, Batı'ya, kapladıkları alanın ürünlerine göre tam tersi olan baharatlar, ipekler, boyalar ve değerli ve nadir eşyalar sağlıyorlardı.

Bilinen sevgileriyle aileler tarafından ağızdan ağıza aktarılmış gelenekler, Camondolar'ın adlarının kökenini ortaya çıkarmaktadır. Bunlara inanmak gerekirse, Ca'Mondo, yerel lehçede 'dünyanın evi' anlamına gelmektedir. Onların Akdeniz sahilleri boyunca oluşmuş büyük tüccar ünü, onlara o kadar anlamlı bir ad vermiş-

ti ki... Hiç kuşku yok ki, destanımsı öykülerin dinlenmesi hiçbir zaman insanı bıktırmaz, hele hele büyükbabalar öykülerin kahramanları olunca. Mirasçılar hakkında çok şey anlatırlar, atalar hakkında ise az bir şey. Rotschild mitolojisinin Musevi bilinci üzerinde kurduğu etkinin aslında hiçbir sınırı yoktur. Birçoğu, Frankfurt'un *Jugendasse*'sindeki eski bir evin, büyük sembolik bir yazgıya yönelmiş kırmızı tabelalı kaba bir evin ('rot' sözcüğü 'kırmızı', 'schild' de tabela anlamına gelmektedir) öyküsüne dayanarak, anlı şanlı bir geçmişi yaratmışlardır.

Gerçekten de parıltısız doğruları onur kırıcı olarak değerlendirmek için, soyundan ötürü çok gurur duymak ve yüksek düşüncelere sahip olmak gerekir. Birçok Musevi gibi, yolda giderken, Camondolar da büyük bir olasılıkla Venedik'in art-ülkesindeki küçük bir kasabanın adını almışlardı kendilerine. Hiç de Musevilerle ilişkisi olmayan, ama yüzyıllarla birlikte ünleri ile Musevileştirdikleri bir ad.

15. yüzyılın sonlarından itibaren, Museviler Dükalar Kenti'nde yaşamışlardı. Ancak sayıları o kadar azdı ki, gerçek anlamda bir cemaat oluşturamıyorlardı bile. İspanya'dan kovulmuş birkaç Musevi, aralarındaki en ünlüsü olan Don Isaac Abravanel gibileri, oraya yerleşmeye çalışmışlardı uzun yolculuklardan sonra. Aslında, Museviler oraya 16. yüzyılın başlarında, Venedik'in anakarayı fethetme politikasını ağır ödediği bir dönemde, kök salmak üzere yerleşmişlerdi. Ligua de Cambrai koalisyonu Venedik topraklarından bazılarını işgal edince, laguna büyük sayıdaki sığınmacının akınına uğramıştı. Rahipler ve nüfusun büyük bir bölümü Musevilerin kendileri arasına yerleşmelerine hiç de iyi bir gözle bakmıyorlardı. Sonunda bir karar aldılar. Tek bir şartları vardı: Bu istenmeyen insanlar kendi aralarında toplanacaklardı. Böylelikle Museviler, bir anlaşmazlık

zemininden çok, reddedilmeleri onların kabul edilmeleri sonucunu birlikteliğinde getirmişse de bir paradoks sonucunda bu topraklara kök saldılar. İşte böyle doğdu 1516 yılında, onlara ayrılmış, büyük duvarlarla çevrili ve akşam olduğunda da parmaklıklarla kapatılan mahalle. Bu mahalle yeni dökümhanenin (İtalyanca 'ghetto nuovo') olduğu yere kurulduğundan, insanlar buraya getto demeyi sürdürdüler.

Musevilere bu kapalı mekânda yaşamaları koşuluyla hoşgörü gösterilmişti. Yetkililere göre, bunun bir başka nedeni de fanatizm dalgalarından onları korumaktı. Üstelik Museviler, yaşadıkları alanın daralmasıyla, kendi inanç yerlerini, yönetimlerini, sinagoglarını, kasap ve fırınlarını daha iyi oluşturabiliyorlardı. Hemen birkaç yıl sonra, Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkilerden yararlanabilmeleri için izin verilmişti. Ne fark ederdi ki, onlara tanınan ayrıcalık, 'geçici Levanten Musevileri' olarak belirtilmiş tüccarlara yönelikti. Hiç kimse de bu Sefaradların gerçek kökenini gözardı etmiyordu. Ne de olsa eski İspanyollar ya da yeni Osmanlılardı onlar; gettoda yaşıyorlardı, düzenli olarak oturma izin belgelerini yeniletmek ve özel vergilerini ödemek durumundaydılar. İlke olarak, sırtlarında bir 'o' işareti taşımak ve önce sarı, sonraları da kırmızı olan bir şapka takmak zorundaydılar. Herkesin gözünde, her şey onları Musevi olarak gösteriyordu. Her ne kadar bu ayrım işaretleri bir gün terk edilmek üzere saygınlıkla değerlendirilse de.

Her şeye rağmen, Serenissimo Musevilerine iyi davranıyordu. İki yüzyıl boyunca İngilizler, Fransızlar, İspanyollar ve Portekizlilerin kendi Musevi cemaatlerine uyguladıkları önlemlerle, geri dönüş umudu olmaksızın ülke topraklarından atma politikasıyla karşılaştırıldığında, bu uygulamalar neydi? Onlara din değiştirme seçimini veren İspanyol yaklaşımı, onları Musevi olarak

yadsımıyordu. Buna karşılık, belirli sınırlandırmalarla gettonun yaratılması, az bir kötülük olmuştu. Onları tek başlarına bırakarak, bir ticaret imparatorluğunun başkentinde soylarını geliştirme ve bu toprakların büyük ekonomik potansiyelinden yararlanma fırsatını vermişti.

Hepsi de sefil değildi. Aynı statüye tabi olmak için, Venedikli Museviler kapalı duvarların gerisinde aynı biçimde yaşamıyorlardı. Toplumsal eşitsizliklerin oralarda da sürüp gitmesine engel değildi o duvarlar. Zenginler ve fakirler, sinagogun banklarında yan yana oturuyorlardı, ama yaşam düzeyleri ve evleriyle farklılık gösteriyorlardı. 1633'ün bir gününde, *ghetto nuovo* ile *ghetto vecchio*'nun, ticaret olmadığı için konutlara ayrılmış bir *ghetto nuovissimo* mahallesiyle genişletilmesi zorunlu görüldü. Yeni gelmiş zengin Sefaradlar oraya yerleşmek durumundaydılar. Zengin bankacılar Trevesler oraya bir saray bile inşa ettirdiler.

Daha sonraları, getto ve uzantıları iki bin beş yüz kişilik bir nüfusu barındırmaya yetmeyince, mahallede düzensiz yükseklikteki bir mimari oluştu. Ve anlamsız. Kaçınılmaz olarak, kent görsel anlamda Musevilerin egemenliğindeydi. O yüksekliklerden, bazıları denizi görebilirdi belki de.

Aralarındaki en girişken kişi olan Daniel Rodriga tarafından Beş Ticaret Bilgesi'ne önerilen bir ayrıcalık belgesinin kabulüyle, Doğulular ve Batılılar 1589 yılından itibaren dinsel alanda olduğu kadar, ekonomik bir anlam taşıyan ayrıcalıklı bir statü de elde ettiler. Onun önerisi o kadar kesindi ki, Tedeschiler (Aşkenaziler) bundan yararlanamayacaklardı. Ancak bu statüye Osmanlılar, İspanyollar ve Portekizlilerin katılmaları konusunda belirsizlik vardı; yetkililer kimin nereden geldiğini, hangi ülkenin tebası olduğunu ve özellikle de bu Musevilerin arasında hangilerinin 1391 kıyımları yü-

zünden 'Yeni Hıristiyanlar', dönmeler ve kendi öz inançlarına yeniden dönenler olduğunu tam olarak bilmek istiyorlardı.

Bu durum, Cumhuriyet'in sonuna kadar sürdü; Venedik Fransızlar tarafından alınmış ve beş ay sonra da Avusturya'ya bırakılmıştı. General Bonaparte'ın birlikleri, kapılarını açıp büyük avlunun ortasına bir özgürlük ağacı dikerek gettoyu boşaltmakta acele etmişlerdi. Ancak 1797'ye kadar, Musevi topluluğu hem sayısal, hem de güç olarak büyümesini durdurmamıştı. 17. yüzyılın sonlarına kadar, Museviler yeni sığınmacı akınlarıyla, özellikle de Portekiz'den kaçan Marranolar, 'Yeni Hıristiyanlar'ın gelişiyle zenginleşmişti durmadan; Marranoların gelişi Venediklilerle Museviler arasındaki geleneksel ilişkileri bozmakta da gecikmemişti.

Cemaat kurumlarında yan yana oturan İspanyol kökenli Osmanlılar, İtalyanlar ve Almanlar, kendi içlerinde iktidar mücadelelerine girişmekte gecikmediler. Daha çok faizli borçta ve perakende ticarette uzmanlaşmış Osmanlılar diğerlerine üstün geldiler. Onlar sayıları en fazla olanlar değildi, ama en dinamik, en iyi örgütlenen ve en çabuk başarılı olanlardı. Onların üstünlüğü, Musevilerin yapılarına tam olarak yerleşmiş, kökenlerinden gelen bir gururu da desteklemekteydi.

Sonunda İstanbul'a geldiler. Uzun bir süre için, öyle görünüyor. Camondolar'ın ilki, daha doğrusu kendisinden söz ettiren ilk Camondo'nun adı Haim'di. Bir tacirdi. Evinde, Fransa'dan gelme çarşaflar, Hindistan baharatları, değerli taşlar bulunurdu... Fransa, Avusturya ve Büyük Britanya'dan beratlığı[1] vardı. Haim Camondo, kendisini 'Ulu Avusturya Yurdu'nun vatandaşı olarak tanıtıyordu ve bunu söyler ve yazarken kullana-

[1] Osmanlıcadaki berat sözcüğünden türetilmiş ve kapitülasyonlara bağlı olarak bazı vergilerden muaf olan, serbestçe ticaret yapabilen ve kendi konsolosluğunun yargısına bağlı olan kişiler.

bildiği kadar büyük harf kullanıyordu. Bu statü onu koruyordu. Zenginlerin halkın öfkesinin bedelini ödedikleri ülkelerde bir tür önlem sayılırdı bu.

Onları bu sefer Trieste'de buluyoruz. Camondo ailesinden iki kardeşin oradaki ilk Sefarad sinagogunu yaptıranlar oldukları söylenmiyor mu? 1780'li yılların ortasıydı. Aile, İstanbul'da karanlık günler yaşamıştı. Aslında, mallarının bir bölümüne el konulmuştu. Doğruyu söylemek gerekirse, onların başına bela açılmıştı. Bu, bir tür adı konmamış kovulmaya çok benziyordu. Osmanlı topraklarını terk etmeleri için onlara yirmi dört saat verilmişti. Onları dalaverecilik, entrika, para çalmakla suçluyorlardı. Haim, Kıbrıs'ta, Magosa Zindanı'na kapatıldı ve orada yazgısı için karar verilmesini bekledi.

Acaba bu sürgünün geçici olacağı duygusu var mıydı onlarda? 6 Ekim 1782'de, kadınlar ve çocuklarla, Haim'in büyük paralarla kiraladığı *La Madonna del Rosario* adlı bir Venedik gemisine binebildiler. Bir süre sonra, hiçbir yerde istenmeyen bu insanlar, Habsburg İmparatorluğu'nun denize açılan tek noktasında, Adriyatik Denizi'nin büyük bir limanına sığındılar. On iki Museviydiler, aile reisi, karısı Segnoru ve çocukları, yeğenleri, kuzenleri, Rebecca, Rachel, Ursula, Abraham, Salomon...

Öyküye göre, Padişah'ın kiralık katilleri tarafından öldürülmekten korkan Haim, Papalık elçisi Baron Aettenfels'e yanaşmış ve ondan Viyana'ya gidebilmek için gerekli kâğıt ve izinleri elde etmişti. Avusturya başkentine vardığında da, II. Joseph tarafından kabul edilmeyi başarmış ve hükümdarın korumasını elde etmek için onun ayaklarına kapanmıştı. İmparator onu kaldırtmış ve isteğini kabul etmiş. Camondo yeniden onun ayaklarına kapanmış ve farkına varmadan, hükümdarın elbise-

sinin para kesesinin bulunduğu bölümünü öpmüş. Kahkahayla gülen II. Joseph, ona şöyle demiş: "Kendi para kesenize sarılsanız daha iyi olur, onda bendekinden daha çok para var!" Öyküler inanmak için değil, anlatılmak içindir.

Trieste, bir sürgün yerinden çok, bir güzergâh üzerindeki mola yeri olmuştu. İki yıl sonra, onları, kendi elçiliklerinin diplomatik ajanlarının koruması altına bırakılmış mallarının bir bölümünü geri aldıkları İstanbul'da buluyoruz tekrar.

Kısa bir süre için yine Viyana'dalar. Her ne kadar bazı aileler oraya daha önceleri gelmiş olsalar da, Sefaradlar oraya 1736 yılından itibaren yerleşmişlerdi. Kendilerine 'Türk topluğu' adı verilmişti. Abraham Camondo, Nisanlar ve Aşkenazilerle birlikte bu topluluğun en ünlülerinden biriydi. Ancak Moshe Lopez Pereire de güçlü bir adamdı. Musevi topluluğu kurmakla kalmamış, Avusturya tütünü üzerinde kurduğu tekel sayesinde Şansölye Kaunitz ile sürekli ilişkiler içindeydi. Sanki bir saray Musevisi. Bir dönemde, ona 'Baron Aguilar' adı verilmesi gerekiyordu. Dindaşlarını en iyi koruyan o olduğu için, ona bu unvan verilmiş olsaydı, ne fark eder.

Sonunda, yine İstanbul'dalar. Ciddi olarak, öyle düşünülüyor. Ancak Musevilerle birlikte zaman çabucak Proustvari bir boyut kazanıyor. "Bu ölümlü dünyanın bileşimine biraz soyluluk ya da en azından süreklilik karışmıştı..." Kendilerini ölümsüz görüyorlardı, ama kendilerini hemen geçici konumlarda buluyorlardı. Zaman acımasız. Yalnızca geçicilik duygusuna sahip olanlar, hiçbir zaman düş kırıklığına uğramazlar. Deneyimlerinden her şeyin geçici olduğunu, nereye yerleşseler bunun onların yazgısı olduğunu biliyorlardı. Eski-

çağ'dan beri yaşayan tek halk için yirmi yüzyıllık yolculuk ne demek? Evrensellik iddiasında olan göçebeler yerleşik kılınamaz. Çölü geriletmek uğruna.

Camondolar 'Doğu'nun Rotschildler'i' lakabını İstanbul'da aldılar. Yine de onların Musevilerin kralı ve kralların Musevileri olduklarını söylemek kimsenin hoşuna gitmiyordu. Bu yakışıksız görülüyordu. Herkesin alçak sesle mırıldandığını yüksek sesle yinelemek ahlaksızca, kaba, hatta uygunsuz olacaktı. Doğrusu, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Abraham Salomon Camondo, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan iki yüz bin Musevinin en zengini olmuştu.

Bu bölgede en eski zamanlardan beri Museviler vardı ya da daha sonraları birazcık. Ancak pek fazla kimse de kalmamıştı. İtalyanlar ve Almanlar bu onurlu geçmişin temsilcileri olarak ortaya çıkmıyorlardı. Bu alanda çok yenilerdi. Yalnızca Romanyotlar, Bizans dönemi Museviliğin son yankılarıydı. Ancak onlar da İspanya'daki büyük öfkeden nasiplerini almakta gecikmediler. Uzun bir sürgünün belirsizliklerini atalarının topraklarında onur kırıcı bir din değiştirmeye tercih etmiş binlerce Sefaradla dolup taşmışlardı. Göçmüş Museviler ile yerlerinde kalmış Museviler arasında belirgin bir gerilimin olduğunu söylemek bile az olur. Günler geçtikçe, yeni gelenler, eskilerin yanında vergileri toplamaya başlayınca, Yunancadan daha çok İbranice-İspanyolca karışımı dil daha çok duyulur olmuştu.

Babıâli bu göçün kendisi için ekonomik anlamda faydalı bulduğundan sevinçli olmak durumundaydı. Öte yandan, Sultan II. Beyazıt'ın şu sözleri söylediği rivayet edilir: "Derler ki İspanya Kralı Ferdinand bilge ve akıllı bir kralmış; ama benim ülkemi zenginleştirmek uğruna kendi ülkesini yoksullaştırdı." Öykülere göre, eğer basılı metinlerden daha çok anlatılanlara inanacak

olursak, bu sözler her zaman Museviler tarafından doğrulanmış olsa da, Osmanlılar bunu kabul etmezler. Ne fark eder, gerçek olmasa da, gerçeğe yakın bir ayrıntı.

19. yüzyıl başında, Camondolar İstanbul'da kendilerinden gerçek anlamda söz ettirmeye başladıklarında, destanlar birkaç parıltılı kişinin varlığından gurur duymaktadır. Uzun bir süredir, bu yerlerin mitolojisine aittir bu kişiler. İyisi de, kötüsü de.

Bunlardan bazıları özel başarılarıyla belleklerde güçlü izler bırakmışlardı. Joseph Nasi olarak da adlandırılan, Portekizli Marrano, Joao Miguez bunların arasındaydı; bu kişi şaşırtıcı bir ustalık sergilemiş bir idareci, üstün nitelikli bir maliyeci ve büyük bir vergi toplayıcıydı. Büyük Avrupa sarayları ile olan ilişkiler ağından faydalanarak bütün bu yetkilerine özel bir boyut katmıştı. Bütün bu ekonomik ve ticari etkinliklerini diplomat girişkenliğiyle dönüştürmek başarısını göstermişti. Çünkü, servetini şarap ticareti üzerine kuran bu para, iktidar ve nüfuz adamı, her şeyden önce zamanının en bilgili kişisiydi. Önemli her hükümdarın yanında adamları vardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın onu kutlamak için birçok nedeni vardı. II. Selim bile onu en gözde danışmanı yapmıştı. Çünkü Joseph Nasi dışında Batı'daki durum hakkında onları bilgilendirecek ve Hıristiyan dünyasında olup bitenlerle ilgili onlara açıklama getirebilecek bir başkası yoktu. Eski Kıta'nın saray Musevileri gibi, onun da kurumları yoktu, ama hükümdarı vardı. Ancak bu durum, padişahlara resmi ya da gizli görevlerde kullandıktan sonra, ondan kolaylıkla kurtulma fırsatını da veriyordu.

Hizmetlerine karşılık, Müslüman olmasına gerek kalmadan, çöküş sürecinde olan ve on iki adadan oluşan bir takımadanın beyliği verildi ona; nitekim oralara da refahı getirdi. Çok istediği Kıbrıs Krallığı'nın dışında, işte böyle Joao Mendes, Naksos ve Kiklad adaları beyi

olarak, kendisinden sonra gelen kuşaklarına nice Museviyi düşlere boğan, harika bir unvan bıraktı. 1579 yılında böbrek hastalığından yaşama gözlerini yumdu. Ondan on üç yıl sonra, Londralılar, Christopher Marlowe'un ihtirasa dönüşen güç isteği hakkındaki *Malta Musevisi* adlı oyununun ilk temsiline tanık oldular. Siyasal dalaverelerin baş aktörü ve ihanete uğramış hain Barabbas onu simgeliyordu. Yakınlarının belleğinde, Naksos ve Kikladlar beyi, bir efendi ve bir prens olarak kalmamıştı.

Tutkuları içinde Filistin'i hiçbir zaman unutmamıştı ve kiraladığı Tiberiade kentini yeniden yaşatmak için özellikle çok çaba harcamıştı. Onun ölümünden sonra, yerini bir rakibi almıştı ve o da onunla aynı yazgıyı paylaşmak için her şeyi yapmıştı. Avrupa hükümdarlarının gözdesi olan Portekizli Marrano Alvaro Mendes, Madras'taki elmas madenlerini işleterek servetini kurmuştu. 1585 yılında, Türk topraklarına ilk kez adımını attığında, Museviliğini doyasıya yaşayabilmiş ve Salomon Aben Ayesh adını almıştı. Ve güvenini kazandığı Sultan II. Murat, onu Midilli Beyi yaparak hizmetlerini ödüllendirmişti...

Niceleri Musevi topluluğunu çok şaşırtmışlardı. Örneğin bu Sabbatay Sevi adındaki İzmirli bir kabbalist, gençliğinde kendisini yalnızlığa adayarak dine vermiş çileci. Onun gerçekten içten olarak esinli bir Tanrı'nın sevgili yaratığı ya da dindaşlarının saflıklarından yararlanan bir düzenbaz olup olmadığı pek bilinmez. Rakibi Gazze'li Nathan'ın propagandasıyla büyümüş olan inanç gücü ile Musevi halkının büyük bir bölümünü bir süre sarsmıştı. Hatta onları Mesih olduğuna inandırarak yakmıştı. Doğu'da ve Batı'da yaşayan cemaatlerde, dünyanın sonunun ve kurtuluş ânının yakın olduğuna inanılıyordu. Onun çöküşü, içinden çıktığı topluluğu lekelemekte gecikmedi. Nitekim Müslümanlığı ka-

bul etmesi ve bir fahişeyle evlenmesi tam bir skandalla sonuçlanmıştı. Sofu adam, yalnızca düzenbazdı. 1666 yılıydı, ancak bu tuhaf sonuç herkesin belleğinde yer etti.

Başka kişiler, onların dindaşlarının koruyucuları ve elçileri olmaktan öteye, insanları etkiliyorlardı. Nice dinsel kurum onların insanseverliğiyle işliyordu. Bunların başında üç sarraf ailesi geliyordu; bunlara para verenler ve bozduranlar da deniliyordu. Bunlar, Carmonalar, Adjimanlar ve Gabaylar'dı. Onların döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Musevi topluluğu hafif bir düşüş içerisindeydi. Altın çağlarının gerilerde kaldığı hissediliyordu. Toplumsal olduğu kadar, kültürel ve ekonomik alanda da Hıristiyan azınlıkla olan rekabetini gitgide zor yürütüyordu.

Bu üç büyük Musevi ailenin reisleri, yeniçerilerle içtenlikten de öteye giden ilişkiler kurmuşlardı. Piyade sınıfının bu korkunç paralı askerleri, sonunda Osmanlı ordusu içerisinde gerçek bir siyasal güç konumuna erişmişlerdi. 1826 yılında, ocaklarının dağıtılması ve yok edilmeleri, onları destekleyenleri hiç kuşku yok ki trajik bir sarmalın içine çekmişti.

Döneminin en güçlü Musevisi olan Bohor Isaac Carmona, onların bankacısıydı. Birçok sadrazama ve II. Mahmut'un ablasına borç verirdi. Padişah Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığında, Carmona'yı da defterden silmişti, bu aynı zamanda borçlarının da silinmesini sağlamıştı. Onun öldürülmesi ve mallarına el konulması hiç kuşkusuz Musevi topluluğunu derinden sarsmıştı. Hem manevi, hem de mali anlamda. Ermeni bankacılar, iktidara yaklaşmak için Musevi meslektaşlarının zayıflığından yararlanmışlardı. Bu da son darbeydi.

İşte savaş sonrası yıkılmış bir alanda, Abraham Salomon Camondo kendisini benimsetti. Onun egemenliği, tuhaf bir simyanın meyvesi olmuştu. Hiç kuşkusuz

başarısız olacağı önceden kabul edilmişti. Çünkü ortaya çıkması ve kendisini benimsetmesi için, gerçekten de birçok karışıklığın bir araya gelmesi gerekiyordu.

II. Mahmud'un selefi olan III. Selim'in saltanatının başlangıcı, hoşgörülen azınlıkların yasal statüsünü tamamen değiştirme isteğiyle kendisini göstermişti. O güne kadar, azınlıkların yasal konumu, Arap dünyasının *dhimmi* sözcüğünün Türkçe karşılığı olan *zimmi*'ler statüsüne göre yönetilmekteydi. Her ikisi de, Müslüman olmayanlara belirli bir korumayı esas alıyordu.

Bu gelişme, yalnızca Padişah'ın iyi niyetine, onun çok iyi bilinen çıkarlarına ya da herhangi bir demagojiye bağlı olarak ortaya çıkmamıştı. İmparatorluğun Musevileri ve Hıristiyanları arasında belirli sayıda vatandaşları bulunan yabancı güçler, her ne kadar onları ilgilendirmese de, bu gelişmede rol üstlenmişlerdi. 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ile somutlaşan bu yeni düzenleme bir cephe temizliği değildi. Onların yaşamını değiştirecekti. Güvenlik, askerlik hizmeti, maliye, adalet, iş bulma... Kâğıt üzerinde olmasa da, soyut anlamda her şey az çok Müslümanlarınkiyle eşit olacaktı. Artık Osmanlı Musevileri için yeni bir dönemin başladığı tam olarak söylenemezdi. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir düzene geçişiyle de aynı zamana denk geliyordu. Onun üzerine esen bu reform rüzgârları ile Tanzimat döneminde yaşayacaktı. Ancak özgürlüğüne kavuşma çabaları sonuçsuz kalacaktı.

Sarraf bankacıydı. Başka bir deyişle kasacı, para bozan, büyük maliyeci, para uzmanı, mültezim, İmparatorluğun önemli kişilerinin memuru. Hatta onların maliyecileri. Musevi, Rum, Ermeni ya da Avrupalı olsalar da, yalnızca İstanbullu değil, Galata Mahallesi'ne toplanmışlardı.

Camondolar sarraftı; yalnızca bu işi yapmasalar da. Ancak 1832 yılında çoğulluk kabul edilmiyordu. Aile reisi Isaac, arkasında varis bırakmadan veba salgını yüzünden yaşamını yitirmişti. Ablası, dul Ventura Fua son günlerini yaşamak üzere Kudüs'e çekilmişti. Elli dört yaşındaki ağabeyi Abraham Salomon, onu mirasçısı ve Isaac Camondo ve Şirketleri'nin tek sahibi olmuştu.

İstanbul doğumlu, aşırı muhafazakâr olmayacak derecede gelenekselci Musevi ve çok dil bilen bir maliyeci olan Abraham Salomon, kendisini doğrudan aile reisi olarak görmüştü. Ve kendi dindaşları için ise, Carmona kadar cömert bir koruyucu. Hali vakti yerinde ve Boğaziçi'nin batı yakasındaki Ortaköy Sinagogu'nun idare merkezinden yararlanacak kadar önemli bir aileden geliyordu. Onun için bu adam, 'Doğu'nun Rotschild'i olmuştu. Nitekim halk diline tam olarak yerleşmiş bir sembol. Bir kız ya da bir eş çok savurgan olduğunda, İbranice-İspanyolca karışık dilde, 'ija de Camondo' ya da 'mujer de Camondo' diye azarlanırdı.

Maliye alanındaki etkinliklerine paralel olarak, Galata Mahallesi'nde gerçek bir emlak imparatorluğu kurmuştu. İşhanları, daireler, evler, dükkânlar... Ve dahası, hepsi de İstanbul'da değildi. Anlatılanlara göre, bu verimli işi istemeden üstüne almıştı. Aslında, borcunu ödeyemeyen borçlularının bankasına verdikleri ipoteklerin karşılığıydı bunca mülk.

Ne olursa olsun, onun bu alandaki başarısı, yabancıların toprak sahibi olamadıkları bir dönemde çok dikkat çekicidir. Başlangıçta, katı olarak adlandırılan bir yönetmeliğin kaçamak yollarını bulmak için, mülklerini Osmanlı dostlarının zorlaması sayesinde belirli adlar altında kaydettirmekle yetinmişti. Sonra bu yöntemi bir yana bırakarak, bakanlar ve sadrazamlar nezdinde onların sürekli bankacısı olmak için nüfuzunu kullan-

maya karar verdi. İşte böylece Abdülaziz'den öteki yabancılara yasak olan şeyi kendisine izin veren bir fermanı elde etti. Yalnızca ve özellikle onun içindi. Hatta metninde de şöyle yazmaktaydı: "...bu bir örnek oluşturmasa da..." Padişah ile *sarrafını* birleştiren ilişkilerin gücüydü bu. İkisi arasındaki karşılıklı güven, padişahın halefi II. Abdülhamid döneminde de sürmüştü; Abraham, onu, daha prens iken, gençliğinde bağlamıştı kendisine.

Önemli olmaktan öteye, bir kişilikten de farklı olarak, Camondolar'ın ilki özel bir kişiydi. Onun birçok etkinliğini kanıtlayan doğal bir otorite sezinleniyordu onun kişiliğinde.

Türkiye'den geçen Museviler onu ziyaret etmeden yapamazlardı. 1840 yılında bölgeye uzun bir yolculuk gerçekleştiren Sir Moses Montefiore, yolculuk güncesinde 'Mösyö Commundo' adlı bir kişiyi tanıdığına dair şaşkınlığını yazmıştı; bu kişi, onun Yom Kipur Orucu arifesinde rahat edebilmesi için evlerinden birini onun hizmetine sunacağını duyurmak için gemisine çıkmıştı. Başkentte kaldığı süre içinde, bu büyük İngiliz insansevere eşlik etmişti.

Abraham Camondo, Ludwig-August Frankl'ın hafızasında da güçlü bir anı bırakmıştı. Onun 1859 yılında Londra'da *The Jews in the East*[1] başlığıyla yayımlanmış yolculuk güncesi *Nach Jerusalem*,[2] bunun en güzel kanıtıdır. Musevi Hamursuz Bayramı'nın ilk akşam yemeği olan Pessah *seder*'i onuruna verilen büyük yemekte kullanılmış gümüş takımın güzelliğiyle büyülenmişti adeta. Masaların üstü, sanki kadınların üzerlerindekiler gibi, altın ve gümüş, inci ve elmaslarla doluydu. Gerçek bir taht üzerine oturmuş hüküm süren bir patriğin çevresinde dört kuşak toplanmıştı. Esther Fua ile evlenmiş

[1] Doğu Musevileri. (Yay.)
[2] Kudüs'e Doğru. (Yay.)

tek oğlu Salomon Raphael'in Rebecca adında bir kızı ve Abraham Bohor ve Nissim adlarında iki oğlu olmuştu; bunların her birinin de birer oğlu vardı: Isaac ve Moïse. Soyun devamı sağlanmıştı. En azından, soyunun, en çılgın hanedan kuruntularını yaratabilirdi doğal olarak.

Böylesine umut dağıtan bir topluluğu gördükten bir yüzyıldan az bir zaman sonra, Camondo ailesinden hayatta kimsenin kalmayacağına kim inanırdı ki?

Bir akşam içinde, bankacı bilgenin önünde silinmişti. Her renkteki ipek elbiselerinin içinde, onun dualar okuyan dudaklarına asılı küçük dünyasıyla çevrili görünümünü eksiltmemesi gerekirdi. Viyanalı bir ziyaretçinin gözlerinde, onun eşi o kadar az insanı şaşırtan birisi değildi. O da çevresine egemendi, ancak kenardan, çünkü görmezliği ona başka biçimlerden yaklaşılmasını zorunlu kılmıştı. Tamamen ipek giysiler içinde, gösterişli derecede süslü bir halde, en güzel Doğu halılarıyla çevrili görkemli bir divanın üstüne uzanmıştı.

İşte Doğu'nun Rotschildler'ini böyle betimliyorlardı.

Onun İftihar Nişanı'yla onurlandırılması yadsınamaz bir olaydı; Osmanlılar için Abraham Camondo, Osmanlı Bankası'nın kurulmasından önceki Osmanlı hükümetinin bankacısıydı. 1853 ve 1856 yılları arasındaki pahalı Kırım Savaşı sırasında İmparatorluğun gereksinimlerini o karşılamamış mıydı? Bu unutulamazdı.

İstanbul'daki Avusturya kolonisinin üyeleri için, kendi imparatorlarının Elisabeth ile olan düğün törenine temsilci olarak seçtikleri kişiydi o. Franz-Josef'in Şövalye Nişanı ile Viyana Kenti'nin Konuğu unvanlarını elde ederek bu görevinden de başarıyla dönmemiş miydi? Bu da unutulamazdı.

Yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda değil, Avrupa'nın birkaç yerinde, birçok etkili Musevi kişilerle iç-

ten ve dostane ilişkiler içindeydi. Selanikli Allatinilerle olduğu kadar Berlinli Bleichröderlerle, Londralı Sasoonlar ya da neredeyse her yerde oturan Rotschildlerle ilişki içindeydi.

Saray Musevisi zannedilirdi. Doğulu bir *hofjude*. Ya da eski İspanya'nın, her prensin kendisine hizmet eden Musevilerle çevrili olduğu dönemin o büyük aracılarından biri. Onun güç isteğini finanse etmek için, herkes varını yoğunu veriyordu.

Musevi olmayanların İstanbul'daki padişahlar nezdinde benzer bir rol üstlenmeleri bir şey değiştirmiyordu. Abraham Camondo bunun başlıca örneğiydi. Kesinlik içinde büyük bir kayrılan olmadan önce bir ayrıcalık olarak kendisine tanınmış eşitlikten yararlanmıştı.

Prensin danışmanı, Padişah'ın maliyecisi, sadrazamlar nezdinde bir nüfuz adamı, Babıâli'nin mesajcısı, bu unvanların hepsini üstlenebiliyordu, yine kendisi gibi kalarak. Hatta hiç yanmadan güneşin çok yakınında yaşıyordu. Boyunduruk altına girmediği gibi, onları da kendi boyunduruğu altına almadan, yakınlarını, kendi durumundan yararlandırıyordu.

Hiçbir zaman eksik olmamış cömertliği sınırsız görünüyordu. Sinagoglar, okullar, hastane dispanserleri... Yalnız İstanbul'da değil, İzmir, Selanik ve daha uzaklarda, Camondo'nun adını taşımayan yeni Musevi yapıları enderdi. Bu, büyük sanatseverlerdeki geleneklerden doğan insanseverlik ve *tsedaqah*'a olan saygıdan kaynaklanıyordu. Ya da başka bir deyişle eksiksiz hayırseverlikten. Bazıları bu yardımseverlik sayesinde o kadar yüksek katlara yerleşiyorlardı ki, Torah'ın incelenmesinin tartışılmaz önceliği söz konusu olduğunda, bu niteliğin öteki bütün emirlerin toplamına eşit olduğuna inanıyorlardı. Orada İsrail'in yardımseverlik sözleşmeleriyle

satın alınacağı ve bunların Abraham'ın torunlarını öteki inananlardan ayıracağı yazılı değil miydi?

Hasköy, Balat, Cibali, Pera, Kuzguncuk, Ortaköy... Başkentte, öyle ya da böyle, Camondo'nun adını taşımayan bir Musevi mahallesi yok değildi. Bankalar ve iş semti Galata'yı da unutmamak gerekir.

Bölgedeki Musevi çıkarları tehdit altında kalmaya başladığında, İmparatorluğun sınırları içinde ve dışında ona güvenileceği biliniyordu. Böylelikle Abraham Salomon Camondo bütün gücünü kendisine göre davaların en soylusuna adıyordu.

Özgürleşmenin önündeki engelleri kaldırmak üzere Sırbistan'daki Musevilerin davasını Prens Michel huzurunda dile getirmeye gittiğinde, ondan bir görüşme talep etmiş ve elde etmişti.

Bir Fransız bilim heyetinin Kudüs'te neden olduğu zararlar konusunda Beyrut'tan gelen bir telgrafın onu uyardığı gün, hemen bilgi edinmişti. Arkeologların, Paris'te incelenmek üzere mezarlarıyla birlikte Museviliğin saygıdeğer kişileri ile bilginlerinin kemiklerini ortaya çıkardıklarını öğrendiğinde, kutsal değerlere saygısızlık diye ortalığı birbirine katmıştı. Onun sadrazam nezdindeki girişimleri, Suriye'deki imparatorluk nizamına iletilmişti. Buna paralel olarak da, Fransız Adalet Bakanı, Adolphe Crémieux'yü uyarmıştı. Dört gün sonra, olay kapanmıştı.

İmparatorluğun Musevi topluluğunun içinde, diasporada da olduğu gibi, inananlar kökenlerine göre ayrılıyorlardı. Kendilerine özgü bir kurala göre dua etmek için. Hiçbir şeyin kendilerine vazgeçirtemediği bir dili konuşmak ve incelemek için. Yalnızca kendilerine ait olan kurallarla yaşamak ve ölmek için. Camondo'nun kendi cemaati vardı, İskoçyalı bir soylunun dediği gibi.

Onlara *Francos* deniyordu. İtalyan, özellikle de Livourne kökenliydiler. Kendisini elit olarak gören küçük bir gruptu. Her şeyde rahat görünüyorlardı. Onların İspanyol geçmişinden, Venedikli destanından, Livourne'lu öykülerinden, kökenlerine ilişkin aşılamaz bir gurur kaynağı yaratmışlardı özellikle. Onlara göre, soyları zafer doluydu. Nice İspanyol Musevisi gibi, bazıları soylarının Kral David'e kadar uzadığına inanmışlardı. Bu durum, onların sayıları pek fazla olmayan Almanya'dan gelmiş dindaşlarıyla olan ilişkilerini hiç de kolaylaştırmamıştı. Ne de olsa aynı halka aittiler, ama aynı çizgilere sahip değillerdi hiç kuşkusuz. Onların bellekleri birçok trajedi, katliam ve zulümlerle dolu değildi. Kendi hicretleri olarak gördükleri tarihi olay olan 1492 yılında İspanya'dan kovulmaları ile kesilmiş bir altın çağ düşüyle doluydu onların bellekleri.

Küçük Asya'nın basamaklarında, ruhlarında Avrupa'yı yaşıyorlardı. Paris'teki Hahamlar Kurulu'nun güçlü adamı Alphonse de Rotschild, uyuşukluk içindeki Osmanlı Museviliğini reforme etmek için onlara güveniyordu.

1840 yılından itibaren, Batı'nın büyük Musevileri, uzaklarındaki Doğu'daki cemaatlerin sorunlarını keşfederler. 'Şam davası' onların ilgilerini çekmişti; bunu en iyi biçimde çözümlemek için, büyük olanakları seferber etmişlerdi. Söz konusu dava, ne yazık ki, klasik Musevi aleyhtarı dedikodular hakkındaydı. Şam'da bir papaz ve yardımcısı hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuşlardı. Doğal olarak oradaki Museviler alışıldık bir cinayetle suçlanmışlardı. Kasten yayılan bu iftiranın etkileri de çabuk olmuştu. Tutuklamalar, soruşturmalar, işkenceler, hapsedilmeler... Bazıları oralarda yaşamlarını yitirdiler. Büyük basın tarafından haberdar edilen Avrupa kamuoyu bilinçlendirildi. Onlar aracılığıyla da, Fransız ve İngiliz toplulukları. Mısır Kral naibi nezdindeki giri-

şimler endişeleri rahatlattı. Ancak baskılar Şamlı Musevileri serbest bırakmaya yettiyse de, suçsuz olanların kamuoyundaki itibarını geriye verecek biçimde sağlıklı bir davanın yapılması umuduyla, gerçek bir soruşturmanın özenle gerçekleştirilmesinde güçsüz kalmıştı. Ne olursa olsun, bu davanın sembolik olarak olumlu bir sonuca erişmesi gerekiyordu. Çünkü özgürleşmiş ve güçlerinden emin Batılı Museviler ile izole edilmiş ve düşük bir konuma mahkûm edilmiş Doğu Musevileri arasında yeni bir dayanışma biçimi başlatmıştı. Bu yeni çerçevede, Abraham Camondo ve arkadaşları, en etkili ve en iyi konumdaki doğal müttefikler gibi görünüyorlardı.

Francos'lar, Avrupa'daki Musevi Işıklar Hareketi Haskala tarafından yayılan düşüncelere karşı duyarlıydı. Doğrusunu söylemek gerekirse, onlara yardımcı olmasalar da, düşüncelerini kullanıyorlardı. Onların öncelikli niyetlerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı: Batılı anlamda eğitim yoluyla kitlelerin yenilenmesini sağlamak. Bu maddi olmaktan çok ahlaki anlamda bir değişimdi. Bu ünlü eylemcilerin başında bulunan Abraham Camondo bir Musevi okulunun masraflarını üstlenmekle yetinmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun genç Musevilerinin Fransızca ve özellikle de Türkçeyi öğrenmeleri için mücadele ediyordu. Ona göre bu, Babıâli'nin en üst idari kademelerine girebilmek için tek şarttı. Bir provokatör gibi görünmek pahasına, çok az sayıda Musevi kökenli memurun olmasının, sinsi Musevi karşıtlığı bir politikadan değil, adayların Türkçeyi kötü konuşup yazmalarından kaynaklandığını yüksek sesle söylemekten çekinmiyordu.

Ekonomik alanda Musevileri rekabetçi kılmak istiyordu. Modernleştirmek için onları Batılılaştırmak istiyordu. Avrupa'dan bakıldığında, Musevilerin idari görevleri üstlenmelerinin onlara bir fayda sağlayacağı düşünülmüyordu.

Dillerin öğrenilmesi, onun eğitim projesinin saplantısı gibi görünüyordu. Gelecek kuşakların yalnızca İbranice ve İbranice-İspanyolca karışımı dille işlerini halledemeyeceğini çok iyi biliyordu. Granada ile ilişkilerden sorumlu Musevilerin eskiden Aragon tahtı nezdinde üstlendikleri zorunlu aracılık rolünü biliyordu. Mükemmel Arapça çevirmeni olan bu kişilere *truchman*'lar (tercüman kelimesinden geliyor) denilirdi. Onların uzaktan torunu, nüfuz adamı ve ilk tercüman David Molho Paşa, bugünlerde en önemli çevirmen olarak görülüyordu. Ancak İstanbul'daki Dışişleri'nde onun konumunda olan kaç Musevi vardı ki?

Skandal Hasköy okulunda patlak verdi. O kadar çok çalkantıya neden oldu ki, Camondolar bölgedeki konumlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. Söz konusu kurumu başlangıçta Baron James de Rotschild'in yanında hayır işleri uzmanı Albert Cohn ile birlikte açmış olsalar da, Abraham Camondo bu işi kişisel boyuta dönüştürmüştü. Hatta kendi cemaatini eskil diye nitelediği bir düşünce yapısından kurtarmak için, bütün çabalarının bir toplamı olarak görüyordu bu işi.

Musevi topluluğunun en tutucu katmanını oluşturan gelenekçi hahamlar, bu okulların yürüttüğü eğitim biçimine karşı kampanya yürütüyorlardı. Onlara Fransızca'nın Doğu ticaretinin anadili olduğu anlatılmaya çalışılsa da, bu düşüncelerinden vazgeçmiyorlardı. Onların gözünde bu girişim, Hıristiyanların kendi inançlarını yayma çabalarının Truva atından başka bir şey değildi. Onu yüksek sesle ifşa etmeyi kendileri şeref sorunu yapmışlardı. Aslında oynanan oyun Hasköy okulu olayını aşmaktaydı. Çünkü bu krizle birlikte, okul yeniden açıldıkça ya da kapılarını kapattıkça, Museviler, laik ve dindar olanların direnişini test etmeye çalışıyorlar-

dı. Aydınlanmışlar ile karanlıkta kalmışlar, modernler ile eskiler arasındaki bu çatışma ile birlikte *Franco*lar'ın nüfuzu da söz konusuydu. Baron Alphonse de Rotschild'in desteğini alarak ve bunun İstanbul açısından temsil ettiği her şeyi yanına katarak, hanedanın kurucusunun torunu ve hareketin başı Abraham Bohor Camondo, gerekli reformları yoluna koyabilmek için topluluğun dizginlerini yeniden eline almayı başarmıştı. Ancak dinciler yine de vazgeçmemişlerdi.

Basında çıkan basit makale, daha büyük bir skandalın hazırlayıcısı olmuştu. *Franco*'ların İbranice-İspanyolca karışımı dilde yayımladıkları *Djurnal Israelit*, Masonlar hakkında aykırı düşünceli olarak niteledikleri bir çalışma gerçekleştirme cesaretini göstermişti, çünkü kamuoyunu herkesin dinsiz olmadığına inandırmaya çalışıyordu.

1863 yılından beri, İstanbul'da Boğaz Yıldızı adlı Fransız bağımlılık Mason loncası, içinde birçok *Franco*'nun bulunduğu Doğu Birliği adındaki yeni bir lonca lehine Musevi üyelerini yitiriyordu günden güne.

Bu davanın üzerine ateşli bir biçimde giden muhafazakârlar, yeni bir atağa girişmek üzere bundan yararlandılar. Camondo kendisini hemen en ön safta buldu. Muhafazakârların başı Haham Yitshak Acrishe, Abraham Camondo'nun evini bir uzlaşma aramak amacıyla ziyaret edince, gerilim en şiddetli noktasına ulaştı. Bu iki adam arasındaki tartışma hemen büyüdü. Haham ona, onun evinde, tanıkların önünde küfürler etmişti. Onu Musevi çocuklarını gizli gizli Hıristiyanlığa döndürmeye çalışmakla suçlamıştı. Ve bu da yetmediği için, her ne kadar hahamlık unvanı ona bu yetkiyi verse de, onu dinden bile kovabilirdi. Böylesi alçaltıcı bir çifte hakaret, ivedi bir yanıtı da beraberinde getirebilirdi.

Özel ilişkilerini kullanan bankacı, hahamın tutuklanmasını ve Haliç'in en uzak köşesindeki bir hapisha-

neye konulmasını sağladı. Onun serbest bırakılması için halk gösterileri birbirini izledi. Dilekçeler toplandı dava adamı için. Hahamı ziyaret edebilmiş, onun cemaatinden olan birkaç fanatik, Talmud'un kutsal sayfalarını çevirmekten başka bir şey bilmeyen uzman parmakları, herhangi bir kamu hukuku gibi, halat örmeye zorlanmış, bitkin bir aziz insanın resmini yayıyorlardı her yere. Halkın düş gücü tahrik edilecekti en azından. Bu karışıklıklara bir son vermek için, padişah hahamın serbest bırakılmasını emretti.

İstanbul'daki Musevi iç savaşı, galibi de, mağlubu da olmadan sonuçlandı. Bu ateşkes boşunaydı. Herkes izlerini saklıyordu. Ancak *Franco*lar'ın kendilerini cesaretlerini yitirmiş olarak duyumsamalarının nedenleri vardı. Açıkçası, dindaşları yüzyılın yenilikleriyle mücadele etmek açısından hazır değildiler. Camondo da dincilerin baskısıyla kabul edilmiş ve cemaatin işlerinin yönetiminde yabancıların bulunmasını yasaklayan yeni bir resmi karar yüzünden kendisini dışlanmış hissediyordu.

1865 yılında *Franco*lar kendi inanç yerlerine, mezarlıklarına ve idarelerine özerklikler getirerek tam olarak cemaatten ayrılmaya bile karar verdiler. 'Comunitā israelitico-straniera di Constantinopoli sotto la protezione Italiana' adlı kurumu kurdular. Camondo, akrabaları, arkadaşları, iş ortakları ya da yakın dostları nedeniyle bu kuruma yakındı. Adları Modiano, Morpurgo, Tedeschi, Piperno, Veneziani, Fernandez, Luzzati, Viterbo... Çoğu da (yüksek) finans merkezinin (yüksek) burjuvalarıydı. Büyük bir burjuva olan, askeri doktor Jacques de Castro da oradaki önemli kişilerdendi.

Torun Abraham Bohor, Osmanlı İmparatorluğu Musevilerini, hatta en düşman olanlarını bile, kendi kaderlerine terk etmeye razı olmuyordu. Büyük bağışçı, başarısızlığını zalim bir nankörlük belirtisi olarak yo-

rumlayacaktı. Üç yıl önce Paris'te kurulmuş olan Evrensel Musevi İttifakı'nın bölge komitesini 1863 yılında oluşturarak asıl amacını sürdürdü.

Bu yeni şantiye sözlerine rağmen, onun yakınları, hatta kendi dünyası tarafından düş kırıklığına uğratıldığı anlaşılıyordu. Birdenbire Osmanlı İmparatorluğu onun ölçülerine uygun gelmiyordu artık. Sanki kendisini dar bir yerde duyumsuyordu. Nitekim onun topluluğuna zarar veren doğal afetler, ona iki kez cemaatin kendisine gereksinimi olduğunu anımsattı. Bütün bir bölgeyi kaplayan kolera salgını başkente iki ay boyunca yerleştiği zaman. Ve ondan kısa bir süre sonra, Balat ve Ortaköy'deki Musevi mahalleleri yangınlarda kül olduğunda. Her iki durumda da, yardımları karşılamakla yetinmedi; Avrupa'nın en ücra köşelerindeki yardımseverlere dayanışma görevlerini anımsatarak onlardan yardım paraları topladı.

Bakanlıklardan bir dilekçeyi geçirtebilmek, bir dindaşı ölüm cezasından kurtarmak amacıyla sadrazam nezdinde müdahale etmek, Rodos ya da Kudüs'te tutuklu Musevileri kurtarmak, olanakları olmayan çocukların okumalarını sağlamak için, eskiden olduğu gibi, hep o ya da torunlarından birisi aranılırdı. Ancak coşku canlılığını yitirmişti.

Bankacı hâlâ birçok projelerle uğraşıyorsa da, kendi içindeki Musevilik onu bu tutkularında frenleyici bir rol üstleniyordu. Çok reformcu, çok modern bir kişilik. Ancak toplum daha o düzeyde değildi. Her halükârda, zamanın adamı değildi o. 1860'lı yılların sonlarında, Abraham Camondo'nun ailesinin durumunu yeniden gözden geçirmesi için daha fazla beklemesi gerekmiyordu. Hatta daha kişisel boyuttaki olaylar onu bu sorgulamaya zorunlu kılmıştı.

M. Halfon adında birisiyle kısa bir süre önce evlendiği halde, otuz yaşında Nice'te ölen tek kız torunu Re-

becca'dan sonra, yetmiş beş yaşındaki eşi Clara'yı yitirdi. Onun cenazesi büyük bir törenle kaldırıldı. Kortej o kadar kalabalıktı ki, düzenleme için jandarmalara gereksinim duyulmuştu. Önemli kişiler ve diplomatlar, hahamlar ve öğrenciler alayına karışmışlardı. İmparatorluğun bütün inançları orada temsil ediliyordu. Onun niteliğindeki bir insanın yapması gerektiği gibi, başkentin yoksullarına inanç farkı gözetilmeksizin önemli bağışlarda bulunmuştu.

Camondolar, 1583 yılında padişah fermanıyla Musevilere verilmiş olan Hasköy Mezarlığı'nda aileleri için gösterişli bir anıtmezar yaptırmışlardı. Yol üzerinde, öyle şaşırtıcı bir şey olmuştu ki, *Archives israélites*'in muhabiri bunu yazısında böyle bir olayın yalnızca bu ülkede meydana gelebileceğinin altını çizerek anlatmıştı:

"Konvoy bir Rum Ortodoks kilisesinin önüne geldiğinde, piskopos ve dört kilise görevlisi, ellerinde mumlarla oradan çıktılar ve kabristana kadar ona eşlik ettiler. Bütün güzergâh boyunca, Rum kilisesi çanlarını çaldı ve koro çocukları eşliğindeki kostümlü rahipler konvoyun geçtiği yerlerde sıralar oluşturdular."

Yazgının birdenbire Abraham Salomon Camondo'nun üzerine yüklendiği sanılabilirdi. Çünkü karısının öldüğü yıl içinde, elli beş yaşında bir beyin kanaması sonucunda ölen tek oğlu Raphaël'i de yitirecekti.

Onun cenaze töreni daha görkemli olmuştu. Ölünün Camondo Sokağı'ndaki evinden yola çıkan cenaze alayı, kentin sokaklarında ilerledikçe büyüyordu. Zenginlere, politikacılara ve bakanlık mensuplarına bütün dinlerden din adamları katılıyorlardı. Hatta aralarında dinsel amblemlerini taşıyan Rum rahipler de vardı. Abraham Salomon Camondo'nun oğlunu son istirahat yerine götürürken, papaz giysilerine bürünmüş bir Erme-

ni piskoposunun koro çocuklarının salladıkları yanan buhurluklar dekorunun içinde, hahamlar Ladino[1] dilinde fısıldadıkları ilahilerin sarhoşluğundaydılar.

Bu dokunaklı tören, insanları etkileyen bir gösteriydi; tam da fanatiklere örnek gösterilecek bir kozmopolitizm vardı orada... Muhafız alayının müziğinin dokunaklı vuruşları kortejin önünden geçtiği kiliselerin çanlarına karışırken, Osmanlı ordusunun bir albayının emirlerini uygulayan düzenli birliklerin oluşturdukları bir saygı kıtasının arasından naaşın geçmesi, daha önce görülmemiş bir andı o... Buharlı gemilerin bulunduğu rıhtımdan geçerken, rahmetli Camondo'nun yalnızca hükümdarlara yapılan bir tarzda gemilerinin yelkenlerini indirerek kaptanlar tarafından selamlanması, sonsuzluk ânıydı sanki...

Babıâli'nin bir nazırına yapılan veda daha az görkemli olurdu bunun yanında.

Bu art arda gelen ölümlere eklenmiş son yıllardaki olaylar bu yaşlı adamı acımasızca çökertmişti. Camondolar'ın bu saygıdeğer ihtiyarından geriye pek bir şey kalmamıştı. Emlak ve bankacılık işlerinde meşaleyi torunları Abraham Bohor ile Nissim devralmışlardı. Yine de aile reisi soyunun geleceği için ihtiyatı elden bırakmıyordu. Seksen dört yaşında bile, her işe koşuyordu hâlâ. Bu *Franco*'nun her zaman kendi kişiliğinde gizlediği bir özelliğini yeniden elde etmeden ölmeyeceği yazılırdı. Bir İtalyan Musevisi.

İtalyan yarımadasındaki gelişmelere kayıtsız kalmadığını söylemek az olur. Hiçbir zaman oradaki değişiklikleri izlemeyi bırakmamıştı. Uzun süre Avusturya vatandaşı olarak kalmışsa da, bunun nedeni yalnızca çıkar-

[1] İspanyol kökenli Roman dili, 1492 yılında İspanya'dan sürülüp Balkanlar'a, Ortadoğu'ya, Yunanistan ve Türkiye'ye göçen Sefarad Musevileri tarafından konuşulmaktadır. (Çev.)

cılık değildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bir Musevi olunca, yabancı bir devletin korumasından faydalanmak iyi bir şeydi. Otuz dört yaşındayken, 1815 Viyana Kongresi'nin sonucu olarak Lombardia-Venedik Krallığı Avusturya'ya katıldığı için onun tercihi de kendiliğinden oluvermişti.

Rüzgârlar onun eski topraklarına yönelmişti. Oraları da Fransız Devrimi'nin yankıları sarmıştı. 1831 yılında Giuseppi Mazzini'nin cumhuriyetçi idealleri yücelten 'Genç İtalya' adlı gizli bir örgüt kurmasından beri, bu krallıklar, kent devletleri ve papalık devletleri mozaiğinin ulusal birliğine dönüşmesi bir ütopya değildi artık. *Risorgimento*'nun yürüyüşü belki uzun olacaktı, ama zaferle sonuçlanacaktı. Birinci Kurtuluş Savaşı sırasında, Habsburgların birlikleri Venedik ve Milano'yu ellerinde tutmayı başarmışlardı. İkinci savaşta ise, Piemonte ordusu, Fransızların da yardımıyla, onları yenecekti.

1861 yılında Victor-Emmanuel İtalya Kralı ilan edildiğinde, Camondolar'ın, ülkelerinden kovulmuş olmanın gururuyla, bu olayı kutlamak için her türlü nedenleri vardı. Çünkü İtalyan birliğini finanse etmiş o büyük maliyeciler arasında yer alıyorlardı. Kırk yıl sonra, Savoie sülalesine bağlılıkları değişmeyen ve Venediklilik ruhunu taşıyan Abraham ve bütün ailesi, İtalyan vatandaşlığına geçiyorlardı. Durumundan ötürü coşkusunu gösterişle ifade edebilmek için, büyük bir sevinç içinde İtalya'ya gitti. Bir bakıma kökenlerine dönüş gibi. Biraz da insansever nitelikleriyle kendisini gösteriyordu orada. Yarımadadaki birçok hayırseverlik kurumu onun adını plakalara kazıyacaklardı. Torino'daki uluslararası kolej ve yetimhane, *Istituto nazionale italiano* ve özellikle *Istituto nazionale per le figlie dei militari* onun cömertliğinin heyecan veren anısını saklamışlardı.

İstanbul'a döndüğünde, İtalyan Okulu da bundan nasibini alan ilk kurum olmuştu. Halkalar tamamlanmıştı.

Şereflerden hoşlanıyordu. Büyük Osmanlı yöneticileri ona madalyon ve nişanlar takmışlar ve onursal vatandaşlık unvanı ile özel emlak satın alma izni vermişlerdi. Kimileri bu ayrıcalıkları, reform hareketlerinin büyük mimarlarından Ali Paşa'nın vasiyetinde onun adının bulunmasına bağlarlar. O vasiyetnamede, İmparatorluğun en yüksek zaferleri için çalışmış birçok Türkünkinden de daha önemli bulunan onun çabaları belirtilmiş ve övülmüştü.

Birçok saray Musevisi gibi, Abraham Camondo kendisini herkesten farklı kılmayı başarmıştı. Kitlelerden, Musevilerden, akrabalarından, hatta ait olduğu seçkinlerden bile farklı. Bu, marjinal olmak için, içtenlikten çok, bastırılamaz bir kendini üstün gösterme duygusunun ifadesiydi. O Camondolar'a özgü çene hareketinde bile, o yüzyıllık Sefarad gururunun izleri bulunuyordu.

Onun iki torunu Abraham Bohor ile Nissim, elmaslarla dolu plakalarla ikinci sınıf Mecidiye nişanı ile onurlandırılacaktı. Daha Doğulu anlamda, şeref madalyası gibi bir şey. Hatta Sadrazam Fuat Paşa nişanlarını takmak için onları Babıâli'ye getirtmişti:

"İmparatorluk hükümeti için yaptığınız değerli hizmetlerden ötürü, Padişah hazretleri sizin ödüllendirilmeniz konusunda onay vermiş olup..."

Abraham Camondo'nun kendisi de, Franz-Josef Şövalyelik Nişanı'nın yanı sıra Osmanlı unvanları Mecidiye ile Nişan-ı İftihar ile onurlandırılmıştı. Ancak bunlar yeterli değildi. Kendisi, özellikle de yakınları için, daha fazlasını istiyordu. İtalya Kralı, her hükümdar gibi, ona minnettarlığını göstermekte kusur etmeyeceğine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu büyük Musevi bankacı-

sı, kendi ailesini doğrudan İtalyan soyluları arasında düşlüyordu.

Her şeye rağmen, neden olmasın? Avusturya ve Almanya'da, saray Musevileri baron unvanını elde etmişlerdi. Bu 'Doğu'nun Rotschildler'i ona layıktılar. Üstelik, krallığın ondan yeniden hizmet talep edeceğinden kuşku duymuyordu. Devletin bütçe açığı çok büyüktü. Çok sayıda bayındırlık işleri başlatılmış, birkaç yılda demiryolu şebekesi üç katına çıkmıştı. Toprağı bütünleştirmek uğruna hiçbir şey daha gerekli ve daha güç değildi. Genç İtalyan birliğinin başarısının yolu demiryolundan geçiyordu.

Venedik'in İtalyan Krallığı'na tarihsel bağlanmasının ertesinde, 1867 dönüm yılında, ihtiyar 'Signor Camondo Abraham Salomone' II. Victor-Emmanuel'in kararıyla Kont de Camondo oldu. Üç yıl sonra, torunu Nissim en büyük erkek evlada devredilebilen bu en prestijli unvanı taşıma hakkını elde etti. Bu düzeydeki bir unvanın olması önemliydi, çünkü onun içinde özel çağrışımlar yaratıyordu. Eski İspanya'da, bu, şövalyeler ve hidalgoların önünde, soyluların en üst seviyesine aitti.

Armalar kanununa uygun olarak istenen bütün titizlikle bir armalar yönetmeliği hazırlanmıştı. Bilmeyenlerin hiçbir zaman anlamayacakları, armacılığa özgü bir dilde yazılmıştı:

"Parti: 3.2.1 konmuş, altı altın sikkeli, ağızlıların birincisine; bir gümüş bulutunun sağından ve solundan çıkan, ağızlarla süslü, gümüş sözlü sinopldan ikincisine; hepsi gök mavisinde olan iki yıldızın yanında açmış bir zambak çiçeği ile gümüşten, partinin üstüne işlenmiş, başına."

Nissim de Camondo'nun armaları, büyükbabasınınkilerden yalnızca 'gümüş ve gök mavisi bir kenar sü-

süyle' ayırt edilebiliyordu. Her zaman fark edilme arzusu, sonsuza dek. Anlaşılabilir ayrıntısına kadar.

Birkaç hafta arayla, bir kral ve bir padişah, birbirinden farklı ve üstün iki halkın hükümdarı, bu unvanların daha da yüceltmeleri gereken büyük bir Musevi ailesini ayırıyorlardı. Ancak kendi söylencesi içinde, Camondo Kontu, Naksos ve Kikladlar Beyi, Midilli Dükü, Salomon de Medina Şövalyesi kişilikleri ile dolu Sefarad soyunda yerini alıyordu...

Vazgeçmişti. Seksen dokuz yaşında, hâlâ ayaktaydı. Ancak hep oradaydı. Bir gün, iki torunu aile bankasını Paris'e taşımaya karar verdiler. Artık İmparatorluk'ta çıkarları, malları, adamları kalmamıştı. Avrupa'ya yerleşmeye giderek sayfayı çevirmenin gerektiğine inanıyorlardı ancak.

Ya soylu ihtiyar? Musevi gazetelerinde, onun temsil etmiş olduğu her şeye karşı saygı ifadesi olarak anıldığı adıyla. Doğduğu kenti terk etti ve adımlarını torunlarının topraklarına attı, Fransızca bile konuşmadığını unutarak. İki torunu ve onların iki çocuğunun yanı başında son günlerini yaşamaktan başka bir düşüncesi yoktu artık. Yalnızca onlar kalmıştı geriye. Ötekiler pek önemli değildi. III. Selim döneminde doğmuş ve III. Napoléon tahtta iken ölmeye hazırlanan bir adam geride kalanlara nasıl bakabilir ki? Onun o uçsuz bucaksız servetine gelince, ne kadar çok zengin olunursa olunsun, her zaman günde üç öğün yenildiğini bilmek için nice sırlar tüketmişti.

1869 yılında, büyük yolculuk öncesinde, canlılara kavuşmak için ölüleri terk etmişti. Ardında, Hasköy Mezarlığı'nda, ailesinin gücünün simgesi olan anıtmezarı bırakıyordu.

Doğu'yu Batı için terk ederken, Camondo Kontu elçisi olmayı arzuladığı bir uygarlığa katılıyordu. Mirasçıları ve mirasçılarının mirasçıları için, parlak olacağına inandıkları bir geleceğe doğru ilerliyordu.

3

Davalar Fransa'sındaki Doğulular

İkinci İmparatorluk Fransa'sına yerleştiklerini sanıyorlardı, ama kendilerini Üçüncü Cumhuriyet döneminde buldular. Ne fark eder, burası Fransa. Daha az sevecen görünse de, bu ülkeyi sevmeyi sürdüreceklerdi.

Eski Habsburgların tebası, İstanbul'da doğmuş, bütün bu Camondolar, en yaşlısından en gencine hepsi, Paris'in en yüksek sosyetesinin yaşam biçimini kabul ederek, İtalyan vatandaşlıkları ile Musevi kimliklerini korumaya kararlıydılar. Her yerde, her enlemde rahat eden, bu parlak ve çok dilli insanlardan biri olarak, sözcüğün tam anlamıyla bu kadar kozmopolit bir ruha sahip olunamazdı, çünkü onlar birlikteliklerinde dünyalarını taşıyorlar ve yalnızca kendilerine benzeyenler arasında dönüp duruyorlardı.

İmparatorluk şenliği, uluslararası düşüncenin zaferini gösteriyordu. Yabancılar kraldı. Hatta İmparator'un Fransız olup olmadığı bile soruluyordu.

Camondolar'ın keşfettikleri Fransa, daha az karışıktı. Bir bankacı ve bir Musevi için, o kadar da bolluk ülkesi değildi. Bunun nedeni yalnızca dört bankacıdan birinin Musevi olması değildi. Museviler orada altın çağlarını yaşıyorlardı. En girişimci maliyeciler orada daha

önce görmedikleri bir refah yaşıyorlardı. Bir başka açıdan da, bu dönem uğurlu ve sakindi.

On dokuzuncu yüzyıl Fransa'sı Devrim'in devamı değildi artık. Din mahkemeleri ve Hahamlar Kurulu gibi kurumların kurulması bir yana, yüzyıl başında, Clermont-Tonnerre Kontu'nun 23 Aralık 1789 Kurucu Meclis kürsüsünden söylediği sözler hâlâ yankılanıyordu:

"Musevileri bir ulus olarak görmek, buna karşın onlara haklarını teker teker vermek gerekir... Devletin içinde siyasal bir güç ya da bir düzen oluşturmamalılar; bireysel anlamda vatandaş olmalılar."

Fransa, Musevilerinin özgürlüğünü tanıyan modern ulusların ilkiydi. Sivil ve siyasal hakların tamamını tanıyarak onlara bir bütün olarak vatandaşlığı veren bir ulus. Ancak girişimlerinde o noktada da durmamıştı.

Avukat Isaac Adolphe Crémieux sayesinde, Yargıtay 1846 yılında *more judaico* yeminini yürürlükten kaldırmıştı. Bu yemin, bütün yargı işlemlerinde, Musevi dininden olan tanık ve sanıkların, bir sinagogda dua şallarını giymiş halde, İncil üstüne yemin etmeleri zorunluluğunu getiriyordu. O zamandan beri, Fransa'da Musevi ve Hıristiyanları hukuk önünde ayıran yazılı bir yasa yoktu artık. Adalet Bakanı, Isaac Adolphe Crémieux sayesinde, 1870 kararnamesiyle birlikte, Cezayir Musevileri de artık yerli olarak değil, ötekiler gibi birer Fransız olarak sayılacaklardı.

Bu iki olay arasında geçen yirmi yıl boyunca, Fransa Musevileri güçlü, hatta şiddetli bir Musevi karşıtlığı politikasından etkilenmediler. 'Kıyım' ve 'getto' gibi sözcüklerin sürekli bir gerçekliğe dönüştüğü dönemlerde yaşananlara benzer ne bir kriz, ne tutuklamalar, ne de ülkeden atma politikaları vardı. Tam tersine...

Fransız hükümetleri, Isaac Adolphe Crémieux, Michel Goudchaux ve Achille Fould gibi bakanlarla

temsil edilmemişler miydi? Büyük tragedya oyuncusu Rachel'i son istirahat yerine eşlik etmek için yüz binlerce Parisli kortej oluşturmamış mıydı? Basın, yayın organları, tiyatro, sanat, hatta iş dünyası, Museviler sayesinde ışıldamıyor muydu? Onları görmek isteyenler için, iyimserlik taşıyan işaretler, simgelerden de öteydiler. Hatta Camondolar'ın Fransa'ya yerleştikleri 1869 yılında, Henri Gougenot de Mousseaux, Alphonse Toussenel'in yapıtından epey sonra, modern Musevi karşıtlarının başucu kitabı olacak, *Musevi, Musevilik ve Hıristiyan Toplumların Musevileştirilmesi* başlıklı kitabı genel bir ilgisizlik içinde yayımlanacaktı.

Devrime kadar, Fransa'da yaşayan Museviler dört bölgede kökenlerine göre toplanmışlardı doğal olarak. Eskiden en kalabalık grup olan Aşkenaziler, Alsace ve bir ölçüde de Lorraine bölgelerinde toplanmışlardı. Portekizli Marranoların mirasçıları olan Sefaradlar, tamamen entegre oldukları güneybatıda, özellikle de Bordeaux'da bulunuyorlardı. 'Papa'nın Musevileri' diye adlandırılanlar Venaisse Kontluğu'nda (Carpentras, Isle-sur-la-Sorgue, Cavaillon...) ve Avignon'da oturuyorlardı. Bu grupların yüzde yirmisi ile yabancılar Paris'te, Marais Mahallesi'nde yaşıyorlardı.

Üçüncü Cumhuriyet'in başında, o kadar sakin, o kadar leziz, o kadar duyarlı olan ortam birdenbire bozuluverdi. 1870 Savaşı'nın ardından Alsace-Lorraine'in Alman İmparatorluğu tarafından ilhakı, birçok Musevinin bu bölgeden Paris'e doğru çekilmesine yol açtı. Öte yandan bunlara Rusya'daki kıyımlardan kaçanlar da eklendi. Birdenbire başkent başarıya en susamış olanları çekmeye başladı. Ve bu başarılı burjuvaziler döneminde, ötekilerde olduğu kadar Museviler arasında da bunların sayısı gitgide artıyordu. Hızla Paris'te toplanıyorlardı.

Dışarıdan bakıldığında, başkent zenginlik, gençlik, uygarlık demekti. Orada cesur olanlar için her şey olası görünüyordu. Her türlü fırsatın yeri olmuştu. Doğu Musevileri gitgide Batı'ya doğru ilerlerken, Fransa'nın başkenti de Varşova, New York, İstanbul gibi kentlerden sonra en büyük Musevi topluluğunu barındıran yedinci kent olmuştu... 1870 yılında, Hahamlar Kurulu Paris'te otuz bin Musevi saymıştı, Selanik'ten az olarak. Paris nüfusunun yüzde ikisini oluşturuyorlardı o zaman.

Emilio Castelar'ın, iktidarın Musevileri ülkeden kovma kararnamesini kaldıracağı varsayımına dayanarak onları davet eden o yüksek derecede vatansever konuşmasına rağmen, Camondolar İspanya'ya 'dönmeyeceklerdi'.

Camondo ailesinin birçok üyesi, Paris Komünü isyanları Fransa'yı belirsizliklere boğduğu için, 1871 yılında geçici olarak sığındıkları İngiltere'de kalmayacaklardı. Orada dostları Sassoonların yardımıyla korunmuşlardı. Bu ülke, gelenekler dizisine rağmen, yeniden Musevilere kucak açmış gibi görünüyordu. 1290 yılında I. Edward tarafından kovulmaları artık yalnızca kötü bir anı olarak kalmıştı. Daha çok Cromwell'in onlara 1656 yılında geri dönmeleri iznini vermesini anımsamayı tercih ediyorlardı. Uzun süre yalnızca Anglikan kalmakta ısrar eden Avam Kamarası, 1858 yılında Musevi vekilleri kabul etmemiş miydi? Aralarında üç Rotschild'in bulunduğu sekiz Musevi kökenli milletvekili Meclis'e girmişlerdi. Bunların daha yeni olaylar olduğu ve aynı mekânlara Katoliklerin kabulünden otuz yıl sonra gerçekleştikleri doğrudur. Ancak nüfusun yüzde yirmisini oluştursalar da, bunlar kendi aralarından birisini hiçbir zaman başbakan olarak görmemişlerdi; bu

durum, bu tür girişimleri yaratan direnişler hakkında bir fikir vermektedir.

İtalyan olsalar da, İtalya'ya dönmeyeceklerdi. Yine 1873 yılında, kötü bir polemik 'onların' ülkesini sallayacaktı. Venetie'nin liberal milletvekili Francesco Pasqualigo'nun kral nezdinde başlattığı bir polemik. Bir dedikodu onu üzmüştü: Isaco Pesaro Maurogonato adlı bir Musevi, Maliye Bakanı atanacaktı! Hiç kuşku yok ki güvenilir bir parlamenter ve idareciydi. Yine de bu, Katolik bir devlette olanaksız görünüyordu. Bir Musevinin İtalyan Krallığı'nın bir bakanı olması düşünülemez olarak değerlendiriliyordu, çünkü aynı anda iki efendiye hizmet edilemezdi.

Ya Viyana? Trieste? Kudüs?.. Nice olasılıklar defterden silinmişti. Yine de geriye dönmek Camondolar'ın aklında yoktu. Bu bir başarısızlık gibi yaşanmıştı. İstanbul'dan geri dönmek için değil, daha ileriye gitmek için ayrılmışlardı. Museviler, kapitalistler, büyük burjuvalar olarak, en iyi toplum olarak gördükleri bir yerde yaşamak ve refah sürmeyi arzulayan bu insanlar, doğrusu ancak Fransa'ya yerleşebilirlerdi.

Olunması gereken yer Paris'ti ve başka yer olamazdı. Belki dünyanın merkezi değildi, ama onların dünyasının merkezi olduğu kesindi. Paris, belirsizlikler içindeki siyasal Siyonizm'in bir düşünce olarak bile algılanmadığı bir dönemde, onların yeni Kudüs'lüydü.

Fransız Musevi topluluğu, Avrupa'da en istikrarlı ve en iyi entegre olmuş olanıydı. Burjuva olduğu kadar, sosyal anlamda da homojendi. Bu, Aşkenaziler ile Sefaradları ayıran en eski çizgiden başlamak üzere bütün farkların ortaya çıkmasına engel değildi.

Aşkenaziler daha az zengin, anlayışlarında en eski, dinsel uygulamalarda en katı ve Fransızca kullanımında en az katılımcı olmakla övünüyorlardı; en eleştirel düşünceler, onların egzotik bir Museviliği çağrıştırdıkları-

nı göz önüne alıyordu. Sefaradlar ise, Museviliğin soyluları olarak görüyorlardı kendilerini ya da öyle gösteriyorlardı; topluma mükemmel entegre olmuş, ekonomik alandaki tartışılmaz başarılarından ötürü güçlü, serbest bir seçkinliği temsil ediyorlardı; kısacası siyasette modern, dinde liberal Sefaradlar getto mantığını epey arkalarında bırakmışlardı.

Bu iki dünya arasında uzun süreden beri bir çatlak başgöstermişti, sözlü atışma ya da nüfuz çatışmalarından daha çok ilgisizlik ve gurur. Ancak Hahamlar Kurulu'nun kurulması onları birbirlerine kesin olarak yaklaştırmıştı. Onların bağlarını yeniden sıkılaştırarak, gerekli dayanışmayı güçlendirmişti.

Önceleri Sefaradlar, krallıktaki dindaşlarının tamamı için değil, kendileri için mücadele etmişlerdi. Ötekilerle bir tutulmak istemiyorlardı. Kuşaklardan beri ailelerin içine iyice yerleşmiş olan bir inançtan ötürü bu sonsuz gururu taşıyorlardı bazıları. Hatta Babil köleliği döneminde İspanya'ya gönderilmiş Juda kabilesinden geldiklerine inanıyorlardı. Yalnızca saray Musevileri olmaları kaydıyla Aşkenazileri benzerleri gibi gören o beyler gibiydiler adeta. Ya ötekiler? Onların gözünde, ötekiler toplumun ayak takımıydı ve onlarla ortak noktaları olsun istemezlerdi.

1769 yılında, Rahip Guénée tarafından yayımlanmış *Birkaç Portekiz, Alman ve Polonya Musevisinden M. de Voltaire'e Mektuplar* adlı yapıtta, böylesi bir ayrımcılık mantığı Isaac de Pinto'nun kalemiyle parlıyordu. Bu adam, yazarı Musevi karşıtı düşüncesini ifade etmesinden çok bütün Musevileri aynı kefeye koyduğu için eleştiriyordu. Hatta Sefaradları öteki uluslardan ayırmayı da bilmiyordu. Onların bıyıklarının olmadığını, giysilerine çok dikkat ettiklerini ve kaba geleneklerinin olmadığını dahi fark etmemişti. Aynı halka ait oldukları kabul edilen insanlar için bir denksiz evlenmenin ger-

çek anlamını bilmiyordu. Onlar için, bir Alman Musevisi ile evlenmenin aşağılayıcı bir şey olduğunu anlamıyordu. Böyle bir seçeneğin İspanyol-Portekiz cemaatinin içinde gözden düşmek, ayrıcalıklarını yitirmek, sinagogdan atılmak ve onların mezarlıklarına gömülmenin yasaklanması anlamına geldiğini kavramamıştı. Kısacası Pinto, bir bütün olarak görülen Museviler arasında karmaşa yaratarak Bordeaux'daki Portekiz ulusuna hakaret ettiği için ona kızıyordu.

Bu üstünlük duygusu Fransa'daki Musevi dünyasının temel bir verisiydi. İdari anlamda yeniden örgütlenme, işlerin gidişatını değiştirebilir miydi?

Düşünceler, kararnamelerle değiştirilemez.

1875 yılında, Camondolar'ın gelişinden kısa süre sonra, topluluğun iki grubu arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Victoire Sokağı'ndaki büyük sinagogun açılması, aralarında etkileşim olmasa da, bir arada yaşamalarının simgesi olacaktı. Ancak tam tersi olmuştu. Bir taraf, diğerinin yaptığı gibi dua etmeye dayanamıyordu. Usullerden öteye, bir ortam, bir mantık, bir ruh sorunu vardı. Sefaradlar, tamamen kendilerine yabancı ilahiler ve havalarla, Cermen geleneğine göre Yüce Tanrı'ya hitap etmeyi hoşgörüsüzlük olarak ilan ettikleri gün, kendi kanatlarıyla uçmaya karar vermişlerdi.

Öteki cephedekilerin ellerinde tuttukları Hahamlar Kurulu'nun vesayetinden kurtulmak amacıyla, eşya hukukundan biraz Zebur'umsu bir dönüş yapmışlar ve Sefardi denilen İspanyol-Portekiz geleneğini izleyen Musevi Tapınağı'nın sivil toplumunu kurmuşlardı. Dokuzuncu bölgedeki Bouffault Sokağı'nda, belirli bir başarı elde etmiş bir dans salonunun yerine kurulmuş sekiz yüz kişilik bu sinagog, 1877 yılındaki açılışından beri Bordeaux, Venaisse Kontluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmiş olan inananları topluyordu. Luneller,

Pontremoli, Monteaux, Paz, Astruc, Crémieux, Léon, Lopez... Her ne kadar Baron Gustave de Rotschild en büyük bağışçı olsa da, genç kızlık soyadı Furtado olan Madam Heine, Eugene Pereire ve Abraham'ın iki torunundan biri olan Nissim de Camondo çok sayıda hizmeti üstlenmişlerdi. Ayrıca Camondolar, gösterişli ayin eşyaları, özellikle de içine Torah rulosunu yerleştirilmesi için işlemeli kılıf ile bir taç ve gümüşten bir şamdan armağan etmişlerdi.

Görünüşte bunlar yeterli olmamıştı. Paraları yoktu. Ortaya renkli bir insan çıkmıştı; aşırılıkları yalnızca söylentilere neden olduğu için değil, sembolik şeyleri de içerdiği için orada burada anlatılırdı. Üçkâğıtçı ve tahrikçi gibi davranarak, onu yıkmayı başaramazlardı.

Adı Daniel Iffla'ydı, ama imparatorluk kararnamesiyle, adına 'Osiris'i eklettirmişti. Öte yandan borsada da, onu yalnızca Osiris diye tanırlardı. Beş konağının bulunduğu ve birinde de yaşadığı La Bruyère Sokağı'nda, 'M. Osiris'e saygı ve sevgi gösterilirdi. Yine de eski Mısırlıların tapındığı bitkisel güçler tanrısı onun kuzeni değildi. Kendi kişisel tapınağında, Napoléon'un yakınında, büyükbabasının katılmış olduğu Toulon kuşatması anısı olarak, seçkin bir konumu vardı denilebilir.

İş dünyasındaki başarılarıyla büyük zenginlikler elde eden bu Bordeaux doğumlu maliyeci, marifetli bir insanın çifte modern sanatseverlik prototipiydi. Onun insanseverlik saplantısı hem *tsedaka* (hayırseverlik) Musevi geleneğinden, hem cumhuriyetçi değerlerden, hem de başarısını yaymanın bastırılamaz arzusundan ileri geliyordu. Böyle bir mantığa sahip olduğu halde, yine de Nancy'de Jeanne d'Arc anısına bir heykel diktirecek, Napoléon dönemi eşyalardan görkemli bir koleksiyon oluşturacak, Pasteur Enstitüsü'ne bir servet bırakacak, Bommes'daki (Sauternes) Beyaz Kale malikânesini satın

alacak ve Malmaison'u orijinal mobilyaların yerleştirilmesi ve bir 'Osiris Köşesi'nin sürekli olarak onun koleksiyonunu sunması şartıyla devlete hibe edecek.

Her şey, onun çekicilikten yoksun olmayan, tuhaf bir adam olarak görülmesi için yeterliydi. Ancak içindeki Musevilikti onu rahatsız eden. Musevi karşıtları değil, öteki Museviler. Hatta kendi Museviliğinde bile tuhaftı. Ona iki çocuk verdikten bir yıl sonra öte dünyaya göçmüş Léonie Carlier adlı bir Hıristiyanla evlenmekle kalmamış, İspanyol yöneticiler ona demiryollarındaki yatırımları desteklediği için teşekkür etmek istediklerinde kendisine Katolik Isabella nişanının takılması için çabalamıştı. Gün geçmiyordu ki, Hahamlar Kurulu'na karşı çıkmasın; nitekim Kurul kendisine anıtımsı bir mezarlık yaptırmasına resmi olarak yasak getirmek durumunda kalmıştı. Buna karşılık, hahamlar onun yeğenlerinden birini sinagogda evlendirmeyi reddettikleri zaman, bu amaçla yeni bir sinagog inşa ettirerek sorunu çözümlemek yoluna gitmişti yalnızca.

Osiris lakaplı Daniel Iffla, Buffault Sokağı'ndaki sinagogun inşaatına yardım etmek için hem Sefaradlığını, hem de zenginliğini sunduğunda, destanının bir bölümü onun önüne geçmişti. İyi ve kötü günler için. Her zaman alıştığı gibi, tapınağın inşaatının masraflarını üstlendiği için, hesaplarını kısmamıştı. Teklifi doğal olarak belirli sayıda istekle doluydu: kendi özel mimarı, kendi seçeceği müteahhitler olacaktı... Ancak sorun daha sonra belirecekti. Tam da beklenmedik bir yerden. Sinagogun iç ve dışındaki levhalardan. İşte o mermer parçalardan skandal patlak vermişti.

En önemli para yardımında bulunanlar, kutsal dolabın yanına yerleştirilmiş bir levhanın üstünde kurucular olarak kendi adlarının yazıldığı görme ayrıcalığına sahiptiler yönetmeliklere uygun olarak. Osiris kendi

koşullarını da öne sürmüştü. Hakkâkın yapıtını tamamlama vakti geldiğinde, 'olay' patlak verdi.

Onun insanseverliğinin aşırı bir kendini gösterme merakından esinlendiğini söylemek az olur. Basında çıkan birçok anekdot bunu kanıtlamaktadır. İnşaatın maliyeti olan sekiz yüz bin franktan iki yüz bin frangını verdiği halde, söz konusu yerin düşünce babası olarak kendisini gururla olarak tanıtıyordu çevreye. "Bu Tapınak Sayın Osiris Iffla tarafından yaptırılmış ve armağan edilmiştir..." Hatta şu sözler de eklenerek uzlaşma sağlanmıştı: "dindaşlarının destekleriyle..." Buna karşın, ikinci levha için iş daha zor olmuştu. Musevi olmayan karısının adını yazdırmakla kalmamış, rasyonel yaklaşımları nedeniyle topluluğundan atılmış düşünür Spinoza, Protestanlığı seçmek için kendi kökenlerini inkâr eden Heinrich Heine, besteci Meyerbeer ve aralarında onun iş dünyasına ilk adımlarında yardımcı olan, birçok kez hapiste yattıktan sonra iflas etmiş ve yakınlarda da ölmüş, bankacı ve sarraf, maliyeci Jules Mires'in de bulunduğu kendi dostlarından birkaçı gibi adları da yazdırtmıştı o mermer levhalara.

Kutsal dolabın sağında ya da vitrayların üstünde, altın harflerle! Dolayısıyla birçok kurucu üye, böylesi kutsal bir mekânda bu derece kuşkulu adlara kefil olmamak için adlarının silinmesini talep etmişlerdi. Her iki tarafın avukatları karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak prosedürler uzadıkça, vakitlerini dört gözle bekleyen Musevi karşıtlarının lehine, yozlaşma tehlikesine son vermek amacıyla, Paris Hahambaşı Zadoc Kahn'ın aracılığı gerekmişti.

Beklenmedik bir dans adımı gibi. Ustası da bilinmiyor. Acaba bu üç farklılaşma paralel olarak mı ortaya çıkmıştı: Birinci ayrılık Aşkenazilerle Sefaradlar arasında, ikincisi yüksek banka ile kredi şirketleri arasında,

üçüncüsü de her ikisini de özetleyen Rotschildler ile Pereireler arasında oluşmuştu.

Bu bankacıların en güçlüsü ile onun eski ortaklarından birisi arasında, insanları bezdirmiş olan rekabet Paris'in eğlence konularından biri haline gelmişti. Tamamen ciddi olan mali boyutların ötesinde, bu iki aile, ancak başoyunculardan birinin ölümü halinde yumuşayacak yoğunluktaki bir nefrete kaptırmışlardı kendilerini. Bunlar Montaiguler'e karşı Capuletler değil, Armagnaclar ile Bourgognelular'dı adeta.

Her şeyde Baron James de Rotschild ile Pereire kardeşler birbirlerine zıttılar. Eğitimleri, huyları, iş anlayışları, dünya görüşleri. Her ikisi de zengin olan bu kişilerden ilki utanmazın teki olarak tanınırken, ötekiler de romantiklerdi. Parisli bankacılar onlarda işlerinin iki farklı mantığının sessiz çatışmasını görürlerdi. Rotschild, özel olanın, muhafazakârlığın ve sırrın temsilcisi. Pereireler ise tam tersi. Zafer dolu birlikleri için, eskiler ve modernlerin kavgasını canlandırıyorlardı.

Museviydiler ve onların tek ortak noktası da buydu. Hatta onları en çok rahatsız eden de buydu ve her şeyi paylaşmaya hazırdılar, bunun dışında. Öyle bir an gelmişti ki, yalnızca Versailles'daki sinagogun inşaatını ortak olarak finanse etmekte anlaşmışlardı.

Baron James, başlı başına bir dünyaydı. Mirasçısı olduğu Frankfurtlu hanedanından yakınları, Londralı, Viyanalı ve Napolili kardeşleri ve kuzenleri. Adının büyüsü vardı. Bunu çağrıştırma gücü gösterişli olsa da, bu ünlü aileye bazen gerçeğe uymayan ölçülerin dışında bir güç ve etki katıyordu. Bir keresinde düşünür Thomas Hobbes, bunu her şey için söylemişti: "İktidar, muktedir olarak tanınmaktır." Aile, gerekmediğinde, dedikoduları yalanlamıyordu. Bir gün, epey zaman sonra, bireylerinden biri Hautes Pyrénées ili milletvekilliği adaylığına soyununca, tek bir slogan kullanacaktı: "Adım,

benim programımdır." Daha başka türlüsü de söylenemezdi.

Restorasyon döneminde,[1] Baron James Parisli bankacıların en önemlisi olmuştu. Balzac'a Nucingen Baronu'nun kişiliğiyle esin verdiği bilinmekteydi – her ne kadar romancı aslında Berr-Léon Fould'u düşünüyorduysa da. Bu da ancak en zenginlere borç verildiğini gösteriyor. Kamuoyunun gözünde o, insana dönüşmüş paraydı. Eski dindaşları hakkında iğneli saptamalardan çekinmeyen Heinrich Heine, Rotschildler'in çevresinde bulunulduğunda, insanın kendisini 'aile milyoneri' duyumsadığını söylerdi.

Baron James, bankasını sanayi kapitalizminin serüvenine dikkat ve ihtiyatla sürüklemişti. Çünkü orada kazançlar, ailenin üstün olduğu alanlardan daha az kesin ve daha yavaş oluyordu. Bu sefer, yalnızca parayla para elde etmek söz konusu değildi.

Emile ve Isaac Pereire ise, bambaşka bir âlemdi. Bordeaux doğumlu birçok Musevi gibi, onlar da Portekiz'den kaçan bir aileden geliyordu. Muhasebe işlerinde mütevazı bir başlangıç yaptıktan sonra, kuzenleri Rodrigues'in yanında çalışmak için Paris'e gitmişlerdi. Orada doktrinin hizmetine kalemlerini, yeteneklerini, çalışma güçlerini ve akıllarını koyarak, Saint-Simonculuğa,[2] tutkuyla olmasa da, coşkuyla sarıldılar. Bu akıma uzun bir süre bağlı kaldılarsa da, onun dinsel nitelikteki karışık işlerinden kurtulmak için bundan çabuk ayrıldıklarını belirtmek gerekir; çünkü onun insanlığa getirdiği yeniliğe inanmak istiyorlardı: iş örgütlenmesini düşünmenin başka bir boyutu, toplumsal sorunların farklı bir

[1] I. Napoléon'dan sonra gelen, 1814-1830 yılları arasında Fransa'nın krallık rejimiyle yönetildiği dönem. (Çev.)

[2] Claude de Saint-Simon (1760-1825) ve izleyicilerinin öğretisi. 1816 yılında Saint-Simon, sanayi ve sanayici sınıfa üstünlük tanıyan ve yoksul sınıfların yaşam koşullarının iyileştirilmesini isteyen düşünceler ileri sürdü. Ölümünden sonra onu izleyen öğrencileri 1829 yılından itibaren bu anlayışı bir dinsel akıma dönüştürdüler. (Çev.)

çözümlenmesi, geleceğin ulaşım sektörünün ve kredilerin yayılmasında olduğu inancı.

Onları çekiştirenler, onların kendilerine insancıl suratlı kapitalistler imajı vermek amacıyla bu akımı kullandıklarını ileri sürmüşlerdi. Hükümet başkanı olmuş bir düşünür, her iyi yaradışlı Saint-Simoncunun içinde çok kuruntulu bir şair ve çok uyanık bir işadamı kimliği taşıdığını iddia etmemiş miydi?

Onları tutan James de Rotschild için, yurtdışında ticari kâğıt satıyorlardı. Onu demiryollarının yaratılması projelerine katılmaya ikna edenler de onlar olmuştu. Onların sayesinde, banka 1827 yılında açılmış olan Paris-Saint Germain hattının hissedarı olmuş ve James de Rotschild de, Emile Pereire'in yönettiği Compagnie du Nord'un başkanlığını yapmıştı.

İkinci İmparatorluk dönemi, Pereireler'in yükselişi ve düşüşlerinin tarihsel dönüm noktası olmuştu. Örneği daha önce görülmemiş bir başarıyla, Fransa Bankası'nın onaylamayan yaklaşımlarına rağmen, Taşınır Mallar Kredisi'nin kurulmasına kendilerini adamışlardı. Onların, geleneksel devlet borçlarını kullanan tasarruf sahiplerini özel sektörün tahvil yoluyla borçlarına yönlendirmeye kararlı olduklarını söylemek gerekir. Tipik Saint-Simoncu mantıkla, onların bankası sanayi devrimine bağış yapmak ve iş dünyasında da yatırım yapmak durumundaydı. Dolayısıyla Taşınır Mallar Kredisi, Fransa, İspanya, Avusturya, İsviçre, Belçika, Rusya'daki demiryolları ile Rivoli Sokağı'ndan geçerek Opera Mahallesi'nden Monceau Ovası'na uzanan mülklerindeki hisselerini yönetmekle yükümlüydü. Onların tutkuları, cesaretle karışık bir ustalık ve kamuoyunun yönlendirilmesindeki kesin başarı ile başa baş gidiyordu. Onların sanayi sektöründeki yayılmaları ile toplumsal yükselişleri baş döndürücü hızda olmuştu. Yenilikler yapıyorlar, yaratıyorlar, iş veriyorlardı. Demiryolu devrimi on-

lara çok şey borçluydu. Her kapitalist Musevinin en kötüsünün bir vurguncu, en iyisinin de bir aracı olduğunu söylemeye alışmış bir Musevi karşıtını silahlarından yoksun kılmak için her şey mevcuttu üstelik.

Taşınır Mallar Kredisi'nin kuruluşundan sonra, her şey Rotschildler ile Pereireler arasındaki çatışmalara bahane konusu olurdu. Baron James, böyle nitelikli bir ortağı eğittikten sonra onun kendisini terk etmesini güçlükle kabulleniyordu hâlâ. Ancak hem Sefarad, hem de Saint-Simoncu olan bu eski ortağın kendisine rakip olmasını hazmedemiyordu. Onun yükselişini kişisel bir hakaret konusu yapmıştı. 1855 yılında, Pereireler, Rotschild'in başkanlığındaki Nord ili demiryolları yürütme kurulundan istifa ettiklerinde ve James'in de onlara karşı bir bankacılar sendikası kurduğunda köprüler atılmıştı.

Her seferinde, bu iki kardeşin projelerine karşı duruyordu. Tabii ki Fransa'da olduğu kadar yurtdışında da. Gitgide sertleşen karşılıklı düşmanlıkları sınır tanımıyordu. Onların girişimlerinin en küçük parçası bile, onun müdahaleleri sonucunda durduruluyor ya da terk ediliyordu. Her gün, onun gücünü hissetmek için bir fırsat çıkıyordu karşılarına. Baron'un çok nefret ettiği için hiçbir ilişkisinin olmadığı Erlangerler, onları kendilerini bekleyenler konusunda aydınlatıyorlardı.

Rotschild ve Pereire, her şey için sürekli vaat yarışları ile daha da belirginleşen soğuk savaşa girişmişlerdi. Rotschildler Megève'deki kış sporları istasyonunu kurarken, Pereireler de Arcachon'da yazlık fikrini ortaya atmışlardı. Rotschildler Faubourg Saint-Honoré Sokağı'nda kendilerine güzel bir konak inşa ettirirlerken, ötekiler de onların yanı başındaki konağı satın almışlardı. Birisi Ferrières Şatosu'nu yaptırırken, öteki de onun hemen yanına, bu fırsatla satın alınmış büyük bir arazi içinde Armainvilliers Şatosu'nu inşa ettiriyordu. Rotsc-

hildler Bordeaux civarlarındaki Mouton üzüm bağlarının sahibi olduklarında da, Pereireler, oralardan pek uzakta sayılmayan bir yerde, Palmer'deki bağları satın almışlardı. Kendi gururlarının olanakları vardı ve bu da bitecekmiş gibi görünmüyordu.

Haussmann devriminin teşvik ettiği emlak vurgunculuğu Pereireler'e pahalıya patlamıştı. Önüne geçemediklerinden, bankalarını başarısızlık uçurumuna sürüklemişti. İşte o zaman, mülklerinin belirli bir parçasını elden çıkarmak durumunda kalınca, Monceau Parkı'nın yanındaki topraklarını Camondolar'a satın almaları için teklif etmişlerdi. Bu iki kardeşin Taşınır Mallar Kredisi ile Paris Emlakçılık Şirketi'nden istifalarıyla somutlaşan kişisel çöküşü, İkinci İmparatorluğun sona ermesinden iki yıl önceye rastgelmekteydi. Hiç kuşku yok ki her şeylerini yitirmemişlerdi, ama başarısız olmuşlardı. Fransa ve İspanya'da hâlâ büyük hisseleri vardı. Ancak zengin yaşamları gerilerde kalmıştı. Eski dostlar, onların geçtikleri yerlerden uzaklaşıyorlardı ve yüzüstü bırakılmışlardı. Onların nakit paraya ilişkin büyük sorunlarının olduğu ve mülklerinin bir bölümünü satmak zorunda oldukları söyleniyordu. Bu bağışlanamazdı. Rotschildler'e karşı durmadan çarpışmış bu aile, Monceau Sokağı'ndaki konaklarını onlara satacak kadar aciz bir duruma düşmüştü. Tam bir sembol.

Baron James 1868 yılında öldü ve ondan yedi yıl sonra, kardeşinin hemen ardından Emile Pereire de bu dünyadan göçtü. Galip gelen, yalnızca rakiplerini bozguna uğratan kişi değildi; çok güçlü ahlak, aile ve din geleneklerine dayanan gerçek bir hanedanın kendisinden sonra ayakta kalmasını sağlayan kişiydi aynı zamanda. Para bu savaşta gerçek araç değildi. Başka bir araç, daha gizli olanı, bu iki büyük Musevi ailenin serveti ve mutsuzluğunun tam anlamıyla ortaya çıkmasını

sağlayacaktı. Torunlarına meşaleyi devredebilme başarısı. Bu savaştan Rotschildler yenilmez çıkmışlardı.

Camondolar bu iki dünya arasında gidip geliyorlardı. Rotschildler ve Pereirelerle, bulundukları birçok yönetim kurullarında, destekledikleri Musevi cemaat kurumlarında, her birinin düzenlediği sosyete eğlencelerinde ve sanat koleksiyonculuğu etkinlikleri çerçevesinde karşılaşıyorlardı düzenli olarak.

Hepsi de bankacıydı. Bu sözcük bile, söylenceler gibi. İkinci İmparatorluk dönemi bu alanda başarının somut örnekleriyle doluydu. Umut vaat eden meslekler içinde, bankacılık o kadar da cazibeli, büyük maceraya atılmış düşüncelere elverişli bir meslek değildi. Hiçbir koşul olmaksızın, herkese açık bir meslek özelliği vardı. İsteyen herkes bankacı olabilirdi. Hatta III. Napoléon'un düşmesinden uzun bir zaman sonra bile, Fransa'da bankacı olduğunu söylemek mutluluk kaynağıydı.

Musevi çevrelerde, özgürlüğe kavuştuklarından beri, ataları uzun süre teminat karşılığında borç verme, tüccarlık, simsarlık ya da müteahhitlik işlerinde bulunmuş olanlar için büyük bir gurur kaynağıydı bu iş. 1845 yılında yayımlanmış *Museviler, Dönemin Kralları* adlı yapıtında Alphonse Toussenel, 'bankacı' sözcüğünü 'Musevi' ile eşanlamda kullanmakta ve bu iki sözcükle ustaca oynamaktaydı. Onun ardından, bazı basın kuruluşları, okurlarını 'karanlık bankacı' deyiminin gereğinden fazla kullanıldığını ve 'çok zengin maliyeci'nin de bir abartma olduğunu ikna etmeye çalışıyordu.

Halkın gözünde, Musevi bankacı tefeciliğin yerine geçer olmuştu. 1872 yılında, Hahamlar Kurulu'na göre, Fransa'da o dönemdeki dört yüz kadar Musevi bankacıdan doksan beşi tefeciydi. Ancak bazı gazetelere bakıldığında, bazı kitaplara göz atıldığında, bazı konuşmalara kulak kabartıldığında, hepsinin de tefeci oldukları ve

bunun da artık hoşgörülemeyeceğine ilişkin düşünceleri doğrulayan söylentiler duyuluyordu. Bütün bunlar, kapitalizm karşıtlığı ile Musevi karşıtlığı arasındaki yazgısal birleşmeyi doğuracaktı sonuçta.

Kendilerinde Shakespeare ruhu olsaydı, Camondolar'ın, nice meslektaşları gibi, defalarca acı çekmeleri gerekirdi:

"Neden hizmetlerimiz bu kadar talep ediliyor, buna karşın işlevlerimiz bu kadar aşağılanıyor?"

Adjiman, Franco ve Mizrahi'den oluşan güvenilir üçlü, İmparatorluk'ta onların tuttukları hisseleri yönetiyorlardı. Ancak banka, işlerinin önemli bir bölümünü Paris'te, Lafayette Sokağı'na aktarmıştı. Birçok büyütme işlemlerine katılmak için yabancı hükümetler ve en büyük finans grupları tarafından sürekli aranıyordu.

Portland du Boulonnais Çimentoları, Portekiz Demiryolları, Uluslararası Gaz İşletmesi, Fransız-Kanada Arazi Kredisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ulusal Ticaret, Sanayi ve Tarım Şirketi, İstanbul Su İşletmeleri gibi şirketlerde hissedar ya da iş takibindeyken, onun izi hemen bulunur.

Önemsiz bir düzeyde olsa da, Camondolar'ın birçok yabancı şirkette hisseleri vardı: Osmanlı İmparatorluk Bankası, Fransız-Belçikalı Tsien-Tsin Şirketi, Santa Fé Railway, Mısır Şekercilik ve Tasfiyehanesi, Uluslararası Doğu Şirketi, Anaconda Copper, Norveç Azot Şirketi, Bakû Neft Şirketi...

Ailenin 'dansçıları' da olacaktı. Fransa Otomobil Kulübü'ne satılacak olan, Concorde Meydanı'ndaki Pastoret Konağı'nın hisseleri. Ya da oralara yakın, Boissy d'Anglas Sokağı'nda, başkentin en önemli kulüplerinden biri olan L'Epatant'a kiralanmış Grimod de la Reynière Konağı'ndaki paylar. Ya da kraliyetçi, sağcı

gazete *Le Gaulois*'nın, onu yöneten dostları Arthur Meyer'e memnun etmek için katıldıkları sermaye payları.

Aslında, Camondolar Yeni Portland de Boulonnais Çimentoları Şirketi'ne ağırlık vermişlerdi.. Bu şirketi, 1881 yılında Pas-de-Calais ilindeki arazileri satın alarak otuz milyonluk bir sermaye payları ile kurmuşlardı. Sıvıyla sertleşen kireç ve doğal ve yapay çimentolar, yağlı kireç, kiremit ve çömlekler, ham ve pişmiş alçı üretimi ve satışını amaçlıyordu.

Aile, bankacılık alanında, ayrıcalıklı ortakları olarak gördükleri Paribas ile işbirliği yapıyordu. Bu banka 1872 yılında Paris'te iki kurumun birleşmesiyle kurulmuştu: Bir yanda Amsterdam'da Doktor Sarphati'nin başkanlığındaki Hollanda Kredi ve Mevduat Bankası vardı ve Paris'teki şubesi Louis-Raphaël Bischoffsheim ve onun yeğeni Henri Bamberger'nin yönetiminde çok önemli bir gelişme kaydetmişti; öte yanda ise, kısa bir süre önce Paris'te Adrien Delahante, Henri Cernuschi ve Edmond Joubert tarafından kurulmuş olan Paris Bankası bulunuyordu.

İlk yıllarından itibaren, Paribas, yöneticileri arasına Camondo ailesinden bir bireyi kabul ediyordu ve bu durum, 1911'e kadar devam etti. Başlangıçta, aile bu bankaya işlerinden bazılarını, özellikle de İspanya Bankası ya da Romanya'daki şirketlerle olan ilişkilerini devretmişti. Camondolar yavaş yavaş yitip giderlerken, geride kalanlar bu bankadan yeni etkinlikleri, büyük bir bölümünü alana kadar, mali anlamda üstlenmesini talep etmişlerdi.

Camondolar'ın en yaşlısı Abraham, 1873 yılında doksan üç yaşında ölmüştü. Fransa'daki yaşamı kısa sürmüştü ve artık çok geçti. Sanki hiç istememiş gibi, bu durumdan pek yararlanamamıştı. Yazgısına boyun eğerek ölmüştü, dudakların ucuyla Tanrı'ya dualarını fı-

sıldarken. Kutsal kitaplara özgü bir ifadeyle, kendisini yaşlı ve günlere doymuş biri olarak görüyordu.

Çifte cenaze töreni onun hakkıydı. Birinci tören Monceau Sokağı'nda, torunlarından birinin konağında yapıldı. Bankacılar ve diplomatlar, orada hahamlar ve sade vatandaşlar ile yan yana oturuyorlardı; tabut ise avluya konulmuş, çevresi insanlarla doluydu. Onun anısına bir saygı konuşması yapıldı ve kortej Lyon Garı yönünde yola koyuldu.

On gün kadar sonra da, ikinci cenaze töreni, onun isteği doğrultusunda, doğduğu kentte yapıldı. Kentin her dine mensup yoksulları on beş bin franklık bir bağışı paylaştılar. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir Musevi gazetesi yazarı, bu tarihsel gün için hayranlık dolu bir izlenimini aktarıyordu:

"O gün İstanbul'un matem giysisine büründüğü söylenebilirdi. Başkentin bütün kiliselerinin çanları, matem havası çalıyorlardı. Borsa, bütün finans kuruluşları, Galata, İstanbul ve Haliç semtlerindeki bütün dükkânlar, hepsi kapalıydı. Cenaze arabasını izleyen kalabalığı anlatmak olanaksız. Biri piyadelerden, öteki de bahriyelerden oluşan iki bölük, İmparatorluk bandoları, İstanbul'un diplomatik ve konsolosluk mensupları, finans kuruluşları ve Ortodoks ve Katolik kilise heyetlerinin bütün personeli, kilise koroları, okul öğrencileri, Osmanlı nazırlarının büyük bir bölümü, hükümetin bütün idari kuruluşlarından Müslümanlar, başkentin bütün Musevileri, sonuçta tüm kent bu törenlere katılmıştı. Museviler Türkiye'ye geldiklerinden beri, Osmanlı topraklarında yaşadıkları o altı yüzyıl boyunca, hiçbir Museviye bu kadar saygı gösterisinde bulunulmamıştı."

Bu cenazeye katılanların hepsi de hemfikirdi. Onların belleklerinde, gösteriş, heyecan, bolluk imgeleri, bu olaya tarihsel bir nitelik kazandırmak için birleşmişti.

O gün, Camondolar'ın Hasköy'deki anıtmezarlığına bir insandan çok, bir evren gömülüyordu.

Fransa'da rüzgârlar ters esmeye başlamıştı. Bankacılar için değil, Museviler için. On yıl boyunca, gerilim durmadan tırmanmıştı. Orada ya da burada bunun habercisi olan işaretler vardı. Gitgide ağırlaşan yergilerin yayımlanması. Musevi karşıtı gazetenin başarısız girişimleri ya da Müslümanların aleyhine Cezayir Musevilerini kayırarak onların kinini canlandırmakla suçlanan Crémieux kararnamesine karşı çıkan ateşli eleştiriler.

1882 yılında, bir Katolik bankası olan Union Générale'in yankılar uyandıran iflasının nedeni, halk arasında dolaşan dedikodulara göre Rotschildler'di. Hatta bu ünlü ailenin gizli işlerinin, gerçek önemiyle bir ilişkisi yoktu. Mahkemeler Union Générale'in kurucusunu hileli işlemlerden ötürü mahkûm etmişti. Ama hayır. Bu ancak Rotschildler ve onların doğal ortaklarının bir kötülüğü olabilirdi. Çünkü Museviydiler, dolayısıyla kozmopolit, yabancı çıkarlara bağlı insanlardı. Onların geniş ve her yere dağılmış akrabaları, onlara dünyanın her tarafından bilgi edinmelerini sağlıyordu. Bu kadar kötü niyetli rakiplerin, kökenleri itibariyle Hıristiyan olan bir kurumun kaybetmesinden çıkarları olacaktı hiç kuşkusuz.

Korkunç zannedilen bu sarsıntıdan dört yıl sonra, bunun yalnızca daha başka büyüklükteki bir depremin hafif sallantısı olduğu anlaşılacaktı. Marpon ve Flammarion'da yayımlanan iki ciltlik bir kitap ile beklenmedik bir boyut ortaya çıktı. Gazeteci Edouard Drumont'un imzaladığı *Musevi Fransa* başlıklı bu kitap, büyük yankı uyandırdı. Bütün ümitlerin ötesinde. Rekabetin hâlâ canlı olduğu bir düzende görülen ve görülecek olan her şeyin ötesine geçen, toplumsal olay cinsinden bir şey.

Yergi yazarının tartışılmaz bir kalem yeteneği vardı. Çözümleme kapasitesi hakkında o kadar fazla şey söylenemez. Bu nişan atma oyununda, yazar her şeyden önce insanların çoğunluğunu ad vererek ifşa ediyordu. En tartışmasız ifadeleri bile, olaylara karşı dayanıklıydı. Ancak kamuoyunun gerçek olandan daha çok gerçeğe benzeyene gereksinimi vardı. Suçlu arayışında küçük ayrıntıları göz önüne almıyordu. Bu çılgın yapıt, uzun süre bir Fransızın elden düşmeyen kitabı olarak hizmet görecekti.

Edouard Drumont'un açık tutkusu, Taine'in Jakobenler'in fethini anlattığı gibi, Musevi fethini anlatmaktı. En azından. Zamanın ilerleyişini açıklaması, tamamen tarihin gizlici bakış açısıyla şartlandırılmıştı. Eylemin ve düşüncenin gerçek güçleri zorunlu olarak gizliydi. Güçlü bir kapitalizm karşıtlığı ve eskilere dayanan, Hıristiyan kaynaklı bir Musevi karşıtlığı ile desteklenmiş kendi mantığı içerisinde, her şey komplo, entrika, nüfuz ile açıklanıyordu. Bu aynı zamanda Fransız Devrimi'nin nedeniydi! Hıristiyan hayırseverliğiyle Musevi dayanışmasını birbirine düşürmek için didinip durmuştu. Onun gözünde haklı konumda bulunabilecek Musevi azdı. Onun öfkesinden kurtulanlar azdı. Centilmenlik görünümüyle, dindaşını sızlattığını hissederdi.

Övgüleri her zaman dolambaçlı bir saldırıyı gizlerdi: Onun hakaretlerinden daha çok alaylarından sakınmak gerekirdi. Yalnızca Rotschildler'i daha da aşağılamak için Pereireler'e övgüler yağdırırdı. 'Görece cesur insanlar' olarak adlandırılan ve devlet yardımlarını işlettikleri için kamu hizmetine çalışan Pereireler'in kibarlığını, gölgede kalmalarını, ağırbaşlılıklarını övgülere boğuyordu. Dolayısıyla bu da, gettodan kaçmalarına asla izin verilmemesi gereken o sefil tefeciler olarak tanıttığı Rotschildler'in sonradan görme kibirleri, gösterişleri ve

şatafatlı saygısızlıklarına tiksinti duyduğunu söylemesine yardımcı oluyordu.

Yalnızca aristokrasinin çöküşünü, en eski soyluluğun yozlaşmışlığını, onların seçkinlerindeki karakter eksikliğini ve bu çevrenin boşalmışlığını hızlandırmak yönündeki bastırılamaz arzusu, onu Museviler hakkında kötü şeyler söylememeye itebilirdi geçici olarak. Bu beyin kanaması genel olarak daha belirgin olma arzusundaki formüllerle ifade ediliyordu: "Bu son Galicia Musevisinde, bütün Jockey Kulübü'ndekilerden daha çok aydın enerjisi, istek ve tasarılarında süreklilik var." Ancak bu saptama bu kadar sürmüyor ve sayfanın bitiminden önce, onun doğal ifadesi bir önceki düşüncesini yineliyordu. En eski Fransa, kuşkulu evlilik birleşmeleri yaparak armasını yeniden yaldızlamayı gereksiz bulsaydı, bu durumda olmayacaktı.

Birtakım büyük Musevi burjuvazisinde ortalığı karıştıran unvanlar ve onurların tutkusu, onun öfkesini tahrik ediyordu. Bu tutkuyu Golgotha yıllığının soyluluğu olarak niteliyordu. Nişanlarını, ülke yararına iş yaptıkları için değil, yalnızca mali dalaverelere borçlu olanların tutkusu. Sonunda, dayanamayarak onu dikkate almıyordu artık:

"Camondo Kontu ya da Baron de Hirsch'in adları söylendiğinde, hiç kuşku yok ki insan gülümsüyor, ancak buna da hemen hemen alışılıyor."

Camondolar, bir bütün olarak ve ayrıntılarıyla, Edouard Drumont'un kukla oyununun bir parçası olmuşlardı. Onları 'ünlü Museviler' diye adlandırdığı kategoride topluyordu. Servet peşinde koşarken Tanrılarını yücelttiklerini saklamayan Museviler, gösteriş için kesesinden ödeme yapmayan bankacılardan, suç kovuşturmasını desteklemek için gazetelerdeki dedikodu sütunlarından bulmuştu bilgileri. Bir Camondo ailesi bireyinin ahırlarındaki bir röportaj, onun uğurlu acayiplik-

lerini, bütün bir yıl koşum takımlı on altı atı ile sekiz binek atını, örtülerin üstünde elle işlenmiş armalarını ve onun atlı uşağına yapılan büyükelçi muamelesini gözler önüne sermek için yeterliydi. Başkasında olsa, zariflik eksik olmazdı. Halbuki onda, haksız yere elde edilmiş bir servet sayesinde başarısını yayma arzusu söz konusu olabilirdi yalnızca. Drumont'un kurbanlarını iğnelediği tonu da belirtmek gerekir:

"At yarışında, bütün ödüller İsrail içindir. Camondo, benzi sararmış bir Babilli harem ağasına benzeyen o şişman Musevi, Carolus-Duran'ın Flütler Derneği'nde kurnaz ve soluk yüzüyle bu Doğulu Turcaret..."

Bir Camondo'nun iyi viyolonsel çalabileceğini kabul ediyor ve hemen kendine geliyordu:

"Bazen, açık pencerelerden, yalnızlığın içinde birkaç konserin yankısı duyulur, bu sinir hastalığını iyileştirmeye çalışan herhangi bir Musevidir."

Bu kin dolu kalemden hangi Camondolar ortaya çıkacaklar? Şato yaşamı süren Doğulular. Kendi çıkarları için ölmeye yolladıkları Hıristiyanlar sayesinde Tunus'un hükümdarları olmuş olanlar. Damatları ve ticari vekilleri Léon Alfassa'nın kişisel iflasının sonuçlarına göğüs germek yerine kaçan borsa vurguncuları. Siyahi ve kıllı görünümleriyle ihanete uğramış Jacob'un torunları. Gambetta'nın cenaze alayının geçişini izleyebilmek için Continental Oteli'nin bir katını kiralayabilecek insanlar.

Musevi Fransa gazetesinde, bu İstanbullular, onun ayrıcalıklı günah keçileri arasında yer alıyorlardı. Nitekim Fransa'da yirmi yıldan az bir süreden beri oturuyorlardı. Bu bir anlamda, onları benimsemek demekti. Edouard Drumont'un onların konumlarından tiksinmesi, bir saygı gibi çınlıyordu. Böyle bir şükran ifadesine aldırıp aldırmadıklarını öğrenmek kalıyordu geriye.

'Camondo' adı, hiçbir ayrım gözetmeksizin, Abraham Bohor ya da Nissim, belki de onların otuz beş ve yirmi altı yaşlarındaki oğulları Isaac ve Moïse'i ifade ediyordu. Hepsi de birbirlerinin yerlerini tutuyorlardı. Ön adları hiçbir zaman belirtilmezdi, sanki bir şirket adı ya da tescilli bir marka gibi. Bir toplum gibi, anonim bir aileydi. Bu polemik yazarı, aynı tutumu Rotschildler'e de gösteriyordu; az sayıda kişinin paylaştığı bir büyük onurdu bu. Böylece, onların döneminin en tanınmış Musevi karşıtının sayesinde, Camondolar da simge düzeyine erişmişlerdi.

İstemeyerek, kendilerini halk içindeki bir polemiğin içinde buldular. İstanbul'daki eskiler ve modernler tartışmasından beri, bunun alışkanlığını yitirmişlerdi. Drumont'un kitabı, öyle büyük çalkantı yaratmıştı ki, Katolik çevrelerde de olmak üzere, tepkilere yol açmıştı. Herkes gibi bir Musevi karşıtı olan Léo Taxil, Musevilerin savunmasını üstleniyordu: "Rotschildler'in, Pereireler'in, Cahen d'Anversler'in, Hirschler'in, Ephrussiler'in, Camondolar'ın adları evrensel anlamda saygı uyandırmaktadır," diye yazacaktı yanıt olarak, ancak rakibinin suçlamalarının yanında onun düşünceleri daha az yankı bulacaktı.

Bu eğilimi tersine çevirmek için daha çok çaba gerekiyordu. Zamanın akışı gitgide bozuluyordu. Kolayca hakaret ediliyordu, düellolar çoğalmıştı ve bunun nedeni bir hanımın onurunu korumak değildi artık.

Edouard Drumont'un başarısı bir yol açmış gibi görünüyordu. Dili serbestleştirmişti. Irkçılık, alaydan kine kadar, bütün sicillerle oynayarak, yaşama hakkını kullanıyordu. Giysi satıcısı Isidore Manheim'in önlenemez yükselişi ile alay eden, *Baron Jéhova* adlı bir romanda, yazar Sydney Vigneaux Musevi karşıtı olma düşüncesini savunuyordu, çünkü Araplara haksızlık edilmişti. Hatta daha esinli yazın yapıtlarında bile, başka bir bi-

çimde, basmakalıp Musevi kahramanlar, Drumont'un yergileriyle aynı önyargıları daha ustaca ve sinsice yansıtıyorlardı.

Musevi düşmanlığı ve Alman korkusu aynı paralelde gidiyordu. Paris Operası'nda Walkyrie'yi alkışlamayı reddedenleri suçlarken, Léon Daudet, aynı kalemle, Wagnerciler'i kullanarak Almanlara, Musevi Almanlara ve nice işgalci gibi karışmış Musevilere çatıyordu.

Artık uzaklarda kalmıştı, hatta eleştirildikleri şeylerden, kozmopolit ve gurbetçi olmalarından, onları Avrupa'nın açılması için gerekli uluslarötesi bir faktör ve ideal bir köprü yapan her şeyden ötürü Musevilere övgüler yağdıran Diderot bile uzaklardaydı.

Dönemin mantığı, bu Aydınlıklar Yüzyılı'na dönüş düşüncesine uymuyordu. Saygısızlığın Musevilerin asıl karakteri olduğunu düşünen Forain adındaki kişinin yaklaşımlarına yakındı daha çok. Ünlü karikatürcünün, Caran d'Ache ve ötekiler gibi, her zaman tercih ettiği hedefleri vardı ve onların hiç kollamazdı. Camondolar da bunların arasında yer alırlardı, çoğunlukla gece elbiseleri, monokl ve bastonla, belirgin burun ve sarkık dudaklarıyla, aşırı çıkarcı olarak çizilirlerdi. En azından bu Museviler bir dinin ve ödünç bir soyadının altına gizlenmezlerdi; bu da Musevi karşıtı komitelerin gözünde saygı uyandırıyordu. Çünkü hiçbir şey, dinden dönmüşler gibi onların küçümsemelerine yol açmıyordu.

Kentteki akşam yemeklerinin nükteleri, nice öldürücü sözcükler gibi anlatılıyordu. Forain, Mulhfeld Baroniçesi için ortaya attığı sözlerden pek de memnun değildi: "İşte sekiz günden beri Hazreti Meryem'i tanıyor ve onu Meryem diye söylüyor!" Çoğu zaman sosyetik olan kişilerin yakın zamanda dinden dönmüş olmalarına karşı kuşku, inanç sorununa bağlı değildi. Dinden dönmüş olanlar, çoğu zaman hain olarak nitelendiriliyorlardı, Truva atı ya da İsrail beşinci kolu.

Bu derin düşmanca tepki, kökenlerini, Deutz davasında buluyordu. Katolikliği seçmiş, Fransa Hahambaşı'nın öz oğlu olan Simon Deutz, Berry Düşesi Marie Caroline de Bourbon-Sicile'in gözüne girmişti. Onun yakın dostu olarak biliniyordu. Hatta onun güvendiği kişi olarak tanıtılıyordu; olaylar dizisi bu söyleme acı bir tat vermişti. Berry Düşesi, Bourbonlar düşünce, 10. Charles'ı sürgünde izledikten sonra, Fransa'ya geri dönmüştü. Meşruiyetçiler[1] ile birlikte, önce Provence, sonra da Vendée bölgelerini Louis-Philippe'e karşı ayaklandırmak istemişti. 1832 yılında, saklandığı halde, Deutz onu polise teslim etmişti. Hain ve çıkarcı. Çünkü yurtseverliğini ve düşesin Rus müttefikleri tarafından Fransa'nın işgalini önlemek istediğini öne sürdüğü halde, İçişleri Bakanı Louis-Adolphe Thiers'den bu ihaneti yapmak için beş yüz bin frank almıştı. Skandalın büyük yankısı olmuştu. Hahambaşı çevresinde olup bitenlere, kendi oğlunu reddetmesini isteyen en siyasal sözlere bile duyarsız kalmıştı. Tam tersine, onu Museviliğe döndürmüştü. Kitabevinde yayımlattığı kendi davasının savunmasına duyarsız kalanlar için, Simon Deutz, hainliğin en eksiksiz imgesini kendisinden sonra gelen kuşaklara aktarmıştı. Museviler onu reddetseler de, Musevi düşmanları da, onun kökenlerine dönüşünü, ikiyüzlülüğün bir kanıtı olarak değerlendiriyorlardı.

Böylesi metinler, düşünceleri alevlendiriyordu. Yalnızca hâlâ belleklerde oldukları için değil, gündemde olmak onlara yeni bir gençlik katıyordu. Musevi düşmanı gazeteci bozuntularının onun kopyasını yapacak şeyleri vardı. Deutz davasının uzamasıyla, bir Bauer davası yaratmayı düşlüyorlardı.

Bütün bu meslekleri yapmış olan Macar Musevisi, Katolikliğe dönmüştü. Yirmi yaşında, Carmes Manastı-

[1] Hükümdar soyundan gelenlerin hükümdarlığa seçilmelerini savunanlar. (Çev.)

rı'nda adak bile adamıştı. Très Saint-Sacrement Kilisesi'nin Rahibi Marie-Bernard, önce vaız papazı, sonra da sosyete vaizi olmuştu. Onun için parlak bir hatip denilirdi; sözleri ünlüydü. İkinci İmparatorluğun başından itibaren, İmparatoriçe'nin de dikkatini çekmişti. Eugénie onu kendi din adamı ve günah çıkaran papazı yapmıştı. Saraydandı ve Roma onu Papalık noteri olarak atamıştı. Bu onun yükselişiydi. Etkisinin doruğundaydı. Kendisini koruyan düşesin düşüşü onun Tanrı'yla olan ilişkilerini değiştirmiş gibi görünüyordu. Onun içindeki derin dinsel kriz, 1870 savaşı, İmparatorluğun çöküşü ve Üçüncü Cumhuriyet'in ilanıyla aynı döneme denk geliyordu. Perişan olmuş bir halde, andından vazgeçti. İşte böylelikle Monsenyör Bauer, Saint-Cloud ve Compiègne'de imparatorların izinde, Papalığın kayırmalarından yararlandığı Roma'daki koridorlarda bütün ihtişamıyla tanınmış olan bu kişi, yeniden Bernard Bauer olmuştu; her şeyden el etek çekmiş bir sosyetenin üyesi, sonunda Elisabeth Lévy adında genç bir aktrisle evlenen bir Bernard Bauer...

Musevi karşıtları hak ettiklerini buldular.

Basın organları ile yayıncıların bu ortamı hazırladıkları söylenecekti. *Musevi Fransa*'nın yazarına esin kaynağı olan *Cumhuriyetin Kralları*'nda, Auguste Chirac Rotschild'den Pereire'e, Bischoffsheimlar'dan Erlangerler'e kadar belirli bir sayıdaki monografileri derlemişti. Musevilik tarihine değinmek isteyen bu yergi yapıtı, kısa süreden beri, Fransa Musevileri üzerinde basılmış olanların saçma sapan bir toplamıydı yalnızca; onları altının uluslararacıları, iflas araçları ve öteki sendikalı yırtıcı kuşları olarak görüyordu.

Chirac'ın yapıtında, Drumont'unkine göre Camondolar, tam bir bölümü işgal ediyorlardı; büyük bir onurdu bu. Onun kötü tiyatro yapıtlarında, huysuz ad-

ları ve şaşırtıcı davranışları olan kahramanları, Doğulular rolünü üstlenmişlerdi. Kısacası gülünç kahramanlar. Üslup insanın kendisi olduğuna göre bu, aşağıdaki satırlardan anlaşılabilir:

"Her yerde görülen kişi, Kont Nissim'dir. Borsada çok tanınmıştır. İri, esmer, uzun kafası olan biridir; genç bir Arap profili vardır onda. İş dünyasında, öyle olduğu söylenir. Şirketin bayrağını tutar. Çınlayan güzel paracıklar karşılığında İtalya'dan ve daha sık olarak da Papalık'tan bir soyluluk unvanı talep eden kişiler gibi kont olmuştur. Bu tür unvanlar, öte yandan bir para aracıdır: kâğıt paradan unvanlar, soyluluk bozuklukları; bunun karşıtı insanı eğlendirir. Nissim gibi bir adın yanında, 'sidi, paşa' ya da 'bey' ne kadar da doğal görünüyor! Kont, bu daha da komik! Bu tam bir Doğulu, çünkü Camondolar, kökenleri basit olduğundan Kahire'de fellah olmuşlardı. Nissim'in düşü zarifliktir. Bir Parisli olarak kabul görmek onun için bir mutluluktur. Bunun için bütün çabalarını seferber eder. Kısacası, havası ya da kafası vardır... Bu Bizans'tan gelen Parislinin en özgün tarafı, hiç tartışmasız, çapkınlıklarının kitabını açan çifte önsözdür..."

"Hiçbir yerde görülmeyen, ancak tel kafeslerin ardında –yani kasanın tellerinin gerisinde– görülen Camondo, Isaac'tır. Ona kabilenin kuvvetli adamı denir. Bu olağan, çünkü hiçbir şey sır gibi büyümez..."

"Son olarak da, arada sırada görülen, Kont Abraham'dır. Tam da adının tipi vardır onda. Biraz şişmandır, bu da onu kısa boylu gösterir. Teni patlıcan rengi, başı biraz kel, doğulu sakalı vardır. Paris'te eksikliğini duyduğu şey, köle saraylarının olmayışıdır; o da bunun acısını boş saraylardan çıkarır... Paris ve Hollanda Bankası'nın idarecisi odur. Ve yalnızca Kont değil, binbir gece masallarıdır onlar..."

"...Camondolar ete kemiğe bürünmüş sendikalardır; bu tür insanlar, yasalar tarafından öngörülmemiş ve borsa dünyasını bazen şaşkına çeviren yapay artışların ya da baş döndüren düşüşlerin aracı olan bu gizemli birliklerde olduğu kadar, göz göre göre kurulmuş olan şirketlerde de yer alırlar. Ve bu kapital depoları, gerçekten yararlı şirketlere katkıda bulunurlar! Ama hayır! Çoğu zaman, Fransız çıkarlarına karşı yönetilirler ve bütün güçleriyle Union Générale'in iflası sırasında zaferlerine tanık olunan kara bir Enternasyonal'in yararına çalışırlar."

Her şey açıklanıyordu. Apaçıktı. Suçluları aramak için uzaklara gitmeye gerek yoktu. Onların adları beyaz üzerine kara harflerle basılmış ve her yere dağıtılmıştı. Böylelikle iş bağlanmıştı. Fransa'da bu yüzyıl sonunda daha önce benzeri görülmemiş 'skandal' patlak verdi.

İmtiyazlarını elde ettiği Panama'daki kanalın inşaatını finanse etmek için, diplomat Ferdinand de Lesseps, kamudan borç alma düşüncesini ortaya atmıştı. Bu yolla sekiz yüz bin kişiden toplanmış paranın büyük bir bölümü, başlangıçtaki hesapların dışında, daha çok projenin propagandasını sağlayan basın kampanyalarını ödemeye harcanmıştı.

Başlangıçta, basit bir parlamento yolsuzluk öyküsüydü. Bunun dışında binlerce küçük tasarruf sahibini batırmıştı. Hatta Üçüncü Cumhuriyet'in en büyük mali skandalına dönüşmüştü. Nice çok tanınmış kişilikler lekelenmişlerdi. Ve sorumlular arasında, Musevi kökenli birkaç işadamı bulunuyordu. Özellikle de Baron Jacques de Reinach vardı. Bir roman kişisi olduğu kadar, yüksekten uçan bir maliyeci. O kadar ki, Maurice Barrès'in kaleminden *Köklerinden Kopmuşlar* adlı yapıtında onu bulmak olasıydı. Orada, yeni Fransız vatandaşlığına geçmiş Frankfurtlu, parlamenter cumhuriyet rejiminin saf ürünü, aktif ve iş bitirici bir Musevi bankacıyı

simgeliyordu. Öte yandan, romancı ona 'Paris'in en büyük yırtığı' adını takmıştı. Monceau Ovası'nda, Camondolar'ın konağının hemen yakınında, Murillo Sokağı 20 numaradaki konağında, politikaya atılmak isteyen tutkulu gençler parlamenterlere tanıtılırdı.

Bakanlara ve milletvekillerine cömertçe rüşvetler dağıtmıştı; bunların arasında Clemenceau da vardı. Tek bir amaçla: Kurayla geri ödemeli, hisseli borç alınmasına izin veren bir yasanın oylanması sırasında onların desteklerini almak. Bu, hileli iflası ve onu izleyen büyük patırtıyı önleyemedi.

Dört yıl boyunca, gerilim durmadan tırmanmıştı. Ancak bu olay, yüksek finans çevreleri, basın ve iktidar arasındaki çarpışmayı acımasız bir biçimde gözler önüne serdiği halde, olabildiğince örtbas edilmişti, ta ki olanaksız olana kadar. Boulangerciler'in[1] organı *La Cocarde* ve Edouard Drumont'un yeni gazetesi *La Libre Parole*, bunu temcit pilavı gibi ikide bir öne sürmeye başladılar. Suçlular çok ve çeşitli çevrelerdendi, ama onlar özellikle Musevileri gösteriyorlardı.

Bunların arasında, Isaac de Camondo'nun Panama Şirketi'nde dört adet kuruculuk hissesi vardı. Her ne kadar aile bankaları doğal olarak Osmanlı Bankası ve Osmanlı kredisi yanında bulunsalar da, onların, ikili oynadıklarından, bütün taraflarla sıkı tartışıldığından kuşkulanılması için yeterli bir nedendi bu hisseler.

Yolsuzluğa karışmış yüzlerce kişiden söz ediliyordu. Gazetelerin adlarını yayımladıkları kişiler, uzun süre tencere kapağı gürültüleriyle arkalarından sürükleyecekleri küçültücü 'çekçi' deyimi ile tanımlanacaklardı. Adları ve sayıları ne fark eder. Söz konusu dönemin, sonraki kuşaklara, hırsız baronların altın çağı olarak

[1] 1886 yılında savaş bakanı olmuş General Georges Boulanger, 1890'ların başında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş ve ardından Belçika'ya kaçmıştı. Halk arasında çok sevilmekteydi. (Çev.)

geçmesi için kamuoyunun gündeminde yeterince yer edinmişlerdi.

1893 yılında, adalet bir avuç yüksek idari sorumluyu hapis, para ve kıdem düşürme cezalarına mahkûm etmişti; bunların arasında –baba oğul– Lessepsler ve eski bakan Charles Baihaut da vardı. Bu belirsizliğin merkezinde yer almış olan Cornelius Herz ve Reinach Baronu'na gelince, onlar bu cezalardan sıyrılmayı başarmışlardı; birincisi İngiltere'ye sığınmış, öteki de eceliyle ölmüştü.

Dolayısıyla ortam bozulmuştu. Kamuoyunu yönlendirenler ve idare edenler, silahlarını temizliyorlardı. Demagoglar saatlerini bekliyorlardı. Bütün bu hikâye, daha şiddetli bir kampanyanın genel bir yinelemesinden, ön işaretinden, ön provasından ibaretti. Orada burada basılanları okumak, söylenenleri dinlemek yeterliydi. Suçlamalar, korkutucu bir mantıkla birbirlerine bağlanıyordu. Her şeyi Musevilerin üstüne atıyorlardı; herkesin bildiği gibi, Musevilerin baskın olduğu bankacılar, maliyeciler, kapitalistlerin büyük çıkarları için başlatılan sanayi devriminin sonucu olan ve kalkınmanın teşvik ettiği köyden göçten başlamak üzere her şeyden sorumluydular...

Bir pazar akşamı, Haussmann Bulvarı'nda, Geneviève Strauss, ateşli bir konuşmayı birdenbire kesmişti:

"Dostlarım, Joseph Reinach'ın sizlere verecek çok önemli bir haberi var..."

Başkentin en tanınmış salonlarından olan bu yerin birçok gediklisi, onun çevresini sarmıştı. Yeni öğrendiği bir şeyi anlattı. Adı anılan kişinin 'hain' olmadığı kanıtlanacaktı... Grupta yalnızca, enstitüden Gustave Schlumberger, savaş bakanı lehinde bir itirazda bulundu. Emile Strauss onu yerine oturttu. Zarlar atılmıştı. Ünlü Bizans tarihi uzmanı bir daha bu salona adımını atma-

yacaktı. Joseph'in kardeşi, çok sevgili meslektaşı Salomon Reinach'ı bir daha görmeyecekti. Arkadaşları Rotschildler'in, Cahen d'Anversler'in ve Pereireler'in ellerini sıkmayı reddedecekti. Bütün bir sosyeteyi reddedecekti.

Gustave Schlumberger gibi bir insan için, bu gerçek bir fedakârlıktı. Onun eski tarih zevki, en çağdaş sosyetelerinkine ters düşmüyordu. Olaydan öncesinin Paris'inin yüksek Musevi sosyetesi kadar lüks ve şatafatlı, parlak bir şey görmediğini itiraf ediyordu. 'Kızkuşu yumurtaları dönemi' diye adlandırdığı bir şey yaşanıyordu; bu en pahalı yemekti ve bu dönemin bir hanımı, bu yemeği konuklarına ikram etmezse, kendisini küçülmüş olarak duyumsardı...

Yine de herkesin kendi cephesini seçmesi gerekiyordu. Bu, savaşların en kötüsüydü, bir iç savaştı. Hatta adını bile söylemeyen iç savaşların en kötüsü.

Panama'dan sonra, Dreyfus. Skandaldan sonra, dava. Biri ötekinin hemen ardından ortaya çıkmıştı. İyi söndürülmemiş korlardan doğmuştu. O zamandan beri her şey söylenmişti. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı'nda stajyer subay, otuz beş yaşındaki Musevi dininden Fransız vatandaşı Yüzbaşı Dreyfus'un onun zevkine göre iyi hazırlanmamış bir formülle tutuklanması ve orduya tekrar kabulüne kadar geçen on iki yıllık süre içinde, her şey görülmüştü.

Basit bir yazı benzerliği yüzünden, Paris'teki Alman askeri ataşesine bilgiler sağlamakla suçlanmıştı. Gizli bordro, dosyanın en önemli parçasıydı. Rütbe sökülmesi ve Diable Adası'nda ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edilmiş olan Dreyfus, haindi. Yıllardan beri bütün kafalar bir Musevinin Fransa'ya ihanet edeceği düşüncesine o kadar hazırdı ki, o buna denk düşmüştü. Barres yüksek sesle ve bütün gücüyle bunu söylüyordu: Dreyfus suçluydu, bu onun ırkından kaynaklanıyordu.

Dava, baştan savma, şişirilmiş, haksız olmuş, ne fark eder.

Basın tarafından tahrik edilmiş kamuoyunun büyük bir bölümünün Musevi düşmanlığı kaynaklı öfkesine, Bernard Lazare, Emile Zola ya da Charles Peguy gibi aydınlar nezdinde Dreyfus ailesinin başlattığı önce gizli, sonra da kabul gören bir hareket yavaş yavaş karşılık verdi; Charles Peguy bu tepkiyi cumhuriyetçi inanışın son atılımı olarak değerlendirmişti. Yol uzun ve karmaşıktı, çünkü tuzaklarla dolu, insanın cesaretini kırıyordu. Bunun sonunda, ulusun en soylu kurumlarından birisinin, ordusunun yaptığı hukuksal hataların en aşağılayıcısını açıkça ortaya dökme çabası vardı.

Hain olarak gitti, masum olarak geri döndü. Onu destekleyenler biraz düş kırıklığına uğramışlardı. Onu minnettarlığıyla daha sıcak, daha dışa dönük düşlemişlerdi. O kadar felakete rağmen, tam bir Fransız subayı olarak kalmıştı. Ordu yeterince yara almıştı. Yarayı daha fazla deşmemek gerekirdi. Dreyfus için ise, bilgelikten çok, ağırbaşlılık söz konusuydu. Her şeyden sonra, Dreyfus'un görevini yerine getirip getirmediği, heykeline benzeyip benzemediği, ne fark eder. Bir sayfa çevrilmişti. O yıllar boyunca yaşanan olayların yoğunluğuna rağmen. Fransa'nın, Dreyfus'u mahkûm etme hatasını yapmışsa, onun itibarını iade etme cesaretini de gösterdiği söylenebilir. Camondolar'ın seçtikleri en son toprak olan Fransa, sırayla bu iki ülke olmuştu.

Moïse, Dreyfus davasından nefret ediyordu. Musevilerin yaşadıkları her yerde düşük bir profil edinmeleri için, içindeki her şey savunmaya geçmişti. Bütünleşmeye destek verenleri sevmiyordu. Alfred Dreyfus onlardan biri değildi, ama Dreyfusçular hiç kuşkusuz bunu destekliyordu. Kimse hâlâ bundan kuşku duymadığına göre, Moïse'in olaylara tepkisi bunun kanıtıydı: Düzen ve saygınlık tutkunu, uzlaşma adamıydı ve kendisini

dışlayan kişilerden değildi. Ondan bir parıltı beklememek gerekirdi. Musevilerin çevresindeki skandal, onu rahatsız ediyordu.

Dreyfus davası içinde, birçok olay dedikodu konusu olmuştu. Belki de bunlar yalnızca araya karışan küçük olaylardı. Bir tablonun ayrıntıları. Ancak bir yapıt ayrıntılarıyla değerlendirilmez mi? Bütün bu olaylar, 1892 yılında kamuoyunu sarsan davadan ileri geliyor gibi görünüyordu.

Edouard Drumont ile Musevi bir subay arasındaki bir kılıç düellosundan çıkarken, Drumont'un tanığı, ötekinin tanığını hemen tahrik etmişti. Böylece Musevi düşmanı, kışkırtıcı ve deneyimli düellocu Mores Markisi, Politeknik'te hoca olan Yüzbaşı Armand Mayer ile kılıçla düello yaptı. Mayer, kolundaki bir deformasyon nedeniyle markinin karşısında hafif kalacağını biliyordu baştan. Ancak düelloya katılmaması için bunu bahane olarak kabul etmelerine dayanamazdı. Hatta onların bunu yapmasını kabullenemezdi. Bir Musevinin, ayrıca bir subayın, korkaklıkla suçlanmasına izin veremezdi. Bu sevilmeyen kişi, Musevi karşıtlarının görüntü oyunundaki hainin doğal sonucu değil miydi?

Mayer yaralandı ve öldü. Cenaze töreni, hem sağ, hem sol çevreleri sarsan, saygınlık dolu, büyük bir gösteriye dönüştü. Bir anlığına toplumdaki nefret susmuştu; birdenbire birbirlerini sevmedikleri söylenen Fransızlar, barışmış gibi görünüyorlardı. Bu yalnızca o an için geçerliydi; fedakârlığı boşuna değildi. En azından buna inanılıyordu. Dreyfus davasına engel olmamıştı.

Dava bir ileri, bir geri gidiyordu. Hiçbir şey, Musevi kökenli Fransızlar ile Fransızlar arasında eskisi olamazdı artık. Museviler ile karşıtları arasındaki ilişkilere söylenecek bir şey yoktu. Davanın en çok heyecanlandırdıkları arasında, belirli bir bilinçlenme yarattığı kişiler vardı. Birden gölgeden konumlarını sakladıklarını

sezinliyorlardı. Asıl nedenler su yüzüne çıkıyordu. Kendileri artık zincirsizdiler.

Onların arasında, Theodor Herzl adında bir gazeteci vardı. Camondolar'ın on metre kadar ötesinde, Monceau Sokağı 8 numarada oturuyordu. Viyana'nın önemli liberal gazetesi *Neue Freie Presse*'nin Paris muhabiri olan Herzl, Dreyfus davasının celselerinin masraflarını karşılamıştı. Yüzbaşının rütbelerinin sökülmesi töreni onu çok etkilemişti. Onun arkasından gelen halkın nefretini unutamıyordu. Ne de gerçekten ona sırtını çeviren muhafız alayını. Bu Musevinin kökenleri nedeniyle maruz kaldığı adaletsizlik, kendi yakınlarının, gerçek Musevilerin nereden geldiklerini bu asimile olmuş kişiye anımsatıyordu kaba bir biçimde. Daudet'nin salonundaki yeni arkadaşlarını değil, Tuna gettolarındaki eski kuzenlerini anımsıyordu.

Tepki göstermek gerekliydi. Başlangıçta, Vaat Edilen Topraklar üzerine bir kitap yazmak istedi. Kırk yıl önce, Harriet Beecher Stowe *Tom Amca'nın Kulübesi*'ni kaçan kölelerin ihbar edilmelerini vatandaşlık görevi olarak ilan eden bir yasaya tepki olarak düşlemişti. Ve bu romanın Amerikan kamuoyunda yarattığı etki biliniyordu.

Gazeteci, Paris'in en önemli iki Musevi insanseveri, Hirsch Baronu ve Rotschild Baronu ile sürekli ilişkideydi. Bu zengin Museviler ile bir Musevi anlayışı yaratmak istiyordu. Projesinin tutkusunu yalnızca onlar anlayabilirlerdi. Bu bir 'Musevi Devleti' değil, 'Musevilerin Devleti' olmalıydı, yani onlar için onlar tarafından yaratılmış bir devlet. Onun en çılgın düşlerinde, örgütlenmesi Venedik örneğine benzeyecek bir tür aristokratik cumhuriyet düşüncesi vardı.

Başlangıçta, yüksekten düşmüş gibiydi. Bu iki kişiden en iyi konumda olan Hirsch Baronu onu şaşırtmış-

tı. Bu en sefil insanlar uğruna böylesine büyük bir şey yapmak için içten istekli olabilecek o koşullardaki tek kişi olarak görünmüştü ona. Onun projesinin soyluluğunu duyumsaması gerekirdi. O, bir önsezi adamıydı, başarısı bunun kanıtıydı. Büyük servetini, yalnızca kendisini çalıştıran büyük bankacının kızıyla evlenerek yapmamıştı. Nice insandan önce ve birçok kişiden daha iyi bir biçimde, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Balkanlar'da finanse ettiği demiryolları sanayisinin yaratmakta gecikmeyeceği kârları tahmin etmişti.

Elysées Sokağı 2 numaradaki görkemli konağına hâlâ küstah ve saygısız olan Herzl'i ilk kez kabul ettiğinde, Maurice de Hirsch hiç düşünmeden onun ağzının payını vermişti:

"Bütün kötülükler Musevilerin çok tepeden bakmalarından kaynaklanıyor. Çok aydınımız var. Benim niyetim Musevilerin ikbal avcılığını durdurmak. O kadar da büyük atılımlarda bulunmasınlar. Onlara duyulan öfke bundan kaynaklanıyor."

İkinci muhatabıyla da daha iyi bir sonuç elde edememişti. Herzl bundan bir sonuç çıkarmıştı; Rotschild gibi güçlerin karşısında, tek bir alternatif kalıyordu: Onları sürüklemek ya da alt etmek. Cesaretini yitirmiş halde, Fransa'ya tamamen yerleşmiş dindaşlarından artık hiçbir şey beklemediğini saklamıyordu.

Birkaç yıl sonra, Hahambaşı Zadoc Hahn'a yazdığı bir mektupta, onların gelecekleri konusunda, daha az güvenir görünüyordu:

"Fransız Musevileri, haksız kazanç yoluyla kurtulmayacaklar. Bu daha önce başlarına gelmişti; ve inanın bana, bu bitmedi. Özellikle, büyük zengin Musevilerin önlerinde nice karanlık günler var. Ben Fransa'da, Bourbon Sarayı'nda dört yıl geçirdim ve bugün bu alışıldık şeylere uzaktan, daha da ilgisizce bakıyorum. Hüküme-

tin bir zayıflık ânı olsun, bana Laffitte Sokağı'ndan haberler aktarırsınız... Belki de yeni Museviliğin daha görkemli çağrısı, zengin insanlara karşı mücadeleye girişerek dünyayı şaşırtmanın bir yolu olabilir bu? Belki de bu aşağılanmış adımızın itibarını yeniden kazanmasını sağlayabilir?"

Bu çizgileri çektiği zaman, Theodor Herzl, 1897 yılında Basel Kongresi'yle kurulmuş Dünya Siyonist Örgütü'nün başkanıydı kısa bir süreden beri. Padişah, Kayzer, bankacılar, bakanlar, sanatseverler ve siyaset adamları ile tanışmıştı. Tek bir amaçla: Filistin'de ulusal bir Musevi yurdu kurmak için mali ve diplomatik destek elde etmek.

Onun özel durumu onları kuşkulandırmıştı. Eski düşüncesine geri dönmüştü bu yazar; aynı zamanda, Daudetler kadar sert Musevi karşıtlarının sevilen can yoldaşı Drumont'un sanatçı kişiliğini övmekte tereddüt etmiyordu. Siyonist olduğu güne kadar, kendi Museviliği için durmadan özür dilemişti.

Onlara daha fazlası gerekliydi. Cesaretini tamamen yitirmemişti, ama ucuz bir nedenle cesareti kırılmıştı. Dreyfus davasını yaşayan ve onun bütün felaketlerine maruz kalan cemaat hiçbir coşku belirtisi göstermiyordu. Camondolar'ın Fransa'sı ona yardımcı olmuyordu. Umut ettiği gibi değil. Ancak bu durum, Hamursuz Bayramı'nın ilk yemeği için yapılan duaların sonunda, neşe ve eğlence ile karışık şu sözlerin ayinsel bir biçimde yinelenmesine engel olmuyordu:

"Gelecek yıl, Kudüs'te..."

Biraz Osmanlıların dışındaki Doğulular, Uzakdoğu'nun insanları, Batı'nın çılgın Doğuluları. Kesinlikle Museviler, ama hiç kuşku yok, onlar İtalyanlar değil. Fransa'ya yerleşmelerinden yirmi yıl sonra, yüzyılın bitimine on yıl kala, Camondolar böyle görülüyordu.

Başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerini değiştirmek için sekizinci bölgede oturmak yeterli değildi. Bir sosyete köşe yazarı şöyle yazmıştı:

"I. Nissim ve Abraham, Haliç'te yaşadıkları gibi yaşadılar orada ve ara sıra Monceau Parkı'nda gezinenler, onları bahçelerinde, kafalarında feslerle, yaz akşamlarında hava alırken görürlerdi." İşte onları böyle çizmişti Léon Bonnat ve Carolus Duran.

Yine de onlar kendilerini Türk olarak görmüyorlardı. Türk, Babıâli'nin Paris'teki elçisi, şaşaalı Halil Bey'di; kültürü ile sosyetik bir diplomat, iskambil oyunu tutkusu yüzünden batmış, gözü pek bir koleksiyoncu; tam olarak onun zevkine göre yapıldığı söylenebilecek, Ingres'ın ünlü *Türk Hamamı* tablosunun sahibi bir Türk.

Camondolar, Alphonse Daudet'ye *Le Nabab* adlı önemli romanındaki kişilikleri esinlemek için henüz çok yeniydiler ve Drumont ve onun artçılarının kızgınlıklarına neden olacak biçimde yerleşmişlerdi. Çünkü Nissim, Léon Gambetta ile olan dostluğunu saklamıyordu.

Onların konumundaki en iyi olan kişiler arasında, bazıları, onların tutumu ya da kökenlerinden şaşırmış görünüyordu. Onları Museviden daha çok İsrailli olarak nitelemeyi tercih ediyorlardı. Bu farklılığın gettolardaki izdihamdan daha çok on iki kabilelerin soyluluğunu çağrıştırdığını düşlüyorlardı.

Hiçbir açıdan onların yüksek sosyete özlemleri, Camondolar'ın Museviliğe olan bağlarını etkilememişti. İki kardeş, Hahamlar Kurulu'nun, Evrensel Musevi Birliği'nin, Buffault Sokağı'ndaki sinagogun ve birçok kurumun toplantılarına katılıyorlardı. En az tanınanlar, en az üstün nitelikli olanlar değildi.

Rotschild Baronu, David de Günzburg ve Samuel de Poliacoff ile birlikte kurucu üyeleri oldukları Musevi Araştırmaları Derneği bu kurumlardan biriydi. Genel sekreteri Théodore Rinach bu kurumun bilimsel kimliğini temsil ediyordu. Onun çalışmaları ve konferansları, 'Tiyatroda Musevi', 'Yaratılış öyküsüne göre İlk Günah ve Kadın' ya da 'Esther'in kitabı ve Assuerus Sarayı' gibi konulara ayrılmıştı. Bir gün, bu bilim derneğinin üyeleri, Leopold de Sacher-Masoch adında Fransızca konuşan, çok güzel bir öykücü, mükemmel bir hatip olarak tanıtılmış bir yazarın Galicia'daki Musevi tarikatları üzerine bir bildirisini dinleme zevkine bile erişmişlerdi...

Monceau Sokağı'nda onların ortak konakları, Camondolar'ın atalarının inançlarına olan bağlarını hâlâ koruduklarını gösteriyordu. Küçük bir dua yeri, törenler için yaptırılmıştı. Şabbat her cuma akşamı kutlanmaktaydı. Köklerinden koparıldıkları bu geleneklerin sürekliliğine çok bağlıydılar. Ayinlere olan saygı, onları geçmişlerinin en dokunulamaz, dolayısıyla en kutsal öğelerine bağlıyordu.

İster modern, ister reformcu olsunlar, Olry Terquem adındaki bir aşırı liberal ile aynı düşüncede olmamışlardı; söz konusu kişi, Fransızların çoğunluğunun kutsal günleriyle çakışsın diye en önemli Musevi bayramının cumartesinden pazara alınmasını teklif edecek kadar asimilasyon tutkusuyla doluydu.

Oğullarının *Bar Mitzvah*lar'ını[1] kurallara uygun olarak yapılmasını istemişlerdi. Bu, yine de onların eğitimlerini aydın bir liberal kişinin eline teslim etmelerine engel olmamıştı. Yıllar boyu, her pazar sabahı, kırsal kesimde yaşayan genç bir haham olan Elie-Aristide Astruc, küçük Moïse ve Isaac'a İbranice öğretmek için

[1] Dinsel erginliğin kutlandığı tören.

Monceau Sokağı'na gelirdi. Dersinin bitmesini beklerken, oğlu Gabriel avluda oynardı. Bazen avluya şöyle bir bakar ve tuhaf bir dil konuşan ve püsküllü, yünden komik takkeler takınış önemli beyefendilerin büyüleyici gösterisine tanık olurdu.

Hiç kuşkusuz, fesin giyilmesi Fransızların dikkatini çekerdi. Hiçbir şey, Camondolar'ın Monceau Parkı'ndaki gündelik gezintilerinde terlik giydiklerini göstermemişti, bir de bu eksikti. Kötü niyetli tablo tüccarı Ambroise Vollard, onların potinler için pabuçtan vazgeçtiklerini anımsatmayı çok sevdiğinden, bu böyleydi...

Onların Doğulu olduklarını söyleyerek sanki her şeyin söylendiği zannedilirdi. Hatta gazeteci arkadaşları Arthur Meyer, Musevi kökenli önemli kişilerin, ona göre Fransa Bankası'na daha baştan kırk milyon frank yatırabilmek için, 'doğrudan Doğu destanları ülkesinden' gelmiş olduklarını söylemeden bu adlardan bahsedemezdi.

Doğulu... İngilizler Benjamin Disraeli'yi anlamadıkları zaman, onun hakkında da böyle fısıldaşırlardı. '*You know, he is an oriental...*' Onun ataları yine de bu uzak kıyılardan gelmiyorlardı. Aslında, özgün, geleneklere aldırmayan ve onlara yabancı olan birisini etnik bir açıdan tanımlamanın bir biçimiydi. Doğulu, buradan olmayan bir kişi. Yunanlı olmayan herkesi barbar olarak gören Yunanlılar gibi.

Ünlü Disraeli, yaşarken de bir destandı. Bazıları onun Camondolar'ın akrabası olduğunu söylerdi, bu hem olası, hem de doğrulanamaz bir iddiaydı. Ondaki her şey roman gibiydi, ailesine atfettiği Venedikli kökenleri, on iki yaşında Anglikan vaftizi, büyüleyici siyasal kariyeri, milletvekili, Muhafazakâr Parti başkanı ve başbakan olarak devlet hizmeti, Kraliçe Victoria'nın güvendiği bir insan. Disraeli, Victoria'yı Hindistan Krali-

çesi yapmıştı, o da onun için Beaconsfield Kontluğu'nu yaratmıştı.

Bu yine de Musevi düşmanlarını silahsız bırakmamıştı. Bazı kulüplerde, onun eski adını kötü niyetle sordukları zaman, son hecesini vurgulayarak 'Beaconsfeld' demek kalıyordu ona.

Thackeray isteseydi, *'Gururlar Fuarı'* ya da *'Snobların Kitabı'*nın bir kahramanından farklı olarak, başarısı yüzünden kendi Musevi kökenlerini inkâr etmemiş bir Barry Lyndon yaratabilirdi. Kilise ve aristokrasinin yeniden canlandırdığı geleneklere hayran olmasına karşın, kendi adının çarpıcı ve tahrik edici bir biçimde yansıttığı kökenlerine bağlı biri değildi. O kendisini, seçilmiş bir ırkın seçilmiş bir bireyi olarak görüyordu. Benjamin Disraeli'nin tek bir şeyi eksik olacaktı: *Times*'ın ölüm ilanı ile somut bir anlam kazanmış ölümünün haberi. Birkaç anımsatma satırıyla, unvanlara, saygınlıklara ve tarihin yargılamasına rağmen, bir Musevinin hiçbir zaman aşamayacağı o görülmez sınır hakkında her şey söylenmişti orada:

"...Lord Beaconsfield yabancı, hatta karanlık kökenlerden gelmekteydi; kendi yurdundan kovulduğundan beri, Hıristiyan hoşgörüsüzlüğü yüzünden suçlanmış ve reddedilmiş, dağıtılmış bir halkın içinden çıkmıştı. Onun ailesi eskiydi ve İspanya'nın Musevi kökenli yüksek aristokrasisine bağlı olduğu söylenirdi. Doğu'da, başka yerlere çok eskilerde yerleşmiş bir ırktan, Venedikli soylu bir tüccar ailesinden gelmekteydi. Bütün öteki ayrıcalıkları gibi, böyle soyluluğa ilişkin iddialar, Musevilerin beceriksizliğiyle gündeme geliyor ve düşlerde görülen bir konumu elde etme arayışında ona yardımcı olmazdı hiçbir biçimde..."

Çağın niteliği. Benjamin Disraeli 1881 yılında yaşama veda etti, aynı yıl Galler Prensi'nin Londra'nın

Merkez Sinagogu'nda Rotschild ailesinin bir bireyinin evliliğine katıldığı görülmüştü.

Camondolar'ın iki kuzeni, saygıdeğer büyükbabalarının her şeyden önce onlardan saygı duymalarını istediği hayırseverlik geleneğini korumuşlardı. Sürekli isteniyorlar, sürekli veriyorlardı. Türkiye, Filistin ve Balkanlar'daki cemaatlerden çağrılar geliyordu özellikle. Onlara olumlu yanıt vermemek söz konusu değildi. Büyük bir Musevi ailenin hayırseverliğini de en büyük biçimde yapması gerekiyordu. Doğrusu yarışma dışı kalan Baron James de Rotschild, yalnızca yapıtları için tanı gün üç kişi çalıştırdığı bir ortamda, bu, hem bir inanç sorunu, hem de bir başarı simgesiydi.

Bir gün, Hebron hahamları onlardan bir hastane ve yoksullar için bir sığınma evinin finanse edilmesini istemişlerdi. Bir başka gün, Kudüslü bir hayırseverlik derneğinin yöneticileri, Kutsal Kent'teki en sefil Musevilerin acılarını hafifletmek amacıyla onların yardımlarını rica etmişlerdi. Bir başka gün de, Bulgarlar tarafından katledilen dindaşlarını kurtarmak amacıyla Evrensel Musevi Birliği'ne bağlı Parisli ünlü kişileri seferber etmeleri için onlara baskı yapan ivedi telgraflar geliyordu.

Birçok kez, bir kıyım ya da bir deprem (Musevilerin gözünde iki doğal afet) nedeniyle, Camondolar Paris'ten gerekeni yapmaya çalıştılar. Birkaç gün içinde, oralardan Ankara, Edirne ya da Halep'e, Musevi sığınmacıların kömür vagonlarına saklanarak tutuklamalardan kaçtıklarının artık kendilerine söylenmemesi için fonları serbest bırakmışlardı. Bu Museviler, sokaklarda donmuş ve aç gezinir halde bulunmuştu. Niceleri de Hamursuz Bayramı'nı geçirecek olanaklara bile sahip değildi.

Camondolar, adlarının onuru için, cömertliklerinin bir işe yaramadığının iddia edilmesine dayanamıyorlar-

dı. *Fides et charitas*. İstekleri onları tuttukça, onlar da isteklere bağlıydı. 1889, aile için kara bir yıl oldu. General Boulanger'nin Brüksel'e kaçışı ve Eyfel Kulesi'nin açılışının bir anlamı yoktu. Birkaç aylık arayla, darbe üzerine darbe, iki aile reisi ardı ardına yitip gitti. Önce Nissim, zatürreeden elli dokuz yaşında yaşama gözlerini kapadı. Sonra da Abraham Bohor, bir karın şişmesi sonucunda altmış yaşında öldü.

Sonuçta, işlerde nöbet değişikliği ve soyadının devamı için iki Camondo kalmıştı yalnızca. İki kişi, azdı. Özellikle de bunlardan birinin aile kurmaya niyeti yoktu ve öteki de bu yaşama bir gün bankacı olarak veda etmek istemiyordu.

İstanbul'da durum daha farklı olmuştu. Servet ve hanedan daha farklı bir yazgı izlemişti. Ancak bu yüzyıl sonu Paris serüvenine pek genç kapılmışlardı. Bu da onlara bambaşka tutkular, bambaşka umutlar ve bambaşka bir dünya görüşü vermişti.

4

Kendi Dünyasında Bir Musevi Soylusu

1890 yılı henüz başlamıştı. Dünyayı zaten efsanevi yirminci yüzyıla doğru götüren geri sayım başlamıştı. Hanedanlarından tek yaşamda kalan kuzen Camondolar, yaslarının yılında bile, birçok ikilem içinde çırpınıyordu. İç krizler yüzünden ortaya çıkan sorunlar, tartışma konusu yapılanlar, kargaşalar. Hissettikleri yıkım, onları kuşku içinde birbirlerine yaklaştırmıştı. Paradoksların en Musevi olanına göğüs germeleri gerekiyordu: Belleğin halkı, bu noktada nasıl tarih bilincinden yoksun olabilirdi?

Babaları onlara miras olarak, kendi babalarının naklettiklerini bırakmıştı. Musevilerin belki de kendi geçmişlerini bilmediklerini, ama bu geçmişin sürmesi yönünde güçlü bir duyguya sahip olduklarını ileri süren, karmaşık, ama yerleşik bir düşünce. Buna geleneğin zinciri denilirdi. Onu parçalamak, belleğe karşı işlenmiş cinayetten de daha kötüydü. Bu da Camondo kuşaklarının sonradan öldürülmesi anlamına geliyordu.

Ne pahasına olursa olsun sürdürmek gerekiyordu. Gerisi bu emre bağlıydı. Dinsel değil, ahlaksaldı. Babalarından daha çok Parisli olan bu iki mirasçı, on emrin

tamamını uygulamadan da pekâlâ Musevi olunabileceği düşüncesine tam olarak katılıyorlardı.

Her ikisi de İstanbul doğumlu Abraham Bohor ve Régina Barouh'un oğlu Isaac, otuz dokuz yaşındaydı.

İstanbul doğumlu Nissim ve Selanikli Elise Fernandez'in oğlu Moïse ise, otuz yaşındaydı.

Kardeş çocukları olan Isaac ve Moïse, iki kardeş gibi görülüyordu. Herkesin gözünde, hiç kuşkusuz onlar Camondo kontlarıydı. Ancak yalnızdılar. Yalnızlığa çekilmiş bir düzende yaşadıklarından değil. Hanedan olma saplantısının egemen olduğu bir ortamda nasıl olunabiliyorsa öyle yalnızdılar. Yalnızdılar, çünkü bekârdılar.

Isaac de Camondo, ailenin işlerini idare ediyordu, çünkü büyük kuzendi. Yine de av izin belgesinin meslek hanesinde yalnızca 'mülk sahibi' yazıyordu. Bunun, 'bankacı' sözcüğünden daha şık olduğu doğruydu. Aslında isteseydi, oraya 'koleksiyoncu' yazdırtacaktı ve bu da onun doğasına daha çok uyuyordu. Nitekim, zorunlu olarak maliyeci olmuştu.

Koleksiyonculuk virüsü onu çok erken yakalamıştı. 1874 yılından beri, onun Asya kökenli sanat yapıtları topladığı görülüyordu. Altı yıl sonra ilk büyük alımını yaparak, koleksiyonunun kapsamını genişletmekte gecikmedi: Yüz bin franga satın aldığı Falconet beyaz mermerinden bir başyapıt olan ünlü Trois-Grâces duvar saati. Babasını korkutmak için daha fazla çaba sarf etmesine gerek kalmamıştı. Dolayısıyla babası ona bir hukuk danışmanı vermiş ve onu bir yıllığına dünya turu yapmaya göndermişti. Yine de bu girişimler, onun fazla cesur bulunan sanat zevkini hafifletmeye yetmemişti.

Her seferinde, daha iyi olması koşuluyla her şeyin koleksiyonunu yapmaya karar verdiği söylenirdi. İkinci

kalitede olan bir şey olamazdı, ister on sekizinci yüzyıl yapıtları olsun, ister Japon baskılar, İzlenimciler, Ortaçağ ya da Rönesans yapıtları olsun. Sanatta vasatlığı kabullenemiyordu. Birçok kişi gibi. Onun yalnızca isteklerinin araçları vardı.

Bu kuşkulu, hatta bağışlanamazdı. Parası onun canını sıkıyordu. Her ne kadar bu yapıtların hayali birleşimi onu daha da gözler önüne serse de, içlerinde yitip gitmek için çevresini yapıtlarla çeviriyordu o. İntikam almayı amaçlayan yazılarından birinde, Joris-Karl Huysmans, Camondo ailesinin bir bireyinin, bağış yaparak durumunu iyileştirmeye çalışmamasını anlayamadığını itiraf ediyordu. Şaibeli servetin insanlar üzerinde uyandırdığı sürekli zararı hafifletmek olmaz mıydı bu. Yazar, böyle bir zorbanın bunu yapabileceğine kuşkuyla yaklaşıyordu. Hatta düşlemesi bile olanaksızdı.

Ne yazık! Yüzyılın bitimine birkaç yıl kala, Isaac de Camondo, Arconati-Visconti Markizi'nin yaptığı gibi, eşyalarından bazılarının Louvre'a girmesini istemişti. Ölmeden önce. Bu büyük armağanın kabulü, koleksiyonculuk zevkinin de kanıtlanması için bir fırsat olacaktı: Bir 15. yüzyıl kilise mihrabı süslü oymasının mermerden bir alçak kabartması, 17. yüzyıl bronzdan bir keşiş heykeli, 16. yüzyıl Flemenk sanatından, bir meşe Saint-Trond büstü, 15. yüzyıl boyalı ve yaldızlı, tahtadan, mızrağıyla ejderhayı vurmaya hazırlanan bir Saint-George heykeli, Donatello'ya atfedilmiş bronzdan bir alçak kabartmanın üstündeki çarmıha gerilmiş bir İsa heykelciği... Bu şaşırtıcı koleksiyonda, Japon Bölümü'nün müdürü, o güne kadar hiç kimsenin bu nitelikteki bir seçicilikle toplamayı başaramadığı bir dizi olan, Sha-Rakou'nun yüzleri boyanmış oyuncuları gösteren baskılarını bulduğunda, dili dolanarak şoka girmişti. Her ne kadar burada uzman Manzi'nin usta öğütleri sezinlense de, bu özel koleksiyon hiç kuşkusuz M. de Ca-

mondo'nun imzasını taşıyordu ve gelecek kuşaklara geçecek olan da oydu.

Paris'te, uzun süreli bir ün sağlamak için daha fazlası gerekmezdi. Isaac de Camondo'nun Louvre Sarayı'na verdiği armağan, gizemlerle doluydu. Koleksiyon sergilenmediğinden, onu kilit altında saklandığı özel bir odada görebilmek için izin almak gerekirdi. Çalışma Bakanı'nın özel sekreteri Sylvain Bonmariage, bu önemli ayrıcalıktan yararlanmış ve gizlilik içinde görebildiği harika eşyalar hakkında herkese haber yaymıştı; buysa ünlü sanatseverin prestijini daha da artırmıştı.

Babasının ölümünden birkaç yıl sonra, Isaac de Camondo, Monceau Sokağı'ndaki konağı terk etmiş ve Glück Sokağı 4 numaraya, bütün tutkularının düğüm noktası olan bir binanın, Charles Garnier'nin dünyanın en büyük tiyatrosu olmasını istediği Opera binasının hemen yakınına yerleşmişti. Penceresinden, sanatçıların binaya girişlerini izleyebilirdi.

Koleksiyon yaparak yükseliyordu. Çünkü sanat yapıtları topladıkça, yeni daireler satın alıyordu.

İki yüzyılın kesiştiği yerde, onun siması sanatın konuşulduğu her yerde tanıdık olmuştu. Samuel Bing Galerisi'ndeki Japoncuların sergisini Cernuschi ve Guimet ile birlikte ziyaret ederken görülmüştü. Onlardan etkilenen Fransız ressamlarına bakarken Cézanne'a büyük bir hayranlık duyuyordu. Chocquet'de 6200 franklık rekor fiyata onun *Asılmışın Evi* adlı tablosunu aldığı biliniyordu; halbuki Cézanne'ın aynı önemdeki başka bir tuvali beş yıl önce Tanguy'de 200 franga satılmıştı. Watteau'nun taslakları için Goncourtlar'daki satışlarda sağduyulu çılgınlıklar yaparken, uzmanların on yıllık ömür biçtikleri, pas lekeleriyle kalburlanmış bir pastel olan La Tour'un *Maske*'si için de akla sığmayan çılgınlıklarda bulunuyordu. İtalyanlar Bulvarı'ndaki İngiliz Kahvesi'nde muhtaç durumdaki koleksiyoncularla frak-

la akşam yemeği yediği biliniyordu. Fransa'daki ulusal servetin korunması için Louvre Müzesi Dostları Derneği'nin kuruluşunda aktif bir rol üstlenmişti. Ulusal Güzel Sanatlar Derneği'nin yepyeni salonunu finanse etmişti. Degas'nın arkadaşlığını yitirmemek için onun Musevi karşıtı şakalarına gülümseyerek dayanmıştı. Onun *Geçit Töreni* adlı tablosunu elde etmek için otuz bin frangı gözden çıkarmıştı. Monet'den bir seferde dört tane *Rouen'ın Katedralleri* tablosu satın almıştı. Satıcı Paul Durand-Ruel'in, eski dostluklarına rağmen, her seferinde ona yüksek fiyatlar ödettirmesine surat asmıyordu. Metresi Madam de Lancey ile birlikte, eskiden 15. Louis ile Madam du Barry'nin yaşadıkları yerde, Louveciennes'de bir müzik evinde yaşıyordu. Baron Double'ün satışlarına katılmıştı. Marcel Proust ile olan birçok randevusunu kaçırmıştı ve nitekim hiçbir zaman görüşemeyeceklerdi, çünkü birisi sabahları kabul ederken, öteki de akşamları ziyaretlere giderdi...

Ressamlarıyla bir piliç yemeğini paylaşması için onu ünlü mahzenine davet eden Ambroise Vollard şöyle yazmaktaydı: Isaac sanat gösterilerine 'de' ilgi duyması gerektiğini düşünüyordu. Bu kadar kendini beğenmiş olunamazdı. Hatta satıcı müşterisinin resim için finans dünyasında çok işe yarayan önsezilerini kullandığını tahmin ediyordu. Gözlerinden çok kulaklarına inanarak satın alıyordu. Ve her şeyden önce, örneğin İzlenimcileri savunuyorsa, bir öncü olma sevdasıyla değil, geride kalmama korkusuyla davranıyordu.

Isaac'ın çok karmaşık bir kişiliği vardı. Hevesli kişiliğin altında içi içini yiyordu. Kararlarının her birinde, acı çektiği duyumsanıyordu sürekli olarak. Başkalarına göre daha fazla, toplumun bakışları altında hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Yüzeyselliğinden daha çok onun derin değerlendirmeleri dedikodu konusuydu.

Fransa'ya olan aşkı ne olursa olsun, kendisini bir Fransız olarak görmüyordu yine de. Öteki kozmopolit sanatseverler için ne deniyorsa onun için de aynı şeyler söylenebilirdi; bunlar, kendilerine ait olmayan bu uygarlığa giriş biletlerini ödemek için bu yeni ülkelerinin ulusal servetlerin zenginleştiriyordu. Özellikle Musevi sanatseverler için, bu, kendilerini benimsetmek uğruna belirli bir vergi ödemek anlamına geliyordu. En iyi yazarların kalemleri ya da en büyük sanatçıların sohbetlerinde saçılan Musevi karşıtlığına önemli bir yanıttı bu.

Bütün engellere karşın, kendisini bir İtalyan olarak görüyordu. Her ne kadar ayrılmak konusunda kararsızlıklar geçirse de, unvanı onu Taç'a daha da bağlıyordu. Bu da onun acı çelişkilere maruz kalmasına neden olmuştu.

Toplumsal konumu, ötekilerden farklı olarak, onun diplomat kimliğine sahip olmasını zorunlu kılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris'teki başkonsolosu olması doğaldı. Bu durum, onun veraset sorunlarından ötürü Türkiye ve İtalya'daki bir kovuşturmaya kişisel olarak karışmasına kadar, bir anlaşmazlık olmadan sürüp gitmişti. Ancona'daki avukatları Danieli ve Fisinato, aynı zamanda parlamentoda milletvekiliydi. Davalarını kazanmak için, öylesine ulusalcı savunmalarda bulunmuşlardı ki, bu savunmalar Babıâli'ye hakaretlere varan sözler içeriyordu. Hiçbir kanıtın önünde gerilemeksizin, Osmanlı uygarlığını ve Müslüman geleneklerini barbar, kin dolu ve yabancı düşmanı olarak suçluyorlar ve İstanbul'da yürütüldüğü kadarıyla adaletin haksız niteliğinin altını çiziyorlardı. Daha da kötüsü, bir kamuoyu oluşturmak amacıyla, ağır eleştirilerini broşürlerde yayımlatmışlar ve bütün İtalya'ya dağıtmışlardı. Bu durumdan haberdar olan Isaac de Camondo üzgündü. Avukatlarıyla olan mektuplaşmasında, konumu savunmak için çok dokunaklı bir biçem kullanıyor-

du: "Benim asıl ülke ve özellikle de hükümdarım." Tabii ki bu, II. Victor-Emmanuel'in İtalya'sıydı. Bunu yapmamak ona bir ihanet olarak görünmüştü. Saçma bir veraset davası, onun çifte bağlılığına acı bir biçimde son verdi. Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit, konsolos işlevlerini iptal ederek bir anda güç durumda bırakmıştı onu.

Onun ikilemleri çözmesi için her zaman krizler yaşaması gerektiği söylenirdi. Yaşı ilerledikçe, sanat dallarına olan ilgisi dayanılmaz ölçüde artıyordu. Onun, ilgilendiği alanların her birinde önemli uzmanların öğütleriyle desteklenmiş, kendinden çok emin bir sanat zevkinin ve değerlendirmesinin olduğu söyleniyordu. Hiçbir zaman tatmin olmamış bir havası olmuyordu. İçindeki koleksiyoncu kimliği gelişiyordu, yaratıcılığı değil. Dolayısıyla bu etkinliğe gereksinimi vardı; öyle ki koleksiyonculuğun tersine, yaratıcılık onun gözünde hiçbir belirsizlikten zarar görmüyordu. Yaratıcılığın para ile ortak bir çıkar noktası yoktu. Isaac için, yaratmak iç dünyaya sığınmak demekti. Paribas, Gaz Şirketi, Endülüs Demiryolları, Boulonnais Çimentoları'ndaki bitmek bilmeyen kurul toplantılarından uzakta, çok uzakta. Ya da gelecekteki Osmanlı Emlak Kredisi'nin belirsizliklerinin içinde.

Yaratmak, ne resim yapmak, ne de yazmaktı; yaratmak, beste yapmak demekti. Çok genç iken, hocası Gaston Salvayre'in biraz düzen getirmesinden önce, doğaçlamaların coşkusuyla müzik parçaları yaratmaktan mutluluk duyardı. Ta ki, yirmi beş yaşındayken, Bayreuth'de *Dörtleme*'yi dinlemek onda büyük bir sarsıntı yaratana kadar. O anda, bu esinlenme onu sessiz bırakmıştı. Ancak bu yeteneğini yüreklendirmek yerine, onu verimli kılmaya çalışacaktı. Wagner'den daha iyisini yapamayacağına kanaat getirerek, vazgeçmeye karar verdi. Charpentier'nin *Louise*'i, Debussy'nin *Pelléas ve Méli-*

sande'ı gibi yaratıcılıkları mali anlamda desteklemek, Opera Sanatçıları ve Dostlar Derneği gibi kulüpleri yaratmak ve himayesindeki Mathilde Salle gibi dansözleri kapatmakla yetindi yıllar boyunca.

Aslında bu onun büyük dramıydı; Isaac de Camondo kendisine amatör süsü vermekten acı duyuyordu. Servetinin ve toplumsal konumunun, yapıtlarının kabulüne zarar vereceğini düşünüyordu. Yakınlarından bazıları, bestelemediği için kendisini koleksiyonculuğa verdiğini söyleyip duruyorlardı. Birçoğu da, bu şatafatlı küskünlük ortamında onun sırrının gerçek niteliğinin ortaya çıktığına inanıyordu.

Hiçbir şey onu etkilemiyordu, onun konumuna yapılan en iyi niyetli eleştiriler bile. Camondolar'ın parasının, onun müzik yeteneğine gölge düşürdüğünü düşünüyordu. Ne yaparsa yapsın, zengin bir amatör olmak onu üzüyordu, çünkü kendisine yirmi yıl boyunca onun gibi füg ve kontrpuan çalışması yapmış o profesyonellere davranıldığı gibi davranılsın istiyordu. Onu az çok yetenekli birisi olarak tanıtıyorlardı, ancak ötekilerden farkı, tutkusunun imkânlarına sahip olmasıydı. Gazeteler, 'eşref saatlerinde seçkin müzisyen' olan zengin maliyeci, César Franck'ın yetenekli öğrencisi, onun dostu Albert Cahen d'Anvers'e atıfta bulunurlarken, onların küçümsemelerinden o da nasibini almıştı. Bazı eleştirmenler, sanatçı yeteneği olduğu halde, serveti sayesinde vasat bir kariyer seçmiş olduğunu yazma fırsatını kaçırmıyorlardı.

Yönetimi altındaki banka, ne kadar iyi konumda bulunursa bulunsun, onun canını sıkıyordu. Paris'in finans çevrelerinin yüksek kişilikleri en parlak kişiler değildi. Paribas'nın bütün yöneticileri, Horace Finaly gibi, Yunan yazarlarını okuyabilen Proust'un eski arkadaşları değildi.

Elli üç yaşında beste çalışmalarına yeniden koyulmaya cesaret etti. Ya da en azından bestelerini halkın ve eleştirmenlerin değerlendirmesine sunmaya. Bu çalışmalarından, *Bosphorescence* ve özellikle de onun büyük yapıtı, Opera-Garnier'de sunulmuş ve Opera-Comique'de yeniden icra edilmiş *Palyaço* ortaya çıkmıştı. Ancak bazı eleştirmenler, onunla Richard Strauss arasında güzel benzerlikler olduğunu anımsatmak istedilerse de, birçoğu bestecinin çok özel niteliğine vefasızca imalarda bulunmaktan kaçınmadı. Ve onun yapıtlarını kabul etme iyiliğinde bulunmuş olan prestij sahibi evlerin eli açıklığı da bu eleştirilerden nasiplerini almıştı.

Isaac, ne yaparsa yapsın, bir Camondo olarak kaldı. Her şeye karşın, Meyerbeer de bir bankacı oğluydu. Ancak bu yine de onu yatıştırmıyordu. Belki de bir takma ad alması gerekecekti? Eşref saatinde bir drama yazarı olan Henri de Rotschild, buna karar vermişti. Ancak hiç kimse yutmadı bunu. Birçok eleştirmen, André Pascal adındaki bir kişinin başarılarının arkasında, tiyatrolardan elde edilmiş bir servetten daha çok, büyük bir mali gücün bulunduğunu her seferinde anımsatmaktan zevk duyuyordu.

Isaac, ünlü bir besteci olarak ölemeyeceğini anlayınca, yaşamının ikinci bölümünü bir sanatsever, sanat ve yazın dostu olarak sürdürmeye karar verdi. Rotschildler'de olduğu gibi, Camondolar'da da bu yapılabilirdi. Napoli evinin son aile reisi Adolphe, Bourbonların düşüşünden sonra Fransa'ya gelmek üzere İtalya'yı terk ederek iş dünyasından çekilmemiş miydi? O da yarı hayattaydı. Kendisini sanata ve yarışlara adamak istiyordu. Hiç kuşkusuz... Ancak Camondolar'dan farklı olarak, Rotschildler kalabalıktı; bu kapital kullanımlarına dayanabilmek için kurumları yeterince sağlamdı ve aile, kutsal birliğin eksilmesinden sarsılmayacak kadar güçlüydü.

Camondolar ise, artık iki kişi kalmıştı. Isaac, bir aile kuramadığı için olabildiğince az şikâyetçi görünüyordu. Ölmeden önce ve vasiyetnamesinde de, babası ondan bunu rica etmişti. Ama o hiçbir zaman boyun eğmemişti. Bu düzenli yaşama, Opera'nın dansözlerini ve iki tane gayrimeşru çocuğunun olduğu metresini yeğlerdi.

Isaac nöbeti devraldığında, Moïse daha bambaşka bir Camondo'ydu. En genci. Bu onun doğasında vardı. Suskun biri gibi görünüyordu. Belki de niyetini saklıyordu, aşırı ihtiyat onu olduğundan daha sakin biri yapmıştı? Ön planda bulunmaktan az hoşlanıyordu, öyle ki beceriksizliği ortaya çıkmadıkça, bazı müteahhitler ona hâlâ 'Mösyö Camondo' diye hitap ederlerdi. Böylesi bir durum ancak değeri anlaşılmamış biri için söz konusu olabilirdi.

Moïse, iş dünyasına hazır bir servetle girdiğinin bilincindeydi. Eski maliyecilerin gururu onda yoktu. Bileğinin gücüyle elde ettiğini elinde tutmak isteyen kişinin ısrarı yoktu onda.

O bir mirasçıydı.

Onun kişiliğindeki hiçbir özellik dikkati çekmiyordu. Hatta bir gözünün görmemesi bile önemli değildi. Bir av kazasında sağ gözünü yitirmişti. Profilden bile çekilse onun vesikalık resimleri, bu dezavantajını gösteriyordu. Kabuğuna çekilmiş birisi gibi gözlük takmaktansa, sosyete adamı gibi monokl takıyordu. Bu, onun için ata binmek kadar doğal bir şey olmuştu.

Düzenli olarak *Le Figaro* ve *Revue de Paris* okuyor, satış sonuçları için sanat dergileri ile sosyete haberleri için de *Le Gaulois*'yı karıştırıyordu. Sosyetik bir konum elde etme ve bir aile kurma telaşı vardı. Davranışlarından, her iki amacının da birbirinden ayrılamayacağı sanılıyordu.

Adı Irène'di, yirmi yaşında yoktu ve iyi bir sosyete Musevisiydi. Moïse'in onu aramak için çok uzaklara gitmesi gerekmemişti: onun en iyi arkadaşlarından birisinin kızıydı. Onu Camondo Kontesi yaparken, ortamını terk etmiyordu, ancak bir sosyete ile evleniyordu. Hanımının ailesinin toplumsal başarısı, kendisininkinden daha hızlı ve daha şaşırtıcı olmuştu.

Cahen d'Anversler, Paris'in yüksek finans çevrelerinin en güçlü kişilikleri arasında yer alıyordu. Akraba oldukları Bischoffsheimlar ile birlikte, Paribas'yı kurmak için Société Générale kurulundan ayrılmışlardı. Onların Rotschildler ve sonra da Pereireler ile işbirliği yaptıkları görülmüştü. Pennaroya Maden ve Metalürji Şirketi'ni kurmuşlar, Paraguay'da yüz binlerce hektar alandan kazanç elde etmişler, Arjantin'in gelişmesine mali katkıda bulunmuşlar ve demiryollarına büyük kapitaller yatırmışlardı. Sahip oldukları o büyük servetin ötesinde, adları da vardı. Paris'te, bu değerli bir kozdu, kısa bir süre önce elde edilmiş olsa da. O zamanlar, *Fransa Soylular Yıllığı*, Camondolar'ı hâlâ 'Romanya kökenli', bankacı bir Musevi aile olarak tanıtıyordu, ancak Cahen d'Anversler hakkında çok daha doğru bilgiler veriyordu.

Baba Joseph-Meyer, bankasını Paris'e ancak 1848 yılında, tam da Fransız vatandaşlığına geçmeden önce nakletmişti. Bir gün, hiç kimseye sormadan, soyadına 'Anvers'li[1] sözcüğünü eklemiş ve hiçbir izin almadan kullanmaya başlamıştı. Kararname *Resmi Gazete*'de yayımlandığında, bu eski fiili durumu da onaylamıştı. Cahen'in derdi, ne pahasına olursa olsun, atalarının Rubens'in kentinde yaşadıklarını anımsatmak değildi. Aslında, adaşlarından kendisini ayırmak ve kuşkulu bir

[1] Belçika'nın kuzeyinde, elmas işlemeciliğiyle tanınmış Musevi cemaatlerin toplandıkları bir kent. (Çev.)

soyluluk eki kullanarak seçkinler tabakasına yakın olmak istiyordu. Aslında buna hakkı yoktu, 1808 tarihli kararname Musevileri soyadlarını belirlemeleri için zorlarken, I. Napoléon da onların kent adları almalarına yasak koymuştu. İstisnaların dışında. Ancak kullanımda, istisnalar hemencecik kurala dönüşmüştü.

Onun yükselişi çok hızlı olmuştu. Tanınmışlığının yerleşmesi için en az bir kuşak geçmesi gerekmişti. Ancak hiçbir zaman başarıları, onda prestij dolu bir soyağacı oluşturma yönünde dayanılmaz bir istek yaratmamıştı. İyi günlerinde, kendisinin Kral David'in soyundan geldiğini iddia etmekten çekinmiyordu. Hatta onun armasında bu tür bir iz bulunuyordu, pençeleri arasında arp tutan altın bir aslan motifi. Ama, buna karşın, Lévis-Mirepoix ailesi de, kendilerinin Meryem'in kuzenleri olduklarını söylüyordu. Bu gibi durumlarda, ne tuhaftır ki belgeler ortada yoktur; bunun da hiçbir önemi yoktur. Zamanla bu talepler kanıt yerine geçer.

1881 yılında onun cenaze töreninde, Paris hahambaşı Zadoc Kahn, bir gün, saygıdeğer Joseph del Medigo'nun kişiliğinde eski bir atasını bulduğunda, onun bütün kitaplarını satın aldığını ve kitaplığında onlara tapınak gibi özel bir yer ayırdığını anlatmıştı. Hem kendisini, hem de gelen konukları soyunun niteliği konusunda ikna etmek için. Ne yazık! Son nefesine kadar ve ondan sonra da, bu kuşkuları beslemişti. Hahambaşı bile, onun anısına ithaf ettiği cenaze konuşmasını içeren plaketi dağıtırken, onun adını 'Sayın (Anvers'li) Kont Meyer Joseph Cahen' diye belirterek iyi yaptığını düşünmüştü.

Hâlâ ölmemiş olsaydı, bu parantez onu öldürürdü. Son istirahat yerine kadar ona eşlik eden kortej içinde, hiç kimsenin bundan kuşkusu yoktu, çünkü onun bu eski kusurunu bilirdi hepsi de: Rotschild Baronu, Beauvau Prensi, Baron Petit, Estournel Kontu, Fould, Den-

fert-Rochereau, onun damadı ve torunlarını da unutmadan, İngiltere'den acilen gelmiş Montefiore ve şato sahibi olduğu Nainville kasabasının insanları. Musevi düşmanı gazeteci bozuntuları, hiçbir zaman güzel bir sözcük kullanmadan, onun yükseliş döneminde, iş yazışmalarını, süs ve snobluk olsun diye, 'C. d'Anvers' diye imzalama alışkanlığını edindiğini ve Oppenheim'ın kendisine 'O. de Cologne'[1] imzalı bir mektup gönderdiğinde kendi imzasını değiştirdiğini anlatırdı...

Kötü diller, aynı zamanda Cahen d'Anvers adını kendini beğenmiş ve belirsiz olarak değerlendirerek, kökeninin Roma'ya kadar uzandığını iddia ediyordu, çünkü bu durumda Papalık ya da saray mensubu olup olmadığını belirtmek gerekmiyordu. Aslında, Cahen d'Anversler Camondolar ile en özel kulüplerden birini kurabilirdi. Bu kulüp İtalyan krallığının iki Fransız kontunu tek çatı altında toplayacaktı; bunlardan biri 1848 yılında çölü geçerken mali yardımda bulunduğu Charles-Albert'in sayesinde unvanını elde ederken, öteki de onun halefi II. Victor-Emmanuel'in elinden 15 Eylül 1870'te almıştı unvanını. Ama hayır. Bu İtalya'dan geliyordu ve dolayısıyla hatır ya da kibarlık uğruna herhangi bir unvana eş oldukları kuşkuluydu.

İtalyan toplumundaki soyluluk tutkusunun sınır tanımadığını belirtmek gerekir. Bu seçkinler çok kalabalıktı. Bundan en çok Papalık sorumluydu. Arka odalarında, niceleri ipin ucunu kaçırmıştı, hatta ticareti yapılıyordu. Birkaç gerçek soylunun karşısında, nice hileli unvan vardı. Nice cumhuriyetler, krallar, papalar, hükümdar aileleri, o kadar çok unvan dağıtmışlardı ki, bu kapkaççılığı ivedi olarak bir düzene sokmak gerekiyordu. İçişleri Bakanlığı eşitsizlikleri bastırmaya başlama-

[1] Tam çevirisi 'Köln'lü O.' anlamına gelen bu sözcük oyununda, yazar, mecazi olarak 'kolonya suyu' anlamındaki ses benzeşmesini kullanarak Anvers'li Cahen'in adının alay konusu yapıldığını belirtmek istiyor. (Çev.)

dan birkaç yıl önce, 1889 yılında kurulmuş Krallık Unvanları Ofisi bu işe soyunmuştu.

Kendilerini olduğundan farklı göstermek gereksinimini duyan eski Fransız soylularının gerçek temsilcileri arasında bile, o kadar çok suiistimal vardı ki. Dampierre Kontu adındaki kişinin Roma'da San Lorenzo Dükü unvanını elde etmek uğruna entrikalar çevirmesi için hangi tutkularına boyun eğmesi gerekmişti? Marcel Proust buna 'Cahen d'Anvers türü unvan' derdi! III. Napoléon'un sevdiği bakanı Achille Fould'u dük yapmak istemesi ve bakanın da böylesi sıkıcı bir teklifi kibarca reddetmesinden rahatsızlık duyuyordu bu kişiler.

Anversli Joseph Cahen'in cenaze töreninde, onun dört oğlu yas içindeydi. Sosyete gazeteleri, Edouard, Raphaël ve Louis'ye şu adları takmışlardı: 'koşan Kont', 'ayakta uyuyan Kont' ve 'tersine Kont'.

Dördüncü kardeş Albert, her zaman bu nişan atma oyununun dışında tutulurdu. Çünkü o, geleneklere uymayı reddediyordu ve her ailede bir tane olması gerektiği gibi, marjinal, ailenin sanatçısı, ressam ve yazarların dostuydu. Her kuşakta böyle özgün birisinin olmaması, soyun genleri hakkında kuşku doğurur denilirdi. Besteci Albert, Loulia Warschawska ile evlenmişti. Halkının kendisine 'Mükemmel Bayan' adını taktığı bu Polonya göçmeni, yaşamını onların Grenelle Sokağı'ndaki küçük Villars konağı, Gérardmer Gölü'ndeki küçük köşkü ve Monceau Sokağı'ndaki konak arasında geçirirdi. Monceau Sokağı'ndaki konakta, Guy de Maupassant ve Paul Bourget'nin o gizemli güzelliğinden esinlendikleri ablası, ünlü Marie Kahn otururdu.

Roma'nın yüksek sosyetesinde epey yaygın olan Malta Şövalyesi unvanına sahip Edouard, İtalyan vatandaşlığına geçmişti. Kral onu Torre-Alfina Markisi yapmıştı. Raphaël ve Louis, ailenin Paris'teki işlerini yürütüyorlardı. Auguste Chirac, *Cumhuriyetin Kralları* adlı

yergi yapıtında, onların ailesine en önemli bölümü ayırırken yanılmamıştı. Uzmanlıklarıyla akıl almazın ötesinde zenginleşen uluslararası hakemler gibi tanıtıyordu onları.

Louis Cahen d'Anvers, sonunda Moïse de Camondo'nun kayınpederi oldu. Genç kızlık soyadı Morpurgo olan eşi Louise, Trieste'yi Doğu Avrupa'nın sigorta merkezi yapan, Sefarad kökenli, zengin ve prestijli bir aileden geliyordu. Orada Assicurazioni Generali, Ticaret Odası ve başlıca gemicilik şirketini idare ediyordu. Aynı zamanda Habsburg İmparatorluğu'nun deniz kenarındaki tek büyük kenti olan bir yerde en önemli mülkler onlarındı.

1880 yılında, Cahen d'Anvers çifti, Bassano Sokağı 2 numarada, sosyetede çok imrenilen konumlarına yaraşır bir konağın inşaatını ve düzenlemesini Mimar Destailleur'e vermişti. Orada, Amerika Birleşik Devletleri Meydanı'nın köşesinde, Étoile Tepesi'nin üstünde, beş çocukları, birçok hizmetçileri, mavi Çin vazolarından bir koleksiyon, eski Mayenne Konağı'ndan getirilmiş lambriler, 17. ve 18. yüzyıl sanat yapıtları ve tablolar ile birlikte yaşıyorlardı. Ressamlar Bonnat ve Carolus-Duran, kont ve kontesin portrelerini yapmak üzere seçilmişti. Ancak Charles Ephrussiler'in evinde bir resepsiyonda tanıştıkları Renoir'a kısmet olmuştu onların kızlarının resmini yapmak.

Yayıncı Charpentier'nin karısının, özel yaşamında iki kızı ve köpekleri ile ele aldığı portresi büyük bir başarı elde etmişti. Bu çalışması, hiçbir zaman sosyetik bir ressama dönüşmeden isteklerini karşıladığı salonların kapılarını açmıştı ona. Saygın Mme. Eugène Fould ve küçük Fernand Halphen'in resmini yaptıktan sonra, o zamanlar Montaigne Caddesi'nde oturan ve Bassano Sokağı'ndaki konaklarının inşaatının bitmesini bekleyen Cahen d'Anversler'in evine gitmişti.

Önce Elisabeth ve Alice. *Pembe ve Mavi* tablosu, önden, ayakta duran, en güzel süs eşyaları içinde, zariflik ve gizemden yoksun bir halde, iki yeniyetmeyi gösteriyordu. Sanki oraya konulmuşlar gibi duruyorlardı. Sonra da *Matmazel Irène Cahen d'Anvers* tablosu, 64x54 santimlik bir tuval üstüne yağlıboya. İki seanslık pozdan sonra, ressam modelinin bütün zarifliğini resme dökmüştü. Yarım profilden bir büst biçiminde, göğsü dantelalı elbisesi, elleri dizlerinin üstüne heyecansız bir ifadeyle konmuş, güzel kızıl saçları bütünüyle sırtına yayılmış, şirin boyalı üst dudağının üstünde küçük kıvrık bir burun ile, bu on yaşında bile olmayan küçük kız, büyük parlak gözleriyle kendisini gösteriyordu. Belirsizlik içinde yitip giden bakışı, sıkıntı ve melankoli arasında bocalıyordu. Sanki onun gizemini çözümlemek istiyordu ressam. Çok az yapıt, bununki kadar, bir çocuğun iç dünyasında erişemeyeceğimiz şeyleri yakalamayı başarmıştır.

Renoir ile Cahen d'Anversler kötü şartlarda ayrılmıştı. Sanatçının çalışmasından hoşnut kalmayan aile, onun iki tablosunu konaklarının ek binalarına astırmışlardı. Bu kadar da aşağılayıcı olunamazdı ki. Onların bu davranışı, ödemeyi geciktirmekle de kendisini hissettirmişti. Hatta hiçbir fiyat önceden saptanmazdı. Sonuçta, kötü niyetle, ona 1500 frank verdiler. Üstelik daha önce bir portreden elde etmediğinden fazla, ancak dışarıda uygulananın çok altında bir miktardı. Charles Ephrussi'nin Renoir'la tanıştırdığı bütün Musevi ortaklarının en zengini ve en ünlüsü olması dolayısıyla, olay daha üzücü bir boyuta erişmişti. Hem ressamın dostu, hem de Kontes Louise'in âşığı olan aracı, kendisini zor duruma düşüren bu olaydan çok rahatsız olmuştu.

Bu kadar cimrilikten düş kırıklığına uğrayan Renoir, Musevi karşıtı içerikli tepkilerde bulunmaya başlamıştı; iki yıl sonra Durand-Ruel Galerisi'ndeki bir sergi-

de Irène'in portresinin bulunması bu görüşlerini yumuşatmıştı. O tarihten itibaren uzmanların mavi kurdeleli küçük kız adını verdikleri bu tablo, bir destanın başlangıcıydı.

Cahen d'Anversler'in beş çocuğundan en büyüğü ve en küçüğü olan Robert ve Charles, babaları gibi bankacıydılar ve Sonia Washawsky ve Suzanne Lévy adlı kızlarla evlenmişlerdi. Onların aile işleriyle daha az ilgilenen üç kız kardeşine gelince, onlar da farklı yazgılara doğru ilerlediler.

Annelerinin sürekli sofra arkadaşı olan Marcel Proust, hiçbir kötülük düşünmeden, Elisabeth'in attan düştükten sonra Katolik mezhebine girdiğini söylerdi. Neden sonuç ilişkisini anlamak için, bu olaydan mucize sonucu kurtulduğunu belirtmek yerinde olur. Bu kaza, onun tutkulu din değiştirme isteğinin miladı olmuştu ve kilisede Forceville Kontu'yla evlenmişti. Cahen d'Anversler'in evinde hiçbir şey kendiliğinden olmazdı. Dünyasal yaşamın gereklerine karşın, ağırbaşlılıkla, daha ılımlı bir Musevilik uygulanırdı onların evinde. Üçüncü kızları Alice, dinselliği bir yana bırakmaya gerek kalmadan, Elisabeth'in çizdiği yolda yitip gitmişti. Politikanın koşullarına uyum sağlamış, İngiliz Ordusu'nun bir generali, Sir Charles Vere Ferrers ile evlenmişti; o zaman general daha Lord Towsend of Kut olmamıştı. Ve sonunda üç kız kardeşin en büyüğü, ikinci evliliğini yapan ilk kişi olmuştu doğal olarak. Babasına boyun eğmiş ve Kont Moïse de Camondo ile evlenmeyi kabul etmişti.

On dokuz yaşındaydı, ailenin Bougival yakınlarındaki La Jonchère malikânesinde dünyaya gelmişti, çok güzeldi, henüz bir yeniyetmeydi.

Otuz bir yaşındaydı ve henüz bir beyefendi olmuştu, gençliğini Türklerin yanında geçirmişti; tek gözü vardı, onun çekingen, hatta sıkılgan olduğu söylenirdi.

Onu sevse de, bunun tersini söylemek pek doğru olmazdı.

Düğünleri 15 Ekim 1891 tarihinde Paris'in yeni hahambaşı, J.H. Dreyfus tarafından kıyıldı. Tabii ki Victoire Sokağı'ndaki büyük sinagogda, alışılmışın dışında olduğu söylenen bir evlilik.

Her şeyde bir simge sorunu vardı. Ayinlere sürekli katılmak ya da dinsel kuralları uygulamaktan öteye, benzerler arasındaki evlilik, kimliğin en son göstergesi olarak kalıyordu yalnızca. Hatta inanç unsuru yadsındığında, bir Museviyi kökenlerine bağlayan en son ilişkiydi.

Her iki aile, yüksek finans çevreleri ve Musevi aristokrasisinden geldikleri için, Camondolar ile Cahen d'Anversler arasındaki birleşme belirli bir özgünlük kazanmıştı. İttifak politikaları ve evlilik stratejileri ile sallanan bir Paris ortamında gerçekleşiyordu. Onların kendi Saint-Simonları vardı, ancak Metternichler'ini bekliyorlardı. En azından, Rotschildlerle olan ilişkileri yeterince açık seçikti. Kısa süre önce, Baron James, nice kardeşi ve kuzeni gibi, para dışarıya çıkmasın diye kendi ailesinden birisiyle evlenmişti. Aynı zamanda genç yeğeni olan gelinin yalnızca on dokuz yaşında olması o kadar önemli değildi. Niteliğini yeterince göstermişti, ailenin refahı bunun kanıtıydı. Ancak sonuçta, onlar Rotschild'di. Yalnızca onlar bu tür adetlerde sakınca duymazlardı, fazla kaba eleştiriler doğurmadan.

Yeni çift işe önce yerleşmekle başladı. On yaşında Paris'e geldiğinden beri, yalnızca on altı ve sekizinci bölgelerde, Étoile Tepesi ile Monceau Ovası arasında oturmuştu. Ailesi ile birlikte, Presbourg Sokağı'nda, Za-

fer Takı'nı seyretme ayrıcalığına sahip o görkemli konakların bulunduğu, o dönen yoldaki bir evde yaşamıştı. Sonra babasının Pereireler'den satın aldığı, Monceau Sokağı'ndaki Violet Konağı'na yerleşmişti. Ta ki Iéna Caddesi 11 numaraya, Prens Roland Bonaparte'ın karşısına taşınıncaya kadar. Sonra da Invalides Meydanı boyunca uzanan, Dışişleri Bakanlığı, Harcourt Vikontu ve Dük Decazes'ın bulundukları bir ana caddede oturmuştu. Bu, Constantine Sokağı 23 numarada, Prenses Sagan'dan kiralanmış konaktı. Sonunda da, Bernstein'dan dul kalmış Madam Ida Seligmann'dan kiraladığı, Hamelin Sokağı 19 numaradaki konağa geçerek mahallesine geri dönmüştü; Marcel Proust'un varlığı ile bu mahalleyi ölümsüzleştirmesinden kısa bir süre önceydi. Kiralamıştı orayı; satın almamıştı. Sanki *Kuzen Pons*'daki Balzac'a hak verdirmek ister gibi:

"Yaşlı Musevi, Musevi yasalarına rağmen, mülk sahibi olmak istiyorsa, inanın bunun için nedenleri vardır..."

Moïse'in annesi, elli bir yaşındaydı. Monceau Sokağı'ndaki aile konağında tek başına yaşıyordu. Eninde sonunda ondan miras kalacaktı Moïse'e. Beklemek yeterliydi. Acaba Irène'de o sabır var mıydı? Ne kadar geniş olursa olsun, bir dairede ya da bir evde yaşamak söz konusu değildi. Bu yalnızca bir konak olabilirdi. Böylelikle küçük bir masrafla bir konak sahibi olabilirlerdi, ama bu onların konumuna uygun olmayacaktı.

Bu dünyanın insanları için, ev adresinin büyük bir önemi vardı. Bazıları, en yüksek tutkularını tatmin etmek için yanıp tutuşuyordu. Nitelikli bir adrese sahip olmadan, adın büyüklüğü o kadar az olurdu. Her şey, sembol ve işaretlerle ilgiliydi. Seine kıyısındaki bir antropolog, yalnızca taşınmalarına bakarak en zengin kişilerin gündelik yaşamını bile inceleyebilirdi. Caraman-Chimay Prensi, Mansart tarafından yaptırılmış Ba-

zinière Konağı'nın bakımı için gereken olanaklara artık sahip olamayacağını anlayınca, ailesi ile birlikte giriş katında yaşamaya başlamış, birinci katın tamamını Alexandre ve Flore Singer'e kiralamış ve sonunda da onu devlete satmaya rıza göstermişti.

Başkentin topografyası, burjuvalarınkiyle aynı değildi. Paris'in yerleşim bölgeleri, aslında üç mahalleyle sınırlıydı: Saint-Germain semti, Saint-Honoré semti ve Monceau Ovası. 1901'de yayımlanmış romanı *Onarılamaz*'da Paul Bourget, bu üç dünyayı Kozmopolis adı altında topluyordu. Bu, düşünme biçiminin sade görünümüydü. Çünkü bir semtten ötekine kolayca geçilemezdi. Bu düşsel ülkelerin gümrükleri o kadar katıydı ki fark edilmezdi. Göçmenler ve kaçaklara özel olarak hoşgörü gösteriliyordu, ancak kabul edilmiyorlardı. Bir tek kişinin dehası, Swann'ın semtinden Guermanteslar'ınkine geçilebileceği izlenimini vermişti.

Saint-Germain semti, Fransız aristokrasisinin Paris'teki merkeziydi. 1830 yılından beri, oraya 'soylu semt', 'büyük semt' ya da 'semt' denilirdi, sanki yalnızca bir tane varmış gibi. Invalides Hastanesi, Ulusal Meclis ve büyük bakanlıklar arasında, birkaç yol onun efsanevi alanını sınırlıyordu: Üniversite Sokağı, Saint-Dominique Sokağı, Lille Sokağı, Grenelle Sokağı, Varenne Sokağı... Kim yaşardı oralarda? Harcourtlar, Castellanelar, Broglieler, Clermont-Tonnerreler, Voguéler, Cossé-Brissaclar, Guicheler, La Rochefoucauld-Doudeauvilleler, Montmorencyler, Noailleslar, Talleyrand-Périgordlar... 19. yüzyılın sonunda, bunlardan bazıları, on altı ve sekizinci bölgelere yerleşmek amacıyla buralardaki konaklarını satmışlardı.

Batı'nın çağrısı bir zaman göstergesiydi. Meşruiyetçilerin sadakatini sınıyor gibiydi. Kısa bir süre sonra, Henri-Martin Caddesi'ndeki Polignaclar'ın evlerini, Bo-

is Caddesi'nde Breteuil Markisi ya da Castellane Kontu'nun evini, Alma Caddesi'nde Ganay Markisi'nin evini iyi giysilerle ziyaret etme alışkanlığı başlayacaktı.

Saint-Honoré semtinin başka cazibeleri vardı. James de Rotschild rakipler edinmişti. Ancak bu yerlere bakıldığında, konağı Saint-Florentin ve Rivoli Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunduğundan, Concorde Meydanı üzerine böyle bir açıdan bakabilen tek kişiydi. 1767 yılından beri La Vrillière Dükü, Fitz-James Dükü, Hervas Markisi, Talleyrand ve Liéven Prensesi'nin art arda oturdukları bu yerde, dört duvar arasında yaşıyordu baron.

Geriye kalan kısımda, eski 15. Louis Meydanı Denizcilik Bakanlığı ile Royale Sokağı'nın alanına denk düşüyordu. Yüzyıl sonunda, orada yaşayan ender kişilerin arasında, konağını vasiyetle Papalık'ın büyükelçiliği olsun diye Papa 8. Léon'a bırakan Plessis-Bellière Markizi 6 numarada otururdu ve 10 numara ise, Crillon Markisi'nin kızı Düşes Amélie de Polignac'a armağan ettiği konaktı.

Aslında, bu semti seçmiş olanlar, daha çok Faubourg-Saint-Honoré Sokağı'nda toplanmıştı. İki kilometrelik sokağın üstünde değil, 53-55 numaralı, Üçüncü Cumhuriyet'in başından beri cumhurbaşkanının konutu olan Elysées Sarayı'nın çevresinde toplanmışlardı. Oralarda kimler yaşardı o zaman? (29 numarada) Panouse Kontu, (31 numarada) Pilet-Will Kontu, (33 numarada) Nathaniel de Rotschild, (35 numarada) Pereireler, (41 numarada) Edmond de Rotschild, (43 numarada) Goldschmidt, (45 numarada) öteki Pereireler, (66 numarada) Soubeyran Baronları, (68 numarada) Louis Stern, (85 numarada) Camastra Dükü, (118 numarada) Rémusat Kontu, (135 numarada) Fels Kontu, (140 numarada) Gustave Schlumberger...

Sonunda, yeni ve sakin Monceau Ovası, daha çok soylu semt ile Saint-Honoré semtinden göçenleri çekiyordu. Pereireler oraya *lâ* sesini vermişti. En zengin Musevileri ikna etmekle yetinmemişlerdi. Mükemmel bir içgüdüyle, hâlâ hazırlık aşamasında olan bir hareketi hızlandırmışlardı. Bazı birleşmelerin sembolik değerleri vardı. Böylece Uzès Düşesi, ailesini Monceau Parkı'nın yanındaki birbirine bitişik ve içten bağlantılı dört konağını yerleştirmek üzere Champs-Elysées'deki konutunu terk etmişti.

Bu kaçışlar, coğrafi çağrışımlara neden oluyordu. Ancak yine de kökenler bilimi, basit dünyevi bilgilere üstün gelmişti. Bu semti sürekli ziyaret eden ressam Jacques-Emile Blanche, bu yeni ortamı 'anahtarlı Musevi-gotha phynance kozmopolitizmi' diye betimliyordu. Paul Morand, bu sözcükten yola çıkarak, daha sonraları bu Paris yüzyıl sonu imgesinde çok farklı bir özgünlük katacaktı.

Paul Morand'a göre, Camondolar, Rotschildler, Pereireler ve Fouldlarla birlikte, öteki Musevilerin 'sosyetik anlamda üç çeyrek yüzyıl önünde'ydi. Sanki bu özellik, onların yüksek sosyete ile bütünleşmelerini sağlayarak, onları halkın içindeki Musevi karşıtlığından soyutlaması gerekiyordu. Yazar, onları zenginleşmiş düşük borsacılar ve gelir kaynakları kuşkulu Doğululardan ayırdığı için, bu saptamaya ikna olmuştu. Hiç kuşku yok ki, onun gözünde Musevi salonları hükümetleri kuruyor ve bozuyordu. Yeni bir Sion olarak canlandırdığı bu Fransa'da, sonradan görmelerin para kralları olmasına, olayların en doğal olmayanına neden oluyordu: Rotschild baronesleri, Saint-Honoré semti ile ittifakı Saint-Germain semtine benimsettirmişlerdi...

Bazı kişilerin bu farklı devrimi anımsatmak için kullandıkları ses tonundan, bundan daha azı için bir ülkenin ateş ve kana bulanabileceği hissedilirdi.

Üçü arasından, 'semt', gerçek anlamda soylular semti olan tek yerdi. Kralcıların, Katoliklerin ve Dreyfus karşıtlarının kalesiydi. Kral olmayınca, saray halkı orada otururdu. Bu insanların, saraydan olmayan herkes üzerinde tartışılmaz bir çekicilik güçleri vardı. Sır, miti güzelleştirir. Bu ırk bitimlerinde, kaç tanesi adlarını taşımaya layıktı? *Alıntı Düşünceler Sözlüğü* adlı yapıtında Flaubert, üç sözcükle konunun özünü söylemişti: "Soyluluk. Onu küçümsemek ve onu kıskanmak."

Semt yalnızca sosyete değildi, o bir dünyaydı. Sonsuz Fransa'yı temsil ettiği inancını taşıyordu. Yararlandığı yadsınamaz prestij ve kullandığı adın büyüsü dışında, ölçülülüğü, kibarlığı, utangaçlığı, sadeliği ve anlaşılamaz entelektüel vasatlığı ile göze çarpıyordu. Toplanmış her şey, gösteriş için yapılmış bir basitliği oluşturuyordu.

Proust'un bir mektubunda "Pierre l'Hermite ve Saint-Bernard gibi, İkinci Haçlı Seferi'nden yeni döndüklerine inanmaktan sessizce hoşnut, yüzlerce kez motive olmamış, en küçük dedikodudan bile şaşıp kalanlar..." diye anlattığı türden insanlar yaşardı orada.

Gramont Düşesi onu ilk kez semte davet etmişti. Bu kapalı yerlere dolambaçlı yollardan ya da Wagram Prensesi adındaki bir kişinin girişimleriyle kabul edilmek, yalnızca birinci aşamayı oluşturuyordu. Rotschild olarak doğduklarından (en acımasız olanları, 'Rotschild burnu'nu yüzlerini buruşturarak işaret ederlerdi), hafifçe çaptan düşmüş gibiydiler. Hiçbir şey fark etmiyordu, ne din değiştirmek, ne ad, ne unvan, ne para, ne de Saint-Pierre-de-Chaillot'daki cenaze törenleri. Gösterişli törenlere ve ayrıntılara karşın, bu sosyetenin gözünde babalarının kızları olarak kalmışlardı. Musevi bir baba. Bu kişi, Gramont ve Wagramlar'ın ailenin yalnızca Karolenj kolu olduklarını anımsatarak, bunu geri veriyordu ona.

İttifaklar oldukça, soyağacı saplantısı yayılıyordu. Her bir yanda, iyi anlaşılan çıkarlarla ısmarlanmış bu yeni karışımlardan beri bu kadar adla hiç uğraşılmamıştı. Bazıları armalarını yeniden yaldızlarken, ötekiler de çeyizlerini armalarla dolduruyordu.

İkinci İmparatorluğun ertesinde, Museviler revaçtaydı. Bir hamlede, semt, Musevileri ve eşcinselleri keşfetti; kendileri gibi olmaları kaydıyla, onların marjinallerinde gizli bir büyü bulmuştu. Aile birleşmeleriyle, bambaşka bir sicile giriliyordu.

Olaylar, asıl ilerlemelerini 1880'li yıllarda yaşamıştı. Briey Kontesi, 'Muhafazakârların bozgununa ve Musevilerin yükselişine' direnmeye çalışmamış ya da bunu istememiş eski iyi sosyetenin öldüğünü ilan ediyordu o tarihlerde. Tarım fiyatlarındaki kriz daha yeniydi, ancak birkaç acı yıl geride kalmıştı. Geleneksel olarak büyük toprak sahibi konumundaki nice soylunun gelir kaynaklarının çökmesine neden olmuştu. Birdenbire, bazı soylular o görkemli inzivalarından yoksun kalmıştı. Fransa'nın en içine kapalı sınıfı, zorunlu olarak birazcık daha açılmıştı, fazla açık kapı bırakmadan.

Dönem, Amerikan evlilikleri ve Musevi birleşmeleri dönemiydi. Bazıları onları şaşkınlıkla anımsardı, sanki soyluluk ile ticaretin tarihsel buluşması söz konusuydu. Yönetim kurulları gitgide daha fazla aristokratik tutum sergiledikçe, eski Fransız ailelerinin biraz daha kozmopolit bir yapıya büründüklerini saptamak için çok bilgili olmaya gerek yoktu.

Bu denksiz evlilikler yeni değildi. Her şeye karşın, eski sistemin evrimleşmesi olarak görülebilir. Eskiden, Orta Avrupa saraylarında, borçlu aristokratlar ve muhtaç derebeyleri, saray Musevilerinden borç para alırlardı. Fransa'da ise, tam tersine, parasız soylular zengin burjuvaların kızlarıyla evleniyordu. Öte yandan, sonsu-

za dek, hatta öte dünyaya kadar, cepleri dolu Musevilerle yeniden evleniyorlardı.

Dönem dönem, bazı olaylar cemaatin varlığını ilginç kılıyordu. Özellikle bir olay hâlâ belleklerdeydi. 1843 yılında, Hahamlar Kurulu, Musevilikle uğursuzluk diye alay eden tanınmış, bilgisiz biri tarafından yönetiliyordu. Bankacı Worms de Romilly, yüksek finans çevreleriyle girdiği işbirliği sayesinde seçimleri satın almıştı. Başında bulunduğu yirmi yıl boyunca, kuruma hizmet etmekten daha çok, kurumu kullanmıştı. Görevden alınamaz gibi görünüyordu. Esas darbe, kendi ailesinden geldi. Torunu Matmazel de Haber, Katolik dinini seçmiş ve Grouchy Vikontu ile Saint-Philippe-du-Roule Kilisesi'nde evlenmişti; skandal o boyuta ulaşmıştı ki, Hahamlar Kurulu başkanlığı görevini terk etmek zorunda kalmıştı.

Yarım yüzyıl geçmişti. Kafalar değişmişti. Ancak bu aynı gerçek, skandal olma niteliğini yitirmemişti. Aristokrasinin üyeleri için böyleydi. Örneğin, Saint-Petersburg kökenli bankacı Günzburg Baronu, çocukları için derinlemesine bir Musevi eğitimi istemiş ve onları en iyi hocalara teslim etmişti. Ya da Cenova'dan gelen bankacı Joseph Léonino, oğlu Madencilik Okulu'na kayıt olurken, geleneksel yemeklere devam etmesi için gündüzlü okulu istemişti.

Bu utanç verici gerçek, saatleri 1789'da durmuş, semtin bazı büyük aileleri için de bir anlam taşıyordu. Onların gözünde, bu denksiz evlilikler, İmparatorluk baronlarına mevkilerin açılmasıyla birlikte başlıyordu. Böyle bir düşüşün ardından, her şey artık yalnızca bir çöküş düzeni içindeydi. Museviler, bu davalara doğru inişte bir derece daha öndeydi.

Ortamına göre, kızgınlık az çok hissedilmiyordu. Salonlarda, ihanetler fısıldanıyordu. Kitaplarda, ihanetler haykırılıyordu. Gazetelerde, onlara sövülüyordu.

Bu ölçülü olabilirdi, ancak katıydı. 1890 yılında, Paul Bourget, Saint-François-de Sales'da Anvers'li zengin bir armatörün Amélie David adındaki kızıyla evlendiğinde, bazı özel gazeteler kötü niyetlerini ortalığa yaymıştı. Bu ünlü romancıya yaranmak isteyen *Le Figaro* gazetesi, gelinin tanı Fransız ve Katolik olduğunu ve bazılarının onun işbirliği yaptığını düşündükleri 'zengin aile' ile hiçbir ilişkisinin olmadığını yazarak bu gazeteleri yalanlamaya çalışmıştı. Bütün bunlar yalnızca insanı kamçılayan bir polemikten öteye gitmiyordu.

Edouard Drumont'un sonradan *La Libre Parole* (Özgür Söz) adını alacak olan *La France Juive* (Musevi Fransa) adındaki gazetesi, başka bir yaklaşım sergiliyordu.

"Kırk yıl önce, aristokratlar Musevilerin kendi aralarına karışmaları düşüncesine kızgınlıkla karşı çıkardı," diye eleştiri getirmekteydi.

Yaklaşımında, aristokratlara, kendilerinin ele geçmesine izin verdikleri için, onları ele geçiren Musevilerden daha çok kızardı. Soyluların açgözlülüğünü, ruhlarının basitliğini ve korkak karakterlerini gözler önüne sermek için o kadar sert sözcükler kullanmıyordu. Her şeyden daha çok, soyluları yüzyıllardan beri ve gelecek yüzyıllar için sonsuz Fransa'nın güvendiği o değerli mirası sattıkları için suçluyordu.

Drumont ve onu izleyenler, soyluları kendilerini tehdit eden şeyin onları bir gün yıkacağını söyleyerek rahatsız ediyordu: Onların siyasal güçlerinin zayıflaması, burjuvazilerin tutkuları ve unvanlar için açgözlü tavırlar... Kendi değerlerini, demokratik kitlelerinkilerle, onuru da nişanlarla değiştirdikleri için affetmiyorlardı soyluları. Sanki soyluluk ölmüş ve aristokrasi hayatta kalmıştı; İkinci İmparatorluğun ortalarında Havrincourt Markisi'ne ait bir değerlendirmeyi kendilerine mal ederek şöyle diyorlardı:

"Şimdi Fransa'da, insanlar babalarının oldukları şeyleri, ancak kendi çabalarıyla bir şey olmak koşuluyla miras edinebiliyorlar."

Toplumun kaçınılmaz evrimine bağlı bu saptama, Musevi karşıtı çevrelerin öfkesini doğuruyordu. Gazeteci bozuntusu Urbain Gohier *Musevi Korkusu* adlı yapıtında sivri ifadeler kullanmaktaydı. Yazısını milletvekili ve senatörlere yönelterek, eleştiri dozunu artırmak için Dreyfusçu, enternasyonalist ve sosyalist düşüncelere dayanıyordu. Ona göre, görünüşte birbirlerine karşıt olan iki grup, soylular ve Museviler, mücadele etmekten çok, birbirlerine destek veriyorlardı. Onların ortak evlilik stratejilerine çok kızıyordu. Acaba bu, Frankfurtlu bankacılar ile Koblenzli göçmenler arasındaki kutsal ittifak mıydı? Tabii ki bu, yabancıların yararınaydı. Onun tezi tek bir cümle ile özetlenebilir:

"Lévi'nin kabilesi gelsin yerine yerleşsin diye Condé'nin ordusunu yenmiş olmayı kabul etmiyorum."

Daha da sert bir yergici olan Georges Corneilhan, *Museviler ve Çıkarcılar* adlı yapıtında Musevilerin soyluların yerine geçebilmek amacıyla onların ayrıcalıklarını ellerinden aldıklarını vurguluyordu. Ve de devletin verdiği borçları, vurguncuların, zimmetine para geçirenlerin ve maliyecilerin cezasız bırakılmalarını sayıyordu... Ona göre, Musevilerin kanundışı sayılmalarını ve Fransa'dan kovulmalarını gerektiren her şey mevcuttu. Yalnızca oraya birlikteliklerinde getirdikleri şeyleri, 'paçavralarını' geri götürmeliydiler.

İşte yüzyıl sonunda kitapçılarda yaygın bir biçimde satılan şeyler bunlardı. Sanki artık tek bir tehdit oluşturuyorlarmış gibi birleşmiş bu iki grubun ihbar edilmesi gitgide yaygınlaşıyordu. Başka bir yazısında, *Köklerinden Kopmuşlar*'ın yazarı Maurice Barrès soylular hakkında pek farklı düşünmüyordu:

"...belleklerde tam olarak belirli bir yer edinmiş birkaç tarihsel adın dışında, yalnızca geçim kaynakları belirsiz zengin yabancıların çıkarlarıyla sosyetik bir görünümde yaşıyor soylular."

Moïse, Irène Cahen d'Anvers ile evlenerek, bütün bu suçlamalara ve yavaş yavaş akıllara yerleşen başka düşüncelere tepkisini göstermişti. Musevi kimliğinden ne bireysel planda, ne de cemaat açısından ödün vermek istemiyordu. Ancak çevresi, çılgın bir bütünleşme arzusu ile giderek bozulmaktaydı. Geneviève Strauss adındaki bir hanıma, din değiştirip değiştirmeyeceği sorulduğunda, bu kadın, karakter ve espri dolu bir yanıt vermişti:

"Değiştirecek o kadar az dinim var ki!"

Ama acaba kaç kişi, çılgınca Fransızlaşmak uğruna Hıristiyan olmaya hazırdı? Kaç kişi sinagogdaki babaannesine minnettarlığını unutarak kilisedeki bir anneyi isterdi? Heine benzeri mantıkla, din değiştirerek Avrupa uygarlığına adım atmalarını sağlayacak giriş biletini alacaklarına inanıyorlardı.

Moïse ya da Isaac, her Camondo bireyi, bu tür isteklerin dışında yer alıyordu, İtalyan kimliklerini terk etmeyi hâlâ reddettikleri gibi. James de Rotschild de her zaman Fransız vatandaşlığına geçmeyi ısrarla reddetmişti. Ancak oğlu Alphonse, Fransa Bankası'nın yönetim kuruluna girebilmek için, onu bu yolda izlememişti.

Yine de, pasaportun hiçbir anlamı yoktu. Aynı toplumdan olan bütün bu insanlar, aynı sosyetedendi. Ancak sınırlar, başka alanlardakilerden daha aşılamaz olarak kendilerini gösteriyordu.

Fouldların durumu, birçok açıdan kayda değerdi. Onların yükselişleri, hem siyasal, hem ekonomik, hem kültürel, hem de sosyetik olmuştu. 1767 doğumlu ihtiyar Berr-Léon, küçük bir Musevi tüccar ailesinden geli-

yordu. En ihtiyatlı kişilerin bankacısı olarak, akıllıca bir evlilik politikası izlemiş ve çocuklarını dost bankalara yerleştirmeye çalışmıştı.

İkinci İmparatorluk, onların zafer dönemiydi. Achille, Doğu Fransa kökenli bu Musevi bankacı ailenin en büyüğüydü. Goldschmidt ailesinin bir kızıyla evlenmişti. Bu yine de onun en kapalı av alanlarında gonca takmasını engellememişti. Gücünün doruğunda, Orléans prenslerinin yakın dostu, Jockey Kulübü'nün ortak kurucusu, Hautes-Pyrénées ili milletvekili, III. Napoléon'un maliye bakanı ve devlet bakanı ve de imparatorun ailesinin bir üyesi olmuştu. Fiilen ülkenin ikinci adamıydı. Ünü, 'Heine Şirketleri'ne dönüşmüş aile bankasını biraz gölgede bırakmıştı.

Fouldlar için, her şey iki kuşakta oynanmıştı. Achille'in kızı Charlotte-Amélie, Breuteuil Markisi ile evlenerek işareti vermişti.

Zafer döneminde, Achille Fould kökenleri dolayısıyla sık sık eleştirilere maruz kalmıştı. Ailesinin iş dünyasındaki efsanevi ölçülülüğü, geride kalanları etkiliyordu. Yorum yapmıyordu. Yaşamı boyunca bir Musevi olarak görülmüştü. Onun armalarının ve arabasının kapısının üstündeki yazı, hiçbir yanlış anlamaya yol açmıyordu: "Kendine yardım et, Tanrı sana yardım edecek." Hatta cenazesinin kaldırıldığı gün, onun Protestan geleneklerine göre gömülmesi yalnızca kuşku ve şaşkınlık yaratmıştı. Hiç kimse de böyle bir din değiştirme iddiasını kanıtlayamadı. Halbuki, Hıristiyanlığı kabul etmiş ve çocuklarını bu mantıkla yetiştirmişti. Ancak onun bu tutumu, örneğin Thérèse Lachman adındaki ünlü kibar fahişeninkinden farklıydı; 'La Paiva' adındaki bu fahişe, bir Rus terzi, bir Portekizli Marki ve bir Prusyalı Kont ile ortalıklarda çınlayan ve uzun sürmeyen evliliklerı boyunca, önce Ortodoks, sonra Katolik ve sonunda da Protestan olmuştu.

Fouldlar destanı birçok açılardan incelenmeye değerdi. Ailenin başkanı, herkese bir görev dağıtarak aile içi uzlaşmayı sağlama becerisini göstermişti: Benoît, işleri; Achille, politikayı; Louis de sanatı üstlenmişti. Bankalarının gerilemesi, ailenin sosyal başarısı paralel olmuştu. Soylulaştıkça, Musevilikten uzaklaşıyor ve asimile oluyorlardı ve iş dünyasındaki başarıları daha az kendini gösteriyordu. Museviliği yavaş yavaş terk ederlerken, çimentolarını da yitirmişlerdi. Artık onları gelenek zincirine bağlayan insanseverlikleri kalmıştı. Aile her yana dağılıyordu ve onunla birlikte, dayanışmaları yerlerini bireylere bırakıyordu. Fouldlar'ın yazgısından etkilenen Balzac, soylarının başına gelenleri görmeden ölmüştü.

Bu açıdan, Fouldlar'ın yazgısı, Pereireler'in yazgısıyla şaşırtıcı bir paralellik gösteriyordu. Onların soyağaçları incelendiğinde, ailenin görkemli dönemlerinde bile iç içe yaşadıkları görülür. Yalnızca Musevi kalmamışlardı, ondan öteye Sefaradlar, Portekizliler, kuzenler arasında yaşamışlardı. Pereireler'in akrabaları ve müttefikleri, Rodriguesler, Henriquesler, Castrolar, Fonsecalar'dı. Önce Emile'in torunu, Lariboisière Kontu ile evlenince ve sonra da bir başkası Neufville Baronu ile yaşamını birleştirince, bir sayfa daha çevrilmişti onların defterinde.

Paul Bourget'nin sevdiği Kozmopolis'te değişen küçük sosyete, durmadan kendisini kolluyordu. En küçük cızırtı bile duyuluyordu. En küçük ayrıntı, düzeni bozacak nitelikteydi. Rahatsız eden bir davranış, yaralayıcı bir söz, anlamsız bir jest, hemen Monceau Ovası'ndan Saint-Germain semtine iletiliyor, deforme ediliyor ve sonra da oraya geri dönüyordu. Saint-Simon'un söyledikleri, çok ender olarak doğrulanıyordu:

"Olaylar hiçbir zaman oldukları biçimde değerlendirilmez, ancak onları ilgilendiren insanlara göre değerlendirilir."

Onların sosyetesi, bu insanların gerçek vatanıydı. Kendi kökenlerine sadık kalmış Pereireleri Katolikliği ya da Protestanlığı seçmiş olanlardan ayıran şey hakkında bir gazete yazarının yazısından birçok sonuç çıkarmışlardı. Pereireler, Monceau Parkı çevresini evleri olarak seçerken, din değiştirmiş olanlar Elysées Sarayı'nın hemen yakınındaki yerleri tercih etmişlerdi. İnançların gösterilmesi, düşlenilen yerlerde olmuyordu.

Hatta sosyetede karışık denilen evliliklerin listesini günü gününe tutan bir hanım vardı. Tam bir titiz kâtipti. Genç kızlık adı Rosalie de Gutman olan Fitz-James Kontesi'ydi bu. Bunun için ona mı başvururlardı? Büyük bir olasılıkla evet. Ancak bu listedeki ilk adları öğrenmek için onun maun büro masasının kanatlarını zorlamaya gerek yoktu: Genç kızlık adı Alice Heine olan Monaco Prensesi, genç kızlık soyadı Rotschild olan Wagram Prensesi, genç kızlık adı Paule Furtado olan Ney d'Elchingen Düşesi, genç kızlık adı Winnaretta Singer olan Edmond de Polignac Prensesi, genç kızlık adı Marguerite de Rotschild olan Agénor de Gramont Düşesi... Karşıtlarının 'yarı Gotha' diye adlandırdıkları, neredeyse bütün sosyete yarı yarıya karışıktı.

Semt, Saint-Honoré'nin en küçük bir yanlış adımını gözlüyordu. Kalenin kapısının zorlandığı söylenebilirdi. İçeri girildiğinde, davetsiz konuklar dönemeçte bekletiliyordu. Öyle kendi içine çekilmiş yerlerden değildi. Onun için boğuluncaya kadar kapalı denilirdi. Eski Fransız soylularında, dönemin havasına karşı en huysuz olanlar, Musevi aristokrasisinin sosyetik üzüntülerini dantelacı kadınların titizliliğiyle izlerdi. Saray numaralarının arkasından, soyaçekimin yansımasını, getto mantığını, sürüye kapılma içgüdüsünü, sözde dayanış-

mayı ortaya çıkarmayı çalışırlardı. En dolambaçlı olanları, ikiyüzlü davranışlarda Marranolar'ın yüzyıllık mirasını, bu empoze edilmiş çift sureti keşfettiklerine inanırdı: İçeride Musevi, dışarıda Hıristiyan.

Sıraya sokmak, sınıflandırmak, etiketlemek... Sınıflandırmayı, başka türlü yakalayamayacakları güzel sanat'lar düzeyine çıkarmak isterlerdi.

Camondolar'ın evliliklerinin ertesi yılında, onların ilk çocukları, Nissim, dünyaya gelmiş ve iki yıl sonra da ona Béatrice adında küçük bir kız kardeş gelmişti. Kimliklerinin, onların adlarının seçiminden belli olduğu söylenecekti. Birinin adı, Sefarad Doğu'yu, ötekininki de Hıristiyan Avrupa'yı çağrıştırıyordu.

Biri, babasıydı. Öteki annesi.

Moïse'e göre, ilk çocuğu ancak bir oğlan olabilirdi ve bu da ancak onun kendi babasının adını taşıyabilirdi. Oğluna Nissim adını vermek, onun yaşamını da belirlemek demekti. Doğumundan itibaren, ona bir bellek sorumluluğu ve bir gurur yükümlülüğü vermekti. Onu yalnızca hemşerilerinden değil, dindaşlarından da ayırmak demekti, çünkü bu ad Fransız Musevileri arasında enderdi. İbranicede, 'mucize' anlamına gelen nès sözcüğünün çoğuluydu.

Hiçbir zaman ailesinden vazgeçmeyecek olan Moïse, İncil'den daha çok İbraniceye uygun bir ses uyumuna sahip bir adın sembolik önemini öğrenmek için, kendi dünyasının övünçlerini yeterince izlemişti. Mantık olarak, Benoît Fould gibi Musevi kökenlerine hiçbir zaman aldırmamış bir Fransızdan daha çok, Marranolar'dan gelen ve Malborough savaşları sırasında yiyecek ve silah sağlamaktan sorumlu Sir Salomon de Médina gibi bir İngilize yakın duyumsuyordu kendisini.

Sinagog şarkıcısının oğlu Jacob Offenbach'ın henüz on beş yaşındayken, Opéra-Comique tuzağı için kon-

servatuardaki derslerini astıktan hemen sonra, adını Jacques olarak Fransızcalaştırdığını bilinirdi. Rotschildler'den bazıları, sayıları o kadar da az değildir, böylesi bir kaçınılmaz zorunluğu kendilerinde de duyumsamıştır. Hanedanın kurucusunun büyük oğlu Amschel, adını Anselme'e çevirmek için acele etmişti. Paris'e yerleşir yerleşmez, Jacob da, dönemin modasında İngiliz hayranlığı olduğu için, adını James'a çevirerek onun yolundan gitmekte gecikmemişti.

Her birinin gözünde, bu nüfus sicili değişiklikleri, dünyayı fethetmek uğruna, bir öncelik halini almıştı. Biraz fazla gösterişli olan bu Museviliği ısırganların arasına atarak, kendilerini hâlâ gettolara bağlayan son bağlardan da kurtuluyorlardı bütün hızıyla.

Böyle bir mantık Moïse de Camondo'ya yabancıydı. Geleneğe saygı, bütün öteki unsurların önünde geliyordu. Babası, babasının babası ve onların babaları, yüzyıllar boyunca bir Musevinin kimliğini, kendi içindeki ölmez parçayı koruyarak yaşayabileceğini anlatan öyküleri birbirlerine iletmişlerdi. Engizisyon döneminde, Marranolar diri diri yakılmışlar, nicelerinin kolları dağılmış, bacakları kopmuş, adları tarafından belirtilsinler diye, işkence altında inkâr etmemek için. Domuz eti yemeyi reddetmek kadar sonuçları ağır olan bir cezaydı bu. Ya da cumartesileri temiz iç çamaşır giyme alışkanlığı.

Bu, ölümün karşısına başı dik çıkmaktı.

Büyükbabanın adının, ilk erkek evlada verilmesi, Kont Moïse de Camondo'da, iki nedenle, hem Sefarad, hem de aristokrat olması dolayısıyla zorunlu olmuştu – bu iki sözcüğün yan yana gelmesinde bir terslik söz konusu değildi. Her şeye rağmen, o ve ailesi, bazılarının kalıtımsal olarak aldıkları gücü ve ayrıcalıkları ellerinde tutan bir seçkin grubu oluşturuyordu. Soyluların tersi-

ne, onların tarihi Fransa tarihine bağlı değildi, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun, Venedik Cumhuriyeti'nin, İspanya'nın tarihi vardı onlarda...

Camondolar armalarından gurur duyuyordu, ailelerinin eskiliğini kanıtlamak için bunun gülünç olduğunu bilseler de.

Sonuçta onları büyük servet sahibi burjuvalardan ayıran neydi? La Bruyère'in burjuva taklit yoluyla soylu ve karakter olarak da halktır diyen o ünlü değerlendirmesinden onları kurtaran neydi? Bir unvan, soyluluk ekleri, bir yaşam biçimi, bir sosyetenin içinde bulunma, kendisine ve ailesine ilişkin yüksek düşüncelere sahip olma... Ve dindaşlarından farklı olmanın kaçınılmaz zorunluluğu, bastırılamaz arzusu, anlaşılamaz isteği. Sanki bir 'büyük aileye' ait olurlarken, Musevi olmanın başka bir biçimini de yaratıyorlardı. Çünkü hiçbir biçimde, kardeşleriyle eşit olmak istemeyeceklerdi. Eski Orta Avrupa saraylarındaki Musevilerde görülen bu tipik karakter belirtisi, zamanında Wilhelm von Humboldt adındaki bir kişiyi kızdırmıştı. Demokrat kimliğiyle, yüzyıl başında, Musevilerin özgürlüğe kavuşmaları için mücadele etmişti. Hümanist olarak, halkının tamamı için en iyiyi istiyordu, ancak bir avuç ayrıcalıklı insan için hiçbir şey dilemiyordu. Bu da bir gün, paradoks ve tahrik dolu sivri bir anlam ile ona şöyle dedirtmişti:

"Aslında, Musevileri bir kitle olarak severim, ancak birey olarak onlardan sakınmayı tercih ederim."

Soylular ve Museviler, kökenler söylencesi ile büyülenmişlerdi. Soyluların kökeni, 1000 yıllarına kadar uzanmaktaydı; bu tarihlerde farklı biçimlerde soyağacı bilinçlenmeleri oluşmuştu. (Şatolar, soyadları, armalar, ailenin en büyük çocuğuna tanınan haklar...) Museviler ise, kaynaklarını gerçek anlamda çok eski bir soyluluk yaratan zamanın karanlıklarından alıyordu. Herkes çok uzaklardan geldiklerine ikna olmuştu. Burjuvazi mantı-

ğı bireysel saygınlığın övgüsü içinde onlara basit görünüyordu. Yalnızca kendi tarihini saptamakla insan nasıl gururlu olabilir?

Herkes, bir hanedan olmadığından soyunu sürdürme düşüncesine saplanıyordu – bankacılardaki bu endişe başka etkenlere de bağlı olsa da. Onların anahtarları zamandı. Bu onlara, zamanın özündeki bir anlamı katıyordu.

1872 yılında, Bismarck, I. Wilhelm'den güvendiği adamına soyluluk unvanı verilmesi düşüncesine onay alınca, güçlü bankacı Gerson Bleichröder, Baron von Bleichröder olmuştu. Ancak onu asıl hoşnut eden olay, onun özellikle kalıtımsal soyluluğa kabul edilen ilk dönmemiş Musevi olmasıydı. Musevi olarak kalmış bir Musevi. Bu onur, Bleichröder'in torunlarının olması nedeniyle, özel bir biçimde algılanmıştı. Kendisinden sonra gelenlere aktarılması, bir saplantıya dönüşmüştü, hem Musevi, hem de aristokrat olanlar için. Baron von Bleichröder bunun bilincindeydi, çünkü Prusya Kralı, yüz otuz bir kişiye soyluluk unvanı vermişti ve bunların çoğu da soylu ailelere bağlı Protestanlardı.

Museviler ve aristokratların, ortak bir kabile ya da bir kast mantığı, geçmişe olan yakınlıkları, bellek saplantısı, üstünlük içinde farklı olma duygusu vardı. Gelecek kuşaklara aktarma yükümlülüğünden ötürü sıkıntılı, kendilerini atalarına karşı sorumlu duyumsuyorlardı. Aynı gelenek saygısını paylaşıyorlar ve kimliklerinin önemini yitirmesine karşı çıkıyorlardı. Böylesi bir davranış, onları burjuvazinin yükselen değerlerine paralel olarak yalnızlığa itiyordu. Moïse de Camondo, Orange hanedanının yazısını kendisine mal edecekti: "Sürdüreceğim."

İşin aslının Hottinguer için 'otingre' ya da Castellane'ı da 'cass'lan' gibi telaffuz ederek gösteriş yapmakta

değil, bellekte olduğunu hemen anlamıştı. Tamamen adın arkeolojisi üzerine kuruluydu. Moïse, Camondolar'ın eski izlerini bulmak için çok çabalamıştı. Kentlerindeki Musevileri, Sezar döneminde bile orada oldukları için gerçek Romalı olarak gören o Romalı papazlara gizlice minnettarlık duymalıydı! Unvan, hiç kimse buna kanmıyordu, herkes bu toplumsal görünüme önem verse de. Belki de bir süs, şatafat, gururları okşayan bir şeydi, ancak onları hemen kenara koyuyordu, yani üste. Herkes, onurlarla ne yapacağını bilirdi. 1817 yılında Avusturya hükümdarı tarafından soyluluk unvanı verilerek ve beş yıl sonra da gelecek kuşaklarına aktarabilecekleri baron unvanını alarak, onların arasında en eskisi olan Rotschildler'i bile.

Bazıları, onları taklit etmek umuduyla duyulmamış çılgınca numaralar yapardı. Panama skandalının baş kahramanlarından biri de böyleydi. Frankfurt doğumlu, bankacı Jacob Adolphe Reinach önce Musevi adını bırakmıştı. Sonra, Milano ve Parma kentlerinin mali gereksinimlerini epeyce karşılayarak, II. Victor-Emmanuel'den, ilk erkek evlada aktarılmak koşuluyla baronluk unvanını elde etmişti. Bir yıl sonra, Prusya Kralı'nın liberalizmiyle, *von* soyluluk ekinin onun soyadına eklenmesine izin verilmişti. Böylece Jacob Adolphe Reinach, Baron Jacques de Reinach olmuştu. Yüzyılın bitişinden önce, Barrès'in *Köklerinden Kopmuşlar*'da bunun yankıları bulunacaktı:

"...onların baronluk unvanı, gelenek gibidir, onu eskiciden almışlardır, onu tam olarak Prusya ve İtalya'da satın almışlardır..."

Şu ya da bu biçimde, Musevilerin soylulaştırılması yüksek ahlaksal değerleri ya da savaş alanlarındaki kahramanlıkları ödüllendirmekten çok, özellikle cömert olan davranışlara karşılıktı. En yüksek onurlara yükseltilme, yapılan hizmeti, verilen parayı ödüllendiriyordu.

Bu oyunda, bankacılar ve saray Musevileri, bunu elde etmek için en iyi konuma sahiptiler.

Dönüşümün özel bir şey olmadığını söylemek gerekir. Bu, yalnızca söz konusu kişiler gündem konusu olduğu için dikkatleri çekiyordu. Uygulamanın geniş anlamda benimsenmesine ses çıkarılmıyordu. Yakın bir geçmişte de örnekler söz konusuydu.

Yine yüzyıl başında, Prusya'da bankacı Salomon Moïse Lévy, devlete yaptığı hizmetlerden ötürü Baron Friedrich von Delmar olmuştu. Majestelerinin sadık kulu olarak, iş dünyasında ve politikada çok başarılı olmuştu. Ancak hiçbir mirasçı bırakmadan ölmüştü. Bir kuşak sonra bu kadar karışık izlerle nereden geldiklerini tanı olarak bilecek çocukları olacak mıydı ki?

Bankacı ve belediye müşaviri Maximilien de Koenigswarter'in, III. Napoléon'dan 30 Mayıs 1870 tarihinde kalıtımsal baronluk unvanını aldığını herkes bilmekteydi. Bu aynı zamanda Fransa'da soylulaştırılan en son aileydi ve nice insan, bunu bir simge olarak görmüştü. Ancak Eichtal Baronu, örneğin? Yalnızca bu olaylardan haberdar olan Parisliler, onun Münihli bir bankacı, Katolikliği seçmiş bir Musevi olan Aron-Elias Seligmann'ın soyundan geldiğini ve 1814 yılında Napoléon savaşları sırasında yaptığı hizmetlerden ötürü Bavyera Kralı'nın ona bu unvanı layık gördüğünü bilirlerdi.

Sonuçta, İngilizler bu olayları, öteki Avrupalılardan daha iyi yorumlamışlardı. Vasıfsız soyluluk için *gentry* sözcüğü ile vasıflı soylu anlamına gelen *nobility*'yi yaratarak bu sorunu çözmüşlerdi.

Semtten bakıldığında, bu yeterince basitti. Bir bütünü oluşturan Fransız soylularının büyük ailelerinin unvanları ve saygınlıkları vardı ve gerisi bir hiçti. Orada İmparatorluk bir kaza olarak görülüyordu. Yabancı unvanlara gelince, ister Prusyalı, ister İtalyan ya da Papa-

lık'tan olsun, eşit bir küçümsenme ile değerlendiriliyordu. Belki bedavaydılar, ancak mühürdarlık masrafları önemliydi... Restorasyon ve Temmuz Monarşisi, o kadar uzaklarda kalmamıştı. XVIII. Louis, bu kibarlık unvanlarını düzenlemek ve dünyevi unvanları meşru kılmak için elini çabuk tutmuştu.

Soyluluk eki, o da kimseyi kandırmıyordu. Ancak en usta olanlar bile tuzağa düşüyordu. Onların güçlerinin doruğunda, bir Musevi aristokratın, daha önce soyluluk eki bulunmayan bir unvanı taşıyabileceklerine inanamıyorlardı. Eğer bu meşru ise, soyluluk eki pek o kadar değildi. Yine de, kaba insanlar için sembolik bir anlamı vardı. Başkaları bunun bir soyluluk işareti olmadığını bilirdi. Böylelikle, ilgili kişiler bir soyluluk ekinin unvanlarını güçlendirdiğini düşünürken, bu ek gerçek bir unvanın üzerinde kuşkular doğuruyordu.

Camondolar, unvanlarını elde ettikleri zaman soyluluk ekini kabul etmişlerdi. Biri ötekisiz olmazdı. Ancak bu noktada durmuşlardı. Çünkü daha da ileri giderek, pekâlâ aristokrasiyi kimlikleriyle taklit edebilirler ve soyadlarına doğdukları kenti ya da tımar alanı olmamak kaydıyla bir sayfiye yeri adını ekleyebilirlerdi. Bazıları böyle yapmıştı. Saymak gerekirse, Worms de Romilly, Berr de Turique, Bloch de Vaugrand, Aronson de Saint-André, Deutsch de la Meurthe ve tabii ki Cahen d'Anvers. Bu kimlik süslemeleri onlara aristokratik bir görünüm veriyordu, Musevi kimlikleri böylelikle inkâr edilmeden. Başlangıçta, bu fazla abartılı görünebilir. Ancak zaman ve para ile birlikte, böyle görünmeyecekti.

Görünümlerin egemen olduğu bir toplumda, saygınlık, gücün gösterisinin yol açtığı bu baskıyla elde ediliyordu: konaklar ve şatolar, balolar ve koleksiyonlar, tuvaletler ve mücevherler... Zaman gelecek, hiç kimse

de Lucinge Prensesi adlı birinden söz ederken büyükbabası Baron d'Erlanger'in Avusturya İmparatoru'nun iyi yürekliliğinden yararlandığını söylemek cesaretini kendinde bulamayacaktı. Ya da Chevignéler'in parıltılarını, kendilerine olanaklarını sunan Bischoffsheimlar'a, bir evlilik anlaşmasını onaylayarak verdiklerini kim söyleyecek. Ya da Rotschildler'in serveti olmadan, Gramont Dükü, Morfontaine'deki Vallière Şatosu'nu yaptırabilir miydi acaba? Union Générale'in iflasıyla servetleri ciddi bir biçimde eksilen Faucigny-Lucingeler'in, sevdikleri o Coat-an Noz topraklarını, kızları Raphaelle'in drahoması olsun diye oraları satın alan Cahen d'Anvers sayesinde geri aldıklarını kim bilir...

Bunlar hâlâ söylenebiliyorsa, yalnızca kısık sesle söyleniyor artık.

Nüfus idaresi düzenlemeleri sayesinde, bütün kuşkulu noktalar giderilmişti. Ancak örneğin, ses uyumu yüzünden lanetli olarak değerlendirdiği bir adı taşımayı reddeden Benoît Fould, bunun dışında kalmıştı. Gazetelerin onu 'çok yetenekli bu Musevi' diye tanıtmaları ve onu yalnızca 'Bakanın kardeşi' diye anımsatmaları için, Achille'in bütün umutların ötesinde başarılı olmasını beklemesi gerekmişti.

Sonuçta, onları ötekilerden gerçek anlamda ayıran, ırkın gizemiydi hâlâ. Soylularda, her şey babadan gelir: kan, ad, unvan, servet vb; dölyatağı soyluluğu (ne korkunç bir söz!), ancak bazı geleneklerde geçerlidir. Halbuki Musevi olunduğunda, anne yoluyla Musevi olunur.

İkisini de olmak isteyen Moïse de Camondo, her ikisini de yitirmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bir yarısı, öteki yarısının gözünde her zaman kuşkulu olacaktı. Böyle bir toplumda ruhun erimesine nasıl engel olunabilir? Gelenekler ile çağdaşlık arasında bir tür büyük

farkı yaşamak. Çünkü bir Musevi aristokrat, geçmişe olan saygısı gelecek kaygılarından ayrı olduğundan, iş dünyası ile yüksek finans çevrelerinin içine iyice girmiş durumdadır. Hiçbir biçimde, günah çıkaran çok ünlü Rahip Mugnier'nin semtin sakinlerine söyledikleri gibi değerlendirmelere maruz kalmayacaktı:

"Fransız soylusu, yalnızca geçmişi yorumladığı zaman gerçek anlamda güven verir. Ancak modern dünyaya burnunu sokmak isteyince, net olmayan bir ses çıkarır. Yoksul birini ziyaret eden ve ona yardım eden bir zengine benzer."

Bu iki dünyayı birbirinden ayıran buydu aynı zamanda. Hıristiyanların Musevi karşıtı eski nefreti hâlâ canlıydı, ancak daha fazlası vardı. Museviler, eski Fransız soylularının en muhafazakâr üyelerini korkutuyorlarsa, bu onların kalkınmayı, modern dünyayı, geleceği temsil etmelerinden kaynaklanıyordu. Belirsizlikler dolu yeni bir yüzyılın eşiğinde, köklerinden olmuş olanlar, köklenmişlerin kaygılarını gidermiyordu.

Camondo ve Cahen d'Anversler, kendi içlerindeki Museviliğin çok aristokrat görünebileceğini biliyordu. Niceleri ruhlarını yitirmişti. Varoluşlarının karanlığında, artık kim olduklarını dahi bilmiyorlardı. Acaba aynada kendilerini tanıyabiliyorlar mıydı?

Onların karşısında, onların arasında ve yalnızca Musevi karşıtlarında olmayan, onları umutsuzluğa düşürecekler vardı her zaman. Onlara sınırlarını anımsatacak şeyler. Bir gazeteci ve yazar, ilk Dreyfusçular'dan olan anarşist Bernard Lazare, açıkça konuşurdu. Konferanslarında, kişisel çalışmalarında, makalelerinde, yüksek finans çevrelerindeki Musevilerin varlığını belirtmekten çekinmezdi. Ona göre, kendi yüzyıllık ahlaklarının yerine sonradan görme bir inanç koymuşlardı: Bu paranın, ne pahasına olursa olsun başarının ve yüksek tabakayla bütünleşmenin inancıydı. Sert söylevlerinde,

soyluluk ile Musevilik arasında sürekli bir bağ kurması masumca değildi, çünkü her şeyden çok küçümsediği bu çevrelerin soyağacı saplantısını biliyordu:

"Parya olma gururu ve özellikle de Musevi olan ve dünyanın sahibi yapılan bu parya... Kendi utancından bir soyluluk, değerlerini yitirerek bir krallık yaratmanın keyfi... Bir Musevi hiçbir zaman bu kadar ürkek, bu kadar öfkeli, kuşkulu olmamıştı; yurttaş olduğundan beri böyleydi. Eskiden, farklı bir halktı; başkalarına ve kendisine gülmeyi bilirdi. Yeni soylu hiçbir zaman soylulukla alay etmez; yeni vatandaş olmuş biri hiçbir zaman kendisiyle alay etmez."

Paryalar ya da sonradan görmeler. Bu çevrenin Musevileri bu ikilem içinde sıkışmış gibi görünüyordu. Toplumsal piramidin tepesine varmaktan daha iyi bir biçimde nasıl bu paryalık şartlarından kurtulunur? Moïse de Camondo için, çok zengin bir Musevi, yalnızca aristokrat mertebesine çıkarak daha parlak bir başarıyı bekleyebilirdi. Acaba yalnızca aristokrat mı olunur?

Bu çevrenin incelenmesi ona gelenek ve görenekleri öğretmişti. Büyükleri ona bunları aktarmamıştı, haklı olarak. Musevilik değerlerinin, özellikle saygıdeğer büyükbabasına borçlu olduğu *tsedaka*'nın (hayırseverlik) ince bir anlamının dışında, Moïse başlangıçta yalnızca çalışma inancına adanmış gibiydi. Kâr elde etmek için değil, ahlaksal değerlerin en yükseği olarak görülen iş.

Toplumda böyle bir yaşam kavramı, onu geri plana çekiyordu. Bu Irène'in tutkularının çok uzağındaydı. Hemen de rolleri paylaşmış görünüyorlardı. Çalışma odaları onundu; salonlar da Irène'in.

Irène, tanınan bir kişilik, ondan önce soldurduğu söylenen o *characterler*'den biri olmak için daha iyi bir konumdaydı. Louis Cahen d'Anvers ve Louise de Morpurgo'nun kızı olan genç Kontes, bu zevk düşkünleri-

nin, gevşek insanların, tiksinmekten övünen kişilerin arasında doğal bir biçimde değişecekti. Zenginleşmek onlara kaba görünüyordu. Çalışmaktan çok, belleklerin ve ilgisizliğin beyi olmaya can atıyorlardı.

Bu dünyada, sahibinin adının üzerine yazılı olduğu sigarlar içilirdi; iç çamaşırları ve elbiseler Londra'daki bir temizleyiciye gönderilirdi; Alma'dan Longchamp'a atlılara ayrılmış ara yoldan atla gidilirdi; akıllarda sürekli bir etiket kuşkusu bulunurdu; burjuva gevşemesini benimsetmek amacıyla büyükler ile çocuklar arasında bir sınır gözetilirdi; resepsiyonlarda üç konuk başına en az bir uşağın düşmesine ve bu uşakların 1.80 boyunda olmasına dikkat edilirdi; sosyete daireleri ile gösteriş daireleri, konfor ile tanıtım birbirine karıştırılmazdı; operaya yalnızca sütunlar arasındaki bir locada oturmak kaydıyla gidilirdi; ve Boulogne ormanlarındaki ikindi gezintisi ve göl turları, onun kabul etmeme saygısızlığı gösterdiği gündelik alışkanlıklar olarak görülürdü.

Sosyetedeki yerini tutarak hiyerarşisini belirten nice küçük işaretler. Bazen soyluluğun öncelikle toplumdan alınandan daha çoğunu topluma vermek anlamına geldiğini unutmak pahasına.

Moïse çok iyi hareket ederdi. Doğası ve görevi gereği çok ciddi olduğundan, soyu temiz *gentlemenler*'e yakışan o hafif özgürlük havası yoktu onda, fantezi, züppelik, kısacası çılgınlık da. Büyük ailelerin torunlarının aksine, herkesin kendisine borçlu olduğunu düşünmüyordu. Henüz değil. Büyük bir addan söz ederken, değerlilik, görüntünün önüne geçiyordu. Görgü kurallarını öğrenmiş olanlarla onlarla doğmuş olanlar arasında her zaman bir fark olacaktır. Moïse de Camondo'nun, Figaro'nun bir soyluya yaptığı o ünlü yakıştırmanın hiçbir zaman kendisine yapılmamasına çalıştığı söylenirdi:

"Kendinize doğmak sıkıntısını verdiniz ve başka da bir şey değil!"

Bir bankacı sülalesinin mirasçısı olarak, aristokrat olmadan aristokrasinin gösterişini taşırdı üzerinde. Olaylar değişmişti. Bu bir anlamda, tam da döneminin yansımasıydı.

Moïse, genç eşinden yalnızca bir anne olmasını değil, bir sosyete hanımı olmasını da bekliyordu. Babasının annesi, Bischoffsheimlar'ın kızı, kocasının ilişkilerini yürüten Clara kadar önemli bir yeri olsun istemiyordu belki de. İkinci İmparatorluğun ortasında, güçlü Milli Eğitim ve İnançlar Bakanı Hippolyte Fortoul onun en yakın dostlarından biri olduğu için, bütün övgülerin ötesinde başarılı olmuştu. İsa'nın resmini kolejlerin sınıflarına astırdığını, kollarını kasarak Musevi öğrencilere cumartesi günleri derslere katılmalarına –onlara Şabbat emrini çiğnettirmemek için– izin verdiğini anımsayacaktı bazıları.

Kendi annesi Kontes Louise Cahen d'Anvers gibi, Irène evinin süsü olmalıydı. Salon yöneten her büyük hanım gibi, sevimli olmak, katılmadan koro yönetmek, otoritesini incelikle sağlamak, antipati yaratacak olayları azaltmak, yemeklerin kalitesini özenle gözetmek gerekiyordu. Girişeceği bütün işlerde zevk hatası olmayacaktı. Müteahhitler akşam yemeğine davet edilmeyecekti; büyük mücevheratçılar ona gelebilirdi. Buna karşılık, kahve servisinden önce herhangi birinin sigara içmesine engel olmak için tutulmuş özel üniformalı uşaklar eksik olmayacaktı. Sohbetleri yaratacak, ama idare etmeyecekti. Konuşmaları canlandırmak amacıyla parlak sözcükler söylemeyecekti. Sıkıcı gizli konuşmaları ve hararetli tartışmaları ancak nazik tavırlarla kesecekti. Herkese, saygı duyulan kişi imajını verecekti. Kısacası, belirli bir kafaya sahip olması ve bunu unutturmayı bil-

mesi için çok şey gerekiyordu. Bu kibarlık, daha davetiye kartlarına bakınca anlaşılmalıydı. Kimilerinin, ortamın havasını özetlemek için bir benzeri yoktu: "Fels Kontesi, cuma 12, biraz çay, biraz sohbet." Ve her şey söylenmişti.

Cahen d'Anversler, Paris sosyetesi içinde Camondolar'dan daha doğal bir havada değişim sergiliyordu. Cahen d'Anversler her zaman oldukları gibi kendilerini bu ortama kabul ettirirken, Camondolar'ın bu mekânda daha yeni oldukları düşünülüyordu. Eski Doğulu gösteriş merakı arada sırada kendini göstermeseydi eğer; Cahen d'Anversler, Camondolar'ın gelecekte olacakları konumdaydı o zamanlar.

Görüntü çok şey anlatıyordu. Öncelikle de onların Paris'teki konağı. Üzerinde en çok yorum yapılan resepsiyonların mekânıydı orası. Kralcıları destekleyen sağcı gazete *Le Gaulois*, Saint-Honoré semtinden geçerek Saint-Germain semtinden Monceau Ovası'na kadar güncel olayların notlarını tutardı. Onun haberlerinde adı çıkmamış bir gece olmamıştı hiçbir zaman. Genelde, ikiye bölünürdü: Bir yandan göze çarpan bir olayın anlatımı, öte yandan davetlilerin listesi. İşte 20 Mart 1895...

"Kontes Louis Cahen d'Anvers'in Bassano Sokağı'ndaki güzel konağında önceki gün düzenlenen balo, en parlak olanlarındandı. Sırbistan Kralı, teşrifleriyle baloyu onurlandırdı. Babası Kral Milan ve Paris'te bulunan Sırp bakan eşliğinde, genç hükümdar on bir buçukta teşrif etti ve hemen kalabalık konukların arasına katıldı. Herkes, bu yüce dansçının neşe ve sevimliliğinden etkilendi. Kralın genç Camondo Kontesi ile ettiği dans, en canlı olanlarındandı; kurdelelerin, eşarpların, yelpazelerin ve özellikle de çiçeklerin dağıtılması.

Majesteleri, birinci kattaki yemek salonunda, konuklardan on bir kişinin yer aldığı ayrı bir masada ak-

şamı yemeği yerken, giriş katında da öteki bütün konuklar her biri on kişilik yirmi masada toplanmıştı. Kral yemekten sonra dansı yeniden başlattı; ancak sabahın dördünden sonra çekildi, herkesi sevimliliği ve iyi niyetliliğiyle büyüleyerek."

Bu haberden sonra, konukların eksik listesi yer alıyordu. Bunun yayımlanması, Shakespeare'e özgü acıları yeniden ortaya çıkarıyordu: Orada olmak ya da olmamak...

"Baloya katılanlar arasında dikkati çekenler: Rohan Düşesi, Toulouse Kontesi, Prens ve Prenses Ferdinand de Lucinge, Prenses della Rocca, Bay ve Bayan Jules Ephrussi, Baron Léonino, Val Carlos Markizi, Düşes Decazes, Lariboisière Kontesi, Taillis Kontesi, Précourt Baronu, Bayan Blumenthal, Saint-Paul.de Sinçay, Froment-Meurice, de Koenigswarter, Vikont Louis d'Andingé, Galard Vikontu ve hanımı, Baron Edmond de Rotschild, Lady Bodley, Bay ve Bayan Léon Fould, Kontes Potocka, Kontes Pilet-Will, Bay ve Bayan de Yturbe, Kont Hubert de la Rochefoucauld, Bay Bonnat ve Carolus-Duran, Tucker Baronu vb... Öyle görünüyor ki, bu eğlencenin sonuçları Paskalya'dan sonra ortaya çıkacak."

Bu baloların dışında hiçbir yerde, bu yüzyıl sonu Paris'inin göbeğinde, kozmopolitizmin böylesi parlak bir övgüsüne rastlanamazdı. Bu noktadaydı onun gösterişli ünü. Zaman kavramı askıda gibiydi, sanki bu özel güç, zenginlik ve güzellik toplantısıyla yok olmuş gibi. Bazılarının oraya yitik zamanı aramak için geldikleri anlaşılır. Onların Paris konağı, Cahen d'Anversler'in sosyal yaşamının bir görüntüsünü sunardı yalnızca. Öteki de Champs-sur-Marne'daki şatolarında daha görkemli bir biçimde kendisini gösterirdi.

Onu Irène'in evlendiği yıl almışlardı. Başkentin yaklaşık yirmi kilometre kuzeydoğusunda yer alan bu şatonun bir geçmişi vardı. Onların bu seçimi köşe yazarlarının diline düşmüştü. Arkadaşlarının inşaat yaptırdıkları bir dönemde, onlar başkalarına ait bir şatoyu satın almışlardı. Daha önce başka ailelerin yaşadıkları bu duvarların arasında oturuyorlardı. Buna pek de iyi bakılmazdı.

Ortaçağ'dan itibaren, farklı yapılar birbirini izlemişti. Ancak 14. Louis'nin bir maliyecisi, ona esas görüntüsünü 18. yüzyılın başlarında vermişti. Şato daha sonra Conti Prensesi ve La Vallière düklerinin eline geçti ve 1757 ve 1760 yılları arasında Pompadour Markizi'nin yerleşmesiyle gururu arttı. Levis Dükü'nden emlakçı Jacques-Maurice Grosjean, büyükbabası Devrim sırasında Ulusal Muhafız Alayı'nı yürütmüş olan Ernest Santer'ye kadar birçok yazgıya tanıklık etmiş ve sonunda da, harap bir halde Louis Cahen d'Anvers Kontu'nun malikânesi olmuştu. İki yüzyıl önce bir maliyeci tarafından inşa edilen bu şato yeniden bir maliyeciye geri dönüyordu. Böylelikle halka tamamlanmıştı.

Louis Cahen d'Anvers, bu şatoya bütün parıltısını yeniden kazandırmak ve Bullet de Chamblain tarafından tasarlanmış bina ile Le Nôtre'un öğrencisi ve yeğeni Desgots tarafından çizilmiş Fransız usulü bahçeyi yeniden canlandırmak için kolları sıvamıştı. Her şeyi kendi klasik görünümlerinde restore etmek söz konusuydu. Ihlamur desenli işlemeler, esinlikleriyle çok Versailles'ımsı Güneşin Atları ve Savaş Vazosu ile kökenlerinin bakış açısını, zaferlerle dolu 18. yüzyılın yaklaşımını barıştırmak gerekiyordu. Eski görkemini sadık bir biçimde yeniden yaratması koşuluyla peyzaj ressamı Duchêne ve mimar Destailleur'e vermek için plan ve çizimleri yeniden gün ışığına çıkarmıştı.

İçeride, kırmızı salon sigara odasına, mavi salon süsleme odasına, müzik salonu kabul odasına Coromandel'in lake paravanaları, Aubusson'un duvar halıları, yaldızlı kurşundan testileriyle mermer soğutma kapları, pelesenk ahşap kakma, köşe dolapları ve 15. Louis dönemi sonlarının tarzında 'parçalanmış düşesler', Mazarin tarzı çalışma masası, Hindistan İşletmeleri'nin tabakları, Mignard'ın yapıtı kral portreleri, Saxe porseleninden küçük çiçeklerle süslü Rokay üslubu avize, üstlerine LCA (Louis Cahen d'Anvers) harfleri vurulmuş yuvarlak kabartmalarıyla dövme demirden bir merdiven tırabzanı, karma sütun başlıkları ile yarımayak doğramaları... Christophe Huet tarafından yapılmış elli sekiz resmin asılı bulunduğu Çin salonu ve Pompadour Odası, buranın en 'gözde' yerleriydi.

Dört yıl boyunca, bina ve bahçede önemli restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmişti, onu kendi parıltısıyla süsleyecek olan ev sahibesi orada yeniden Champslar'ın görkemli dönemine layık balolar ve eğlenceler vermeden önce. Altmış kadar bahçıvan, on iki av bekçisi, yirmi kadar hizmetçi ve bir o kadar da işçi bulunduğundan, evin hizmetçi takımı etkileyiciydi. Bir şato kadar titizlik gerektiren bu mekân ve Kontes Louise'in en yakın arkadaşlarını, özellikle de İmparatoriçe Eugénie ya da yılda en az bir kez avlanmaya gelen İspanya Kralı XIII. Alphonso'yu ağırlamak için hizmetçiler gerekliydi.

Bundan böyle, Cahen d'Anversler'in dünyası Moïse'in dünyası olmuştu. Onların Paris sosyetesindeki önemini ve birçok Avrupalı akrabalıklarını göz önüne alarak, Irène'in Camondolar'a yaklaşmasından daha çok, Moïse onun ailesiyle bütünleşmişti. Karısına yaranmak için, zamanının zengin adamlarının süs eşyalarını teker teker keşfetmeye karar verdiği söyleniyordu.

Onda diplomatlık yeteneği yoktu. Unvan, yoksa görev, ayrıcalıklar, bağışıklıklar ve üstünlükler, onun sosyal dayanakları için gerekliydi. Isaac de Camondo, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkonsolosuydu; Baron Gustave de Rotschild, Avusturya-Macaristan'ın; Eugène Pereire, İran'ın; Baron Erlanger, Yunanistan'ın başkonsoloslarıydı. Kendisinin Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başkonsolosu olarak atanmasını sağlamak başarısını elde eden Eugène Oppenheimer gibisi de yoktu! Bankacıdan çok diplomat olan, böylesine parlak insanlardan oluşan bir kurul söz konusuydu. Dikkatle aranırsa, kendi konumunun temsilcisini arayan saygın ve onurlu bir ulus bulunurdu sonunda.

İşte bu yolla, Sırbistan Kralı I. Alexandre ve Kraliçe Draga'nın istekleri üzerine, Cumhurbaşkanı Félix Faure ve Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux, Kont Moïse de Camondo'nun, bu ülkenin Paris'teki başkonsolosu olmasına 1 Mayıs 1895 tarihinde izin vermişti.

Konsolosluğa izin belgesi, yeni konsolosu nelerin beklediğine ilişkin hiçbir şey belirtmiyordu. Kurtulduğu halde, ikincil işlerden sıyrılamamıştı. İdareyi özel sekreteri, vazgeçilmez Léon Tédeschi'nin üstüne yıkmıştı. Kraliyet ordusu adına gerçekleştirilmiş 'asker düğmeleri', at toynakları ve genelkurmay için eşölçekli mercekli dürbün satın almanın dışında, pasaport vermek ya da Marsilya-Selanik arasındaki domuz ticareti hakkında bilgiler toplamak kadar tahrik edici işlerle uğraşılıyordu.

Doğrusu, konsolostan öncelikle toptancı, yarı toptancı ve perakendeci tüccar olması bekleniyordu. Sonra şirketlerin kulislerinde ve bakanlıkların odalarında casusluk yapmaları isteniyordu. Sonunda da Fransızlara ufak tefek hizmetlerde bulunması gerekiyordu: Belgrad yolundaki girişimcilerin taahhütlü mektuplarını göndermek, paniğe kapılmış ünlü bir müzisyene Sırbistan

ulusal marşını ısmarlamak ya da titiz armacıları hoşnut kılmak için Sırbistan armalarının kopyasını çıkarttırmak.

Moïse'in görev süresi sekiz yıl sürdü. Sırbistan'ın genel komiseri olduğu 1900 Dünya Fuarı, onun için işlerin sekteye uğradığı bir dönem oldu. Ta ki, kısa süre sonra, Belgrad'daki entrikaları hissettiği güne kadar. Paris'teki Sırbistan elçiliğinden gönderilmiş bir mektup, kuru bir ifadeyle, işini bırakması ya da engellenmesi durumunda, başkonsolosluk görevine onun yerine Jivko Barlowatz adındaki bir tüccarın atanacağını belirtmekteydi; bunun üzerine, Moïse, belirsiz olarak nitelediği bu önlemi çok yanlış anlamıştı. Krallık için yaptığı şeyler için teşekkür bile etmeden, sunmadığı bir istifa dilekçesinin kral tarafından onaylanmasını protesto etmeye vakti bile olmamıştı. Başına gelenleri anlamadan önce, Chaussée d'Antin Sokağı'ndaki konsolosluk bürolarında, armaları, bayrağı, arşivleri, mühürleri halefine devrederken buldu kendisini. Amatörleri kendisine yardımcı olarak alırken, diplomatların görkemi ve sefaletini de bırakıyordu.

Böylelikle onun konumundaki bir insana yakışır işler yapıyordu. Moïse de Camondo, yıllıklarda at yarışları meraklısı bir *sportsman* ve bir *clubman* olarak tanıtıyordu kendisini isteyerek. At, ortak yönlerini oluşturuyordu.

At bir hayvandan öteye bir dünya, bir dil olduğu için, atlarla ilgilenmemesi olanaksızdı. Böyle olanlar, atlar üzerindeki her konuşmanın, insan hakkındaki konuşmalara dönüştüğünü düşünen bu ahlakçının etkisi altında yaşıyordu.

İmparatorluk, bütün bunların arasında bu aristokratik geleneği sürdürmüştü. İmparatorluğun prensi, anne ve babası onu bir poney'nin üstüne oturttuklarında,

bir yaşında bile yoktu. Daha çocuk iken, Compiègne'de köpekli av sorumlusunun ceketini giymişti. Gravürler ve baskılar, at eğiticisinin gözetiminde Tuileries'nin avlusunda çalışmalar yapan, at ve sürek avı delisi bir prensin imajını yaymışlardı.

Bu yüzyıl sonunda, bir zevk insanı gibi, atlara ilgi duyan bir insan olunurdu. Bu bir yaşam, bir düşünce biçimi ve bir incelik simgesiydi. Yüksek sosyete, ata binildiğinde, biraz daha az cumhuriyetçi olunduğuna ilişkin bu gizeme hassastı doğal olarak.

Atlı araba takımları, evin bir parçasıydı. Faytonlar, üstün açık arabalar ve *mailcoach*'lar,[1] dört atlı, iki atlı arabalar, hepsi de aynı törene katılıyordu. Kont Boni de Castellane'in, kusursuz bir duruşla sürücüler tarafından gururla koşturulan hayvanları, onun Pembe Sarayı'ndan göle doğru Bois Caddesi'ne çıkarken görüldüğünde, her zaman herkesin hayranlığını topluyordu.

Av, konaklar ve şatolardan ayırt edilemeyen binicilik dünyasının doğal bir uzantısıydı. Ancak bunların sonuçsuz niyetlerini belirtmek yeterli değildi; hatta yüzyıl sonunda sayıları iki yüz kişiyi bulan takıma kabul edilmek gerekiyordu. Bazıları bu tür ayrıcalıktan yararlanmak için yanıp tutuşuyordu. Bunun, etkinin geleneksel sınırlarını aşan simgesel bir anlamı vardı. Etkinliklerin en aristokratik olanı olarak değerlendirilen sürek avı, bir töreydi. Bunu paylaşmak, haklardan çok yükümlülükleri birlikteliğinde getiriyordu.

Köpekli av, çağdaşlarında moda oldukları gibi, zaman ve süreden farksız, bir kasttı. Nezaket kuralları için benzerleri arasında bulunmak ve kimilerinin kutsal kabul ettiği törenlere kendini vermek gerekiyordu. Sosyetik bir gezinti olacağını sananlar, düş kırıklığına uğrayıp gidiyordu. Ağırbaşlı olmak, kibirli görünmemek,

[1] İng. Posta arabaları. (Çev.)

dürüstlük, cesaret, dayanıklılık ve kibarlık gibi birinci derece şövalyelik değerlerini kabullenmek gerekiyordu.

Niceleri gibi kapalı olan, aristokrasinin yaşadığı bu ortamda, Museviler hoş karşılanmıyordu. Aslında oraya pek kabul görmüyorlardı. Köpekli Av Derneği'nin üyelerinin çoğunluğu soylulardan, kılıç soyluları arasından çıkıyordu. Yavaş yavaş yüksek burjuvazinin, çok eski olmaları kaydıyla, içlerine sızmalarına izin vermişlerdi.

İmparator'un evini ve ordusunu oluşturan, belirli sayıdaki prenslerden oluşan soylu binicilerin de paylaştıkları gibi, Achille Fould'un III. Napoléon kendisine kokart takma ayrıcalığına sahip olduğu anımsanırdı. Sonuçta, o Achille Fould'du... L'Aigle Markisi'nin yönetimindeki 'İmparatorluk Köpekli Av Takımı'nı Fontainebleau ya da Compiègne Ormanı'nda izlerken, yalnızca tek Musevi olmadığını görecekti: Her şeyden önce onlar gibi olmayan tek kişiydi.

Bu dışlanmaya karşın ya da kendisi yüzünden, en zengin Musevilerin kendi av partileri vardı. Kentte, eski yaraların izlerine, pazarları avları bol olan bölgelere gidildiğine tanık olurdu. Herkes, Baron Maurice de Hirsch'in sağ eliyle neden kamış tutamadığını bilirdi. Ancak av kazası bazen daha trajik görünüm alırdı. Baron Alphonse de Rotschild, Aralık 1892'de, Ferrières Şatosu'ndaki avda bir gözünü yitirmişti. Musevi karşıtı gazeteler, bu kazalardan, gettolardan gelenlerin, aristokratik spor deneyimlerinin bulunmadığı sonucunu çıkarmışlardı.

Moïse de Camondo da, benzer şartlarda benzer bir talihsizliği yaşamıştı. Önden, bir tarafı gölge, bir tarafı güneşti, siyah ve beyaz. Bazı spor kulüplerinde ona bir ad takmışlardı: 'Passy-Borsa', bazı otobüslerin farklı renklerdeki arka farlarına zarifçe benzetme yapar gibi.

Camondolar ve Cahen d'Anversler hiçbir zaman o ünlü takımlara kabul edilmeyeceklerdi. Baron de

Hirsch'den de söz etmek gerekirse, o da yoktu. Çünkü her türlü din kuralına mesafeli yaklaşsa da, Büyük Af Günü'nde avlanmamayı kendisine hiçbir zaman onur sorunu yapmıştı; ve istisnai olarak, borazancıların borularından çok hahamların koç boynuzlarını seçerken, bunu bildirirdi.

Üyelerine bakıldığında Jockey Kulübü'ne benzeyen Vallière yarışlarında onların adaylıkları ânında reddedilmişti. Ya da Uzès Düşesi ile geyik avlamak isteyen Bonnelles-Rambouillet ekibi tarafından reddedilmişlerdi. Hatta Blois ormanlarında karaca avlamak için toplanmış Les Aydes ekibine de alınmamışlardı. Bu yarışların özelliği, Dük Decazes ve Georges Calmann-Lévy'nin takım başı olmalarıydı. Kendisiyle aynı adı taşıyan ünlü bir yayınevinin genel müdürü olan Calmann-Lévy'nin, kendisini artık yalnızca Georges Calmann diye tanıttığını, Katolikliği seçtiğini, Lariboisière Kontesi'ne çok bağlı olduğunu, Touraine'deki şatosunda ya Montaigne Caddesi'ndeki konağında tanıdıklarını gösterişli bir biçimde ağırladığını, çok inanmış bir Orléansçı olduğunu ve Fransız aristokrasisinin şefi ve tahtta hak iddia eden Guise Dükü'nün onun arkadaşı olduğunu belirtmek gerekir. Kurallara dayanmış bir ortamda önemli bir istisnaydı o.

Villiers-Cotteret takımında bir süre kaldıktan sonra, Camondolar, önce Eure ilinde, sonra da Oise ilinde geyik avlamak için Lyons-Halatte takımına girmişlerdi. Bütün takım başlarının arasında, Kont Bertrand de Valon'un yüksek sosyete Musevilerine isteyerek kokart takan kişi olduğu söylenirdi. Ya da başka bir deyişle, takımına katılma ve sürek avları sırasında giysisini giyme iznini veren kişi olarak.

Bir dökümhane patronunun kızıyla evlenmiş olan Valon, Rotschildler'in takımlarını yönetmişti. Sonra 1884 yılında, Charles de Morny ve Meffray Kontu'nun

yardımıyla, Joachim Lefèvre'den Halatte Ormanı'nı ve sayıları sekseni bulan İngiliz, kara renkli kırma köpeklerini geri almıştı. 'Her yeri gezindikten sonra', Senlis yakınlarındaki eski Chamant av köşküne yerleşerek, hizmetindeki üç atlı ve atsız adamı ile yaşamıştı. Yılda ortalama otuz beş geyik vururdu.

Avı önemseyen Moïse de Camondo iki biçimde sürek avına çıkardı. Birincisinde, erkekler arasında bir av olurdu. Arkadaşları Chabrié, Duffié, Merlin ve özellikle de Jacques Kulp ile buluşurdu. Onun evlilik öncesi çılgınlıklarının ortağı olan Jacques Kulp, Koenigswarterler'in ortağı, Frankfurtlu bir kumaş tüccarı aileden geliyordu. Kulp, Uluslararası Paris Bankası'nın denetmeni ve Fransız Telegraf Hatları Şirketi'nin yöneticisi olduğundan beri, iş dünyasında da görüşüyorlardı.

Hiç şaşmaksızın, Kuzey Garı'nda 8.35 treninde buluşuyorlardı. Bir saat sonra Chantilly'ye varır varmaz, oradan bir saat uzaklıkta, Fleurines'deki Guibert Ana'nın evine eski arabalarla giderlerdi. Yemek mönüsünde rafadan yumurta ve koyun eti yahnisi olurdu. Öğlenleri, hanın avlusunda ata binerlerdi. Sonra ormana çıkarlardı. Akşam olunca, geri dönerlerdi. Ve her seferinde böyle olurdu. Bu alışkanlık yalnızca bir değişiklikle bozulmuştu: Az çok iyi koşulmuş sap arabalarının yerine, Moïse'in avlandığı Sainte-Assise'den getirttiği, sarı tekerlekli bir av arabası. Bu olayı kutlamak için, Kulp ve arkadaşları ona bir çift doru at ile sarı koşum takımları armağan etmişti. Böylece, onların takımı gerçekten heyecan yaratıyordu, çünkü hepsinin görüşüne göre, Camondo 'bir sanatçı' gibi idare ediyordu.

Borazancılar, atlı uşaklar, uşaklar ve izleyiciler kalabalığının ortasında, hanımları bütün şatafatlarıyla parıldadıklarına göre, avlanmanın başka bir biçimi yalnızca daha sosyetik olanıydı. Halatte takımını ormanda sözleştikleri kavşak olan Poteau de Dindon'da gösteren

Condamny ve Kulp'un suluboyası, bütün bu insanları kral mavisi giysiler, işlemeler, kırmızı yelekler, süslemeler, çorap ve av çizmeleriyle gösteriyordu; erkekler de üç köşeli şapkalar giymişler, Dauphine'li boru taşıyorlardı. Ve tabii en önemli aksesuar konumuna gelen kokartlar, bir geyik kafası, 'Dere tepe aşarak' yazılı altın ve gümüş yaldızlı bir flama. Çevrelerinde Baron Léonino, Sternler ve Bischoffsheimler olduğu halde, Moïse ve Irène de Camondo, yanlarına Leusse Kontu ile Tanlay Kontu'nu almışlardı.

Bundan böyle, bu onların dünyasıydı.

Irène'in ilgisini çeken şeyler için salonlarda ya da balolarda, Moïse'i ilgilendiren şeyler için de yönetim kurullarında ve borsada bu dünyayı bulacaklardı hep. Bazen av partilerinin dışında, dışarıya birlikte çıktıkları olurdu. Tabii ki opera ve sayfiye yerleri başta olmak üzere. Bu fırsatları kaçırmazlardı ve bazı aileler, görünülmesi gereken her yerde onların varlıklarını görmekten sıkılırdı adeta.

Bu çılgın yarışa en alışmış olanları, Contrexéville'de kaplıca kürü yaparlar, yazın üç ay boyunca 'Okyanus Paris'i adı yakıştırılmış Trouville'e taşınırlar, kış olunca da Côte d'Azur'de buluşurlardı. Olmazsa denizlerde buluşurlardı. Bir keresinde, Moïse de Camondo'nun başına bir olay gelmişti. İngiltere'de Fair-Geraldine adlı bir buharlı tekneyi 6250 paunda satın alabilmek için, kayınpederi ve dostu Louis Cahen d'Anvers ile birlikte bu tutarı yarı yarıya paylaşmak gibi çılgın bir düşünce gelmişti onun aklına. Kaptan Ohier yönetimindeki on beş kişilik bir ekip, Le Havre Limanı'na bağlanmış, Manş'ta ve Atlantik'te eğlence gezileri yapmak üzere hazırlanmış bu gemiye sürekli bakıyordu. Bu ortak kaprisleri üç yıl sürmedi ve bu sürenin sonunda onu sattılar.

Morny Dükü, Deauville'i tanıtmıştı, ancak birçok kaplıca ve kış merkezinin, sayfiye yerlerinin gelişmesini büyük Musevi kapitalistlerine borçlu olduklarını saptamak çok dikkat çekicidir. Niceleri hâlâ yatırıma dönmek için kuşku duyarken, oralara büyük meblağlar yatırarak bu gelişmeye inananlar da vardı. Bunlar arasında, Arcachon'daki Pereireler, sınıra yakın Bordighera'daki Bischoffsheimler, Vittel'deki Salomon Alphen, Bussang'daki Cornelius Herz, Dieppe'teki Isidore Bloch, Megeve'deki Rotschildler yer alıyordu; Normandiya sahilinde masraflı havacılık yarışmaları, atış kupaları, polo maçları ve at yarışları organizasyonunda Rostchildler'in rolünü de unutmamak gerekir.

Aynı sosyeteye ait insanların buluştuğu bu kapalı mekânlar olmadığı zaman, buluşulacak başka bir yer vardı: kulüp. Moïse de Camondo, bir kulüpçüydü. Daha doğrusu, çevredeki İngiliz özentisine uymak gerekirse, bir *clubman*'di. Ya da başka bir deyişle, incelikten uzak bir dernekçi. Çünkü erkeklere açık bu tür sessiz mekânlar, aynı zamanda nüfuzun toplandığı yerlerdi. Onları hiç sevmeyen Madam Emile de Girardin, bu 'İngiliz soytarılığının' en iyi salonların yıkıntısını bitirdiğini söylerken belki de haklıydı.

Yapabilseydi, Camondo başkentin bütün zengin derneklerine isteyerek üye olabilirdi. Kendisini kabul ettirmek zorunda kalmıştı. Bazen ad, servet, sosyetedeki konum yeterli olmuyordu buna. Bazı durumlarda, bütün farkı ortaya koyan bu 'artı' gerekli oluyordu. Bir ailenin yüzyıllar boyu ortaya çıkan görüntüsü gibi bir şey. Orada, üstü örtülü adaylık aşamasında, kendisini gerçek kaymak tabakadan ayıran şey için önlem alıyordu.

'Patatesler' adı verilen tarım kulübünde, bu söz konusu değildi. Özellikle özenle seçilmiş büyük toprak sa-

hipleri üyeydi bu kulübe. Görünüşlere karşın, hepsinin arasında en aristokratik olanıydı. Ya Birlik Kulübü? Hiç kuşku yok ki bu büyüklerin birincisiydi, ancak bünyesinde özellikle diplomatlar ve yabancıları topluyordu. Ya Güvercin Avı? Neden olmasın. Ya Boulogne Ormanı Kulübü? Bu da aynı. Onun Kral Sokağı Kulübü'ne katılması, Edouard Drumont bunu yergilerinde yazdığı için, dikkatleri çekmişti. Binicilik Derneği, Sanatsal Birlik Kulübü ve niceleri. Oralarda da vardı. Sosyetik Bottin'de, onun adının karşısında, 'özel otel' olarak ÖO başharflere eşlik ediyordu böyle mansiyonlar. Dion Markisi tarafından lanse edilmiş Fransa Otomobil Kulübü'ne gelince, tabii ki hiç kuşku yoktu. Moïse, oranın da kurucu üyelerinden biriydi.

Bunların arasında, onun gözünde en prestijli olarak, Jockey Kulübü adıyla da tanınan At Yarışlarını Destekleme Derneği vardı. Özellikle atlarla uğraşan kişilerin buluştukları bir yerdi burası, çünkü Longchamp yarış alanının kurulduğu bir alanı kiralamıştı. Jockey, başkentin en eski kulübü değildi. Hatta o kadar da eski sayılmazdı, 1834'te kurulduğuna göre. Burada çok bahis oynanıyorsa, ünler elde ediliyor ve yitiriliyordu, bu da birçok üye için önem taşıyordu en azından. Sohbetlerde av, soyağacı, ittifaklar ve lakapların ortaya çıkması hakkında çok yoğun bir tutkuyu sergiliyordu. Bunun, sözcüğün geniş anlamıyla, daha da siyasal olan bir başka yanı da vardı. Yoksa onun öyküsü bu kadar erkenden bir destana dönüşmezdi.

Önce, Opera'dan uzakta olmayan, Helder Sokağı'nda, levhasında 'Bouge' yazan kapanmış bir kulübün yerine yerleşmiş, daha sonra biraz daha ileride, Gramont Sokağı'ndaki mahallesine geri dönmüş ve sonunda da Scribe Sokağı'ndaki özel bir konağa geçmişti. Başlangıçta, Kral Louis-Philippe'in oğulları, orada Moskova Prensi ile bankacı Laffitte'in yeğenine yanaşmışlardı.

Böylece, ilk üyeler arasında, Eski Rejim soylularını temsil edenler ile İmparatorluk döneminde unvan kazanmış olanlar çoğunluktaydı; hatta aralarında üst derece subaylar, büyük maliyeciler bir de İtalyan Kontu vardı. Yine de bu bir soylular kulübünden daha çok din sorununun ağır basmadığı bir aristokratlar kulübüydü.

Bu, Moïse de Camondo'ya biraz umut vermişti. Jockey hiç kuşkusuz sonradan görmelerden hoşlanmıyordu, ancak o da sonradan görme biri değildi. Burasının bir başlangıç yeri değil, bir varış yeri olduğunu çok iyi anlamıştı. Hatta kulüp, sahte soylular ile hileli unvanlardan nefret ediyordu. Ancak onun unvanı, tahttaki bir hükümdar tarafından kendisine verildiği için sahte sayılmazdı. Bu hiç de düşünülemezdi. Her türlü yararsız küçümsenmeyi önlemek için, başarısız değil, dışlanmış olacaktı. Çünkü hem Musevi, hem de Jockey Kulübü üyesi olmak gibi bir paradoks söz konusuydu. Kendisi için değil, onlar için. Bu, kulübün Musevi karşıtı olduğunu değil, Musevi kökenli yüksek sosyete üyelerinin burada sıcak karşılanmayacaklarını gösteriyordu. Aslında bu da aynı anlama geliyordu. Karışım, bu yerin özüne uymuyordu.

Yine de birkaç istisna söz konusuydu. Ancak bu istisnaların, gerçekleri gözler önüne sermenin yakışıksız olduğuna dair kuralı doğruladıklarına inanılıyordu. Achille Fould tabii ki Jockey üyesiydi, ancak nerede bulunmuyordu ki? Oranın saymanlığını üstlenmişti; bu da kendisine akrabalarının birçoğunu işe almasını sağlamıştı. On kadar Rotschild ailesi üyesi de Jockey üyesiydi. Bankacı kimlikleriyle değil, at sahipleri sıfatıyla oraya kabul edilmişlerdi. Üyelik yıllıklarında, on yıllık dönemler boyunca birkaç 'uyumlu' ada rastlanıyordu: Heine, Furtado, Goldschmidt... Çoğu maliyecilerden oluşuyordu, ünlü göz doktoru Jules Sichel dışında. Ama yine de Jockey'in ilk dönemleriydi. Museviler artık orada

olmayacaktı. Hatta bunun böyle olması için James de Rotschild'in engellemelerde bulunduğu söyleniyordu.

1871 yılında, bir Musevi için bu topluluğa girmek çok daha zordu. Proust'un *Swann*'ı, en azından yapıtının baş kahramanı için ona ilham veren kişi, altı yıl boyunca dört kez reddedildikten sonra 21 Ocak'ta bu kulübe seçilmişti. Meclis'te ya da Venedik Senatosu'ndaki gibi, tek bir karşıt oyun beş olumlu oyu geçersiz sayacağı için, siyasal olaylar nedeniyle, hiç kimsenin onun aleyhinde kara topu kullanamamasından yararlandığına dair iddialarda bulunmuştu yine kötü dilli kişiler.

Adı Charles Haas'tı; vaftiz babaları Guignard de Saint-Priest Kontu ile Albéric de Bernis Kontu'ydu. Zengin değildi, ancak soylu semtin övdüğü ender Musevilerden biri olması için tek neden değildi bu. Babasının Rotschildler'in vekili olmasına ve bankacılığın onun mesleği ve esas mekânı olmasına rağmen, her şeyden önce zarafeti, bolluğu ve kibarlığı temsil ediyordu. Gönülden gizemli, borsadaki vurgunculuktan daha çok İtalyan resimlerine tutkun olan bu kadın avcısı, kadınlarca sevilmekteydi. Onun kulübe girmesinden bir yıl önce, askeri nişana layık görülmüştü. Bunda onun inceliği kadar, kültürünün ve zekâsının da hesaba katıldığı söylenebilirdi. Frankfurt doğumlu babasının ancak 1837 yılında Fransız vatandaşlığına geçtiğini unutturmak için bunlar gerekli olmuştu en azından.

Jockey Kulübü'nün okuma salonunun hiçbir zaman cumhuriyetçi duyguların yankılandığı bir yer olmadığı doğrudur. Yıllar sonra, Dreyfus davasının kötü kokuları her yeri sardığı halde, kafalar aynı değildi artık. Daha radikal, daha ödün vermez görünüyorlardı. Kendisini Dreyfusçu olarak gören ve orduya hakaret edilmesini kabul etmeyen Charles Haas, orada çok tek başına bırakılmıştı. Gitgide kabullenilmesi zorlaşan büyük bir mesafe doğuyordu. Rotschildler bu tür girişim-

lere sürüklenecek türden insanlar değildi. İstifa etmekten çok, sürekli olarak Scribe Sokağı'ndaki konaklarına gitmemeyi tercih ediyorlardı. Genel olarak kabul görmüş bir toplu dilekçenin ardından, kulüp 'hain' lehinde savunma yapmaktan suçlu *Le Figaro* gazetesine olan iki abonmanlığını iptal etme noktasına kadar gelmişti. 1901 yılına kadar, üç yıl boyunca bu böyle olmuştu.

Yeni bir yüzyılın gelişiyle birlikte kafaların da değişeceği söylenmişti. Sanki böylesi karışıklıklar kendiliğinden ortaya çıkıyordu. İnsanlar, 1900'den itibaren gelecek yıllar için nice parıltılar bekliyordu. Camondo Kontu da. Bois Caddesi'nde, dikkat çeken bir at arabasının içinde küçük ailesiyle birlikte, gücünden mağrur, onu görenler, bu yeni dönemin onun çöküşüne tanık olacağına inanmazlardı.

Kısa bir süre önce büyükbabasının ve babasının ona bıraktığı servet o kadar önemliydi ki, yazgının vurgunları bu noktadan gelemezdi. Gelecek yıllarda, Camondo kuşaklarının hiç çalışmadan ya da insanseverlik geleneklerini uygulamadan, krallar gibi yaşayabileceklerini saptamak için hiçbir uzman bu serveti ölçmeye gereksinim duymuyordu.

Bu zengin adamın talihsizliği, yakınlarından ve onların sonradan benimsedikleri ülkeleri ile olan çatışmalarından kaynaklanacak. Böylelikle tarihin hanedanımsı bir yazgıyı esirgediği büyük bir ailenin yavaş ve acımasız parçalanışı başlayacak.

5

Camondolar'ın Görkemi ve Sefaleti

Moïse, artık kırk yaşlarında, yaşını gösteren bir adamdı. Gösterişinden biraz yitirmişti. Monokl ile maskelenmiş görmeyen gözü, daha da dikkat çeken sağırlık, güzel masa alışkanlıklarına ihanet eden şişmanlık, gün geçtikçe daha da belirginleşen kellik, bütün bunlar onu erkenden yaşlandırıyordu. Hatta onu tam moda düşkünü kılan yeleğinin düğmeleri parıltılarını yitirmişti.

Uzun süreden beri aşırı çalıştığı söyleniyordu. Eşini terk etmişti. Karısı onu çok *clubman* buluyordu. Despotluk huyu, onu ev içinde bir zorbaya dönüştürmüştü, paşalar ve sultanlar ülkesinde görüldüğü gibi. Karısı, içine kapanıklığa benzer bir yalnızlığa sıkışıp kalmıştı. Moïse, *gentleman* tarzı eğlenceleri daha yeni keşfetmişti. İçine girmeye can attığı toplumda, çalışmanın kaba bir şey olarak görüldüğü geç anlamıştı. İşlerindeki ciddiliğinin ve gündelik yaşamdaki ağırbaşlılığının fazlası, onu aristokratlar için gerçekten de çok Musevi kılıyordu. Dolayısıyla, hafif olaylara ciddilikle, ciddi olaylara da hafiflikle yaklaşıldığı için, laubaliliklerle alay edilmeyen bazı sosyetik kulüplerin gözünde görüşmeye değmez biri oluyordu.

Sanatsever havalarında bir tür hevesli olma yolunda mı ilerliyordu? Ya da Mezmurlar kitabını resimleme ya da dua kitabını süsleme içini sanatçılara veren bir Ortaçağ derebeyi olmayı mı düşlüyordu? Her şeye karşın, büyük ailelerde, üçüncü kuşaklarda, mirasçıların sanat için iç dünyalarından vazgeçtiklerini biliyordu. Kuzeni İsaac, her iki işi de bırakmadan gerçekleştirmeye çalışıyordu. Ancak bir dedenin zekâsının, oğlunun yeteneği olduğu ve kendisine avantajlı sanatsever-koleksiyoncu tarzı benimseyerek mirasını kullanmakla yetinen torunun da bunlardan hiçbirine sahip olmadığı örnekler de yok değildi.

Hanedanın kurucusunun torunu Moïse, Thomas Mann'ın Almanya'da yayımlanmış romanına atıfta bulunularak daha sonraları 'Buddenbrook sendromu' diye adlandırılacak olan şeyi tanıyacaktı. Bir ailenin çöküşünün betimlenmesi, bireylerin titizliği ile onların sınıflarının parçalanmasının birbirine nasıl bağlı olduğunu çok iyi göstermesi açısından etkileyiciydi.

Ne olursa olsun, artık çok geçti.

Her zamankinden daha gösterişli olan Irène, başka yerlerdeydi. Hem kafa, hem de bedensel anlamda. Serüvenleri sürüp gidiyordu ve bunlar biliniyordu. Moïse, aldatılmış olmaktan herkesin ortasında acı çekiyordu, ancak elinden bir şey gelmiyordu. Dedikodular, karısının ona çok çektirdiğini anlatıyordu. Moïse aşk ile, Irène de uzlaşmak için bu yanlış anlamada birleşmemiş miydi?

Irène daha otuz yaşında değildi ve ışıklar saçtığı söylenecekti. Yine de o kadar güzel değildi. Ancak şıktı, görüntü adıyla anılan o tanımlanamaz nitelik. Savurganlığa varıncaya kadar cömert, kültürlü, birçok dil bilen Irène, nükteler yaptığı sevimliliği ve kahkahalar attırma yeteneği ile, bazen kendini idare etmesini bilmeyen bir karakter izlenimi veriyordu.

Bir gün, bu bir maceradan da öte bir şey olmuştu.

Adı Kont Charles Sampieri'ydi. Atlarla ilgilenen biriydi, ama yalnızca bu işle uğraşıyordu. Bir zaman, Camondo ahırlarının atlarını eğitmişti. Ata çok iyi binen Irène, bir spor ya da zaman geçirme uğraşısı olmaktan öteye bir şeye dönüşmüş olan bu etkinliğe kendisini özel bir tutkuyla vermişti. Sampieri çok yakışıklıydı; İtalyandı ve meteliksizdi. Onun hakkında nice çılgın öyküler dolaşıyordu ortalıkta. Onun Napoli'de tanınmayan bir anne ve çok ünlü bir babadan olduğu söyleniyordu. Yine de babasının adını taşıyordu, Alpler'in öteki tarafında tanınmış bir addı bu. İtalyan unvanları ve soyadları hakkında birçok şey anlatılıyordu... Karikatürcüler, başta Sam olmak üzere, bir yarış alanının yakınında, çevresinde kadınlar olduğu halde, bu Latin baştan çıkarıcısının kasıntılı duruşu ile çiziyorlardı onu daha çok. Irène ona çılgınca âşıktı. Onun için her şeyi terk etmeye hazırdı. Nitekim bunu da yaptı.

Ölçüsüz ve değişmez olarak anlatılan karakteri, çağdaşları için kural haline gelmiş olan uzlaşmaları ona yasaklıyordu. Salon sohbetlerinin özü, opera localarındaki gevezelikler, sürek avı üzerine konuşmalar, yalnızca buna ayrılmıştı, yasadışı stratejiler, yakın ilişkiler ve gizli aşklar. Bu sözleşmeli evliliklerin ödenmesi gereken bedeli değil miydi? İşte bu yaşamın tuzuydu. Onun öz annesi Louise, onu bilgilenmek durumunda kalmıştı; nitekim Irène'in, az çok gizli birçok aşk yaşadığı, aralarında en tanınmış ve en uzun süreli olanının, İspanya tahtına çıktığı 1902 yılından sonra bile Champs Şatosu'na sürekli gelip giden XIII. Alphonse ile aşk yaşadığı iddia ediliyordu.

Niceleri gibi, Camondolar birbirlerine katlanmak için işlerini düzenleyebilirlerdi. Aynı çatının altında, ancak ayrı dairelerde benzer yaşamları sürmek. Toplumdaki konumlarını korumak için gereken saygınlığı

feda ederek, özel olarak farklı varoluşlar yaşamak. Irène'in bunu kabullendiğini varsayılsa bile, Moïse bu oyunu oynamak için çok muhafazakârdı, ancak bir o kadar da yaşı geçmiş görünmüyordu.

Yine de onların çevresinde, örnekler yok değildi. Bazıları herkesçe biliniyordu. Edmond de Polignac ile Winnie Singer'i birbirlerinden ayıran otuz yıl, onların evlenmelerine, birlikte saygın sanatseverler kimliğiyle parlak dünyevi yaşantısını sürmelerine, birinin genç çocukları, ötekinin de kadınları sevmesine engel olmamıştı.

1901 yılında bile, boşanılamazdı. Paul Morand, daha sonraları, bu dönemlerde boşananlara cüzamlılar gibi bakıldığını söyleyecekti. Pek boşanma olmazdı. Hele Musevilerde daha azdı, onlardan biri olan radikal senatör Alfred Naquet, 1884 yılında boşanmaya ilişkin kanunun çıkmasından sorumlu olsa da. Öte yandan, Irène yalnızca bu kesin ayrılığı istememekteydi ve aynı anda Katolikliği benimsediğini ve âşığı olan adam ile kilisede yeniden evlendiğini duyuruyordu. Bu hareketiyle, yalnızca Camondolar'a darbe vurmakla kalmıyor, Cahen d'Anversler'i de etkiliyordu.

Hiç kuşkusuz ailesinde, atalarının inançlarına özellikle kasten sırt çeviren ilk kişi değildi. Kendi kız kardeşlerinin dışında, kuzinleri Kont Gourgaud du Taillis ve Faucigny-Lucinge Prensi adlı bir kişiyle evlenmişlerdi. Ancak, onun konumuna göre farklılık söz konusuydu.

İyi bir çevreden çıkan bir kadın, özellikle de bir aile annesi, böylesi bir eğitimsiz kız davranışına nasıl girişebilirdi? Konumunu bilmemek nasıl mümkün olurdu? Böyle bir noktada, soğukkanlılık nasıl yitirilirdi? Bazıları, bıkkın bir ton ile, geleneksel olarak ilk düğünlerin her zaman uzlaşma işaretleri altında gerçekleştirilse de, ikinci evliliklerin tutkuların bir sonucu oldukları-

nı anımsatırdı. Ancak Cahen d'Anversler'in kızı Kontes Irène de Camondo'nun dışlanmaması için daha fazlası gerekmişti.

Onların toplumunda, skandal çok büyük olmuştu. Babası onu evlatlıktan reddetmiş, kocası iki çocuklarının vesayetini elde etmişti.

Daha sonraları, Paris sosyetesinin yıllığı *Ehret 'Société high life'*te, Neuilly'de, Inckermann Bulvarı 14 numarada oturan Kont Charles ile Kontes Irène Sampieri'nin adları görülecekti. Bu onun mutlu olmasına yetecekti ve bu mutluluk daha sonra Pussy diye adlandırdıkları kızları Claude'un doğumuyla perçinlenecekti.

Moïse de Camondo, evliliklerinin onuncu yıldönümü kutlamaya hazırlandığı yılda, bu beklenmedik sorundan ötürü umutsuzdu. Onun gözünde ve kendi dünyasının karşısında bunun ortaya çıkardığı bireysel başarısızlıktan öte, bu ayrılıktan acı çekiyordu. Onu kırmıştı. Konağının duvarları yetim kalmıştı, bir tablonun eksikliğinden ötürü, Renoir'ın bir küçük kız portresi.

Gün geçtikçe daha da sessizliğe bürünüyordu. Arkadaşlarından en coşkulu olanları, onu, Jessica'nın bir Hıristiyan ile kaçmasının ardından ağlayıp sızlanan Shylock'a benzetirlerdi. Halbuki Moïse, kızı tarafından değil, karısı tarafından terk edilmişti. Onun adını taşıyan ve ona başka çocuklar verebilecek olan karısı. Ama hayır; başka çocuklar olmayacaktı.

Camondo Kontu'nun bir daha ne başka karısı, ne de başka çocukları olacaktı. Irène, onun kadın milletine karşı tövbe etmesine neden olmuştu. Çevrelerindeki insanların belleklerinde onlardan kalan imaja göre, Irène onu terk etmekten, ayrılmaktan ya da boşanma hakkını elde etmekten öteye gitmişti.

Irène ondan kaçmıştı.

İlk zamanlar, kendini işlerine ve hayırseverlik etkinliklerine vermişti. Bankası ve cemaati ile uğraşmak onun bütün zamanını alıyordu. Finans ve sanayi çevrelerindeki geleneksel ortakları, Avrupa'nın hemen hemen her yerinde ortaklık tekliflerini çoğaltıyordu:

"Sizin bizim görevimize başvurduğunuzu görmekten mutlu olacağız ve bizden gerçekleştirmemizi istediğiniz emirlere kendimizi adayacağımız konusunda size güvence veriyoruz..."

Mali destek arayışındaki her çeşit mucidi saymazsak, bir sürü hayırseverlik derneği ve dinsel kuruluşlar onu durmadan çağrıyordu.

Ona aynı zamanda etki yapması için de yaltaklık ediliyordu. Kolayca etki yapabiliyordu. Hizmet veriyordu, bu da bilinmekteydi. Ona minnettar olanlar emri altındaydı. Avrupa'ya yerleşmek isteyen birçok Musevi kökenli İstanbullu aileye yardımcı olmuştu, Modianolar, Fernandezler. Sainte-Beuve'ün, Prenses Mathilde'in salonu için söyledikleri onun için de söylenebilirdi; nitekim, evi bir çeşit iyilikler bakanlığına dönüşmüştü.

Evrensel Musevi Birliği'nin okuluna muhtaç bir öğrencinin kabulünü savunmak üzere kişisel bir girişimde bulunmaktan hiçbir zaman çekinmezdi. Kont Moïse de Camondo'dan gelen tavsiye mektupları genel olarak etkisini gösterirdi. Kâğıdın sol üst köşesindeki arma, burjuvaları etkilerdi, sağ alt köşedeki imzası da maliyecileri.

Rotschild ve Viyanalı bankacılar grubu ile, onun Avusturya hükümetinin yanında, devlet faizlerini finanse etmek üzere oluşturulan bir konsorsiyuma katıldığı görülmüştü. Empainlerle birlikte, on beş kilometresi inşa edilmiş altmış kilometrelik metronun finanse edilmesi olanağını araştırmış ve masrafların 120 milyon frangı bulma olasılığı yüzünden bu tasarıdan vazgeçmişti. Pier-

re Decauville ile birlikte, araba, lokomotif ve tramvaylara yönelik ayarlayıcı frenler işini uluslararası piyasaya açabilecek teknik bir ofis tutmak düşüncesi vardı. Daha az gelir düzeyine sahip, ama onun kadar gözü pek başka kişilerle, fayans fabrikaları alımına atılmakta tereddüt etmişti. 1894 yılında İstanbul şubesini kapattığı halde, Camondo Bankası her cephede var gibiydi, ilke olarak hiçbir şeyi ihmal etmeden.

Gündelik uğraşlarının bir başka cephesinde, Moïse o kadar da az etkin sayılmazdı. Başka ülkelerde okullar açarak, öğretmenler göndererek etkinliklerini artıran Evrensel Musevi Birliği'nin merkezi komitesinde yer alıyordu. Aynı zamanda Hahamlar Birliği'nin Paris ofisinin bir üyesiydi; oraya yılda bin franklık bir harç yatırıyordu ve bu da ortalamayı oluşturuyordu. Pereireler kadar katkıda bulunuyordu; Günzburglar'dan daha çok ve Bishoffsheimlar ve Deutsch de la Meurtheler'den de daha az veriyordu. Cahen d'Anversler üç bin franklık bir katkı ile en yüksek harcı ödeyenler arasındaydı; tabii ki yıllık beş binlik katılımlarıyla Rotschildler her zamanki gibi kulvar dışında yer alıyordu. Bütün bunların gerçekte bir anlamı vardı, çünkü bu miktarlar, çeşitli sinagoglar, Zebur okulları ve muhtaçlara yapılacak bağışlardan ötürü önceden kestirilemiyordu.

Daha sonraları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Museviler, büyük bir akın halinde Fransa'ya göç etmeye başladılar. Jöntürklerin askeri devrimi onların konumunu belirsizleştirmişti. Onları karşılamak gerekiyordu. Daha yeni açılmış 'Paris Doğu Birliği'nin genel kurulunun toplanma gününde Voltaire tavernasına gitmek için kendisine ricada bulunulmasını istememişti. Bu derneğin Osmanlıların maddi ve manevi kalkınması olan amacına hizmet etmeyecek miydi? Olaylar, ivedilik içinde kurulmuş olan bir birliği daha da gerekli kılacaktı. Balkanlar'da gün geçtikçe artan güvensizlik ortamı

ve askere yazılmalardan kaçma arzusu, Fransızca konuşan Doğulu Musevilerin akınına yol açacaktı.

Moïse çeşitli etkinliklere dalıp gitmediği zamanlarda, kendisini çocuklarına adıyordu. Örnek bir baba olmak istediği için değildi bu. Irène'in onlardan esirgediği bütün sevgiyi onlara yöneltmişti.

Irène her zaman onları görmeyi sürdürdü, onlarla sıkı ilişkilere girerek. Irène evi terk ettiğinde yalnızca dokuz yaşında olan Nissim, ona tapıyordu. Nissim'den iki yaş küçük olan Béatrice'in de karakterini annesinden aldığı söyleniyordu.

Moïse, çocuklarının olduklarından daha büyük olmaları isteyen babalardandı. Bu noktada hâkim olunamayan bir gururun ortaya çıkması söz konusuydu. Ya da sosyal tutkusunun ek belirtisiydi. Ya da terk edilmiş bir adamın çocuklarına yönelttiği sevginin en içten, en sade ve en heyecanlı ifadesiydi yalnızca.

Irène'in gidişinden birkaç yıl sonra, hâlâ üçü birlikte Hamelin Sokağı'nda yaşıyorlardı. Nissim, Janson de Sailly Lisesi'nde öğrenimini sürdürüyordu. Defterlerine, eğik, ama kararlı bir yazıyla şöyle yazıyordu:

"Ülkemizin adı eskiden Galya'ydı; Fransa'dan daha büyük ve doğal sınırlarla her cepheden korunan bu ülke Ren Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Mutlu günleriyle, İlkçağ uygarlıklarının hayranlığını kazanmıştı..."

Fransızdı, Camondolar'ın Fransa'da doğmuş birinci kuşağının ilk bireyi. Fransa'ya olan sevgisine rağmen, babası İtalyan olarak kalmayı onur sorunu yapmıştı. Nedenleri de yok değildi; onur ve gurur, bellek ve snobluk, ünlü ama belirsiz bir Venedik geçmişi iddiası ve tebası olduğuna inandığı tahta bağlılık gibi kavramlar, belirli bir anlamda birleşiyordu. Aristokratlık ayrıcalığını yitirmek istemiyordu.

1906 yılında, hükümet Ulusal Meclis'e yeni unvanların yaratılmayacağını ve yabancı unvan kullanılmasına izin verilmeyeceğini bildirmişti. Ancak bir yabancı tarafından Fransa'da kullanılan unvan kabul ediliyordu, çünkü adın bir eki olarak geçiyordu ve kişinin en iyi biçimde tanıtımına olanak sağlıyordu. Bunun nüfus kütüğüne kayıt edilebilmesi için, menşei ülkeden kesin bir belge ya da başka tür bir kanıtın sağlanması gerekiyordu. Ancak belge sahibi aynı zamanda Fransız vatandaşlığına geçmeyi talep ediyorsa, bu unvanını yitirecekti, çünkü cumhurbaşkanının bir ayrıcalık tanıması çok az rastlanır bir durumdu. Bu çerçevede, en derin isteklerini belli belirsiz biçimde simgelediğinden, her zamankinden daha çok arzuladığı, ayırt edici aristokratlık kimliğini saklı tutmak istiyorsa, Moïse de Camondo'nun yabancı olarak kalmakta her türlü gerekçesi vardı.

26 Temmuz 1906 tarihinde ödüllerin gösterişli dağıtımında, aralarında 'Musevilerin din derslerini' üstlenen Haham Debré'nin[1] de bulunduğu, tam kadro gelmiş olan hocaların önünde, Nissim fen bilgisi dersinden bir mansiyon, Almanca'dan üçüncülük ve ezberden de bir mansiyon elde etmişti. Arkadaşları Raymond Lévy ve Jules Moch neredeyse bütün ödülleri silip süpürmüşlerdi.

Béatrice daha iyi çalışıyordu. Onun sınıf defterlerinin üstüne eğildiğinde, Moïse sonsuza dek ona ait olacak karakteri görebiliyordu. Ve öncelikle, çok küçükken, yaşıyla birlikte farklı ve içini kemiren bir saplantıya dönüşecek bir tutkusu vardı kızın: at ve onun dünyası. İkinci sınıftaki Fransızca kompozisyon öğretmeni, ondan bu seçimi konusunda bir kız arkadaşına mektup yazmasını istemiş miydi? Taşraya davet edilmiş bir Parisli burjuvanın başına gelen aksilikleri anlatarak sürek

[1] Robert Debré'nin babası ve de Gaulle dönemi başbakanlardan Michel Debré'nin büyükbabası. (Çev.)

avının dokunaklı bir savunması ile açıklamasına girişmek amacıyla mektubu gerekçe olarak göstermişti. Avları arabayla izleyenler ile alay ediyor, bu 'gerçekten soylu zevk'i anıyor ve kendisini tamamen rahat duyumsadığı teknik sözcükleri kullanarak, başkalarınca farklı anlamlarda kullanılan sığlık, tazı ya da lâlâlâ gibi terimleri bilinçli olarak sıralıyordu. Hatta tatil ödevlerinde, hesaplamalarda, problemlerini yönlendirmek için ayarlamalar yapıyordu:

"Bir amatör avcının, her birine 1200 frank ödediği iki bekçisi vardır; av hayvanlarının neden oldukları zararlara karşılık komşulara yıllık olarak 5000 frank ödemektedir... Yüzlük fişek 20 frank tuttuğuna göre, mevsim boyunca çekilen parça ne kadara mal olmaktadır?"

Defterinin kapağının altında, kâğıtların armalarında, kendi adının başharflerini koymuştu; bir tür marka gibi duran bir B ve bir C. Toplumdaki konumuna, anne ve babasının ailelerinin bir çeşit servetten gelen bir seçkinliğe ait olduklarına ilişkin bir bilinç sahibi olmuştu çok erkenden.

Görünüşte, Moïse onu etkilemişti. Onu sürekli göl çevresinde ya da ormandaki at arabalı ya da at üzerinde pazar gezintilerine götürürdü. Béatrice bu süvarilik mantığına erkek kardeşinden daha duyarlıydı; nitekim daha sonraları bu bakışına at biniciliğin gizemini de katmıştı. Kısacası, baba-kız, büyük toprak sahibi Prusya soyluları junkerlerden daha çok *jongkheer*'lere, şövalye rütbesindeki Hollandalı soylulara daha yakındılar. Yine de kendilerini yüksek mevkide görüyorlardı.

Moïse, kızı için Quincey ailesinden bir malikâne almıştı. Daha sonraları adı 'Béatrice Villası' olarak değiştirilecek 'Gontaut-Biron Villası', Paris'in elli kilometre kadar ötesinde, Oise ilinde, Aumont'da bulunuyordu. Arkadaşı avukat Jean Dailly gibi, bölgedeki birkaç şato sahibi ile birlikte, Moïse oralarda, Baron Robert de

Rotschild'den bu amaçla kiralanmış topraklarda geyik, maral ve alageyik dışındaki hayvanların avına çıkıyordu. Çocukların yaşıtları olan arkadaşlarını düzenli olarak çağırdıkları ev, basit bir şatodan öteye kocaman bir malikâneye benziyordu. Uzakta, çok uzaklarda, gösterişli malikâneler bulunuyordu, bir o kadar göz alıcı parklar içine inşa edilmiş konaklar; Rotschildler'inki Ferrières'de; Wormslarınki Romily-sur-Aube'da; Fouldlarınki Rocquencourt'da ya da Cahen d'Anversler'inki de Champs-sur-Marne'da idi. Nissim oyun arkadaşlarına küçük Eugene Pereire'in okul arkadaşlarının önünde villasını anımsatırken uyuşuk uyuşuk ağzından kaçırdıklarını söylemekte zorlanacaktı:

"Bizim evimiz, Louvre ayarında bir şey gibi..."

Yeryüzündeki yaşamının bu dönemecinde, Moïse de Camondo yazgısını değiştirmeye girişmişti. Yarı yaşıyor gibiydi. Kendisinden bir parça yitirmişti. Geri kalan yarıyı da yitirebileceğini düşünmüyordu.

Tutkuları başka yöne yöneldi. İşlerini bir yana bırakmadan, çalışmayı erdem, zenginleşmeyi kendi içindeki hedef gibi görmekten yavaş yavaş vazgeçti. Değişmez değerler gibi konmuş bu ilkeler zamanlarını doldurmuştu belki de. Yaşamının sonuna kadar denetmenlerin ve yürütme kurullarının raporlarıyla kendisini serseme çevirmeyecekti yine de; Fransız sanatının ve kültürünün en ince biçimlerinden etkilenmek istiyordu yalnızca. Kendi içindeki aristokrat kimlik, ona yakışır parıltıları arıyordu.

Mobilya, eşya ve tablo koleksiyonculuğunun gerçek anlamdaki başlangıcı, Irène'in kaçışına denk düşüyordu. Sanki bolluk, onun yokluğunu doldurmaya yetecekti. Bu, eşyalara verdiği gizli anlam değil miydi?

18. yüzyıl virüsü onun içini kaplamıştı ve annesini yitirdiğinde bir süreden beri onu ciddi ciddi etkilemek-

teydi. 1910 yılıydı. Gençliğinin büyük bir bölümünü geçirdiği Violet Konağı'nın mülkiyetini elde ederken, bu ulaşılamaz ütopyaya ulaşabileceğine inanmıştı. Kendisinden önce gelenleri onların duvarlarının arasında izlemek için değil; aristokratlık düşünün sonuna kadar ilerleyebilmek içindi bu arzusu. Disraeli ile birlikte, yaşamın önemsiz olmak için çok kısa olduğunu düşünüyordu. Onun için, özellikle de adının ve servetin mirasçısı, kendisinden daha büyük olmasını istediği o saygıdeğer oğlu Nissim için.

Moïse de Camondo, kendisine kalan konağı yıkması ve yerine Küçük Trianon benzeri bir yapı inşa etmesi için mimarına emir verdiği zaman, Monceau Ovası bu olayı sorgulamıştı. Nükteli üç fıkra, iki alay yazısı ve bir vefasızlık biçiminde bu konuyu eleştirmekte acele eden salonlarda bütün bu olup bitenlerin onu başını birazcık döndürdüğüne kanaat getirilmişti. Onun 18. yüzyıla olan hayranlığı, tam bir bağlılık biçiminde kendisini gösteriyordu. Bazıları, bu noktada yeni dönmelerin inancının estetik anlamda ortaya çıktığına inanıyordu. Yine de bu daha derindi.

En uyanık olanları, daha sonraları Doucet gizemiyle bir paralellik kuracaklardı. 1907 yılında, sanatsever-terzi, Boulogne ormanlarına uzak olmayan Spontini Sokağı, 19 numaradaki yeni evini 18. yüzyıl sanatı koleksiyonuna göre düzenletmiş ve uymayan her şeyi Drouot'da satarak feda etmekten çekinmemişti. Bu, onun içini kemiren tutkusundan ötürü normal sayılmalıydı. Ancak beş yıl sonra, birdenbire her şeyi bozduğunu, konağı ve içindeki değerli eşyaları değiştireceğini duyurmuştu. Paris, değişken huylu bir amatörün çılgın davranışları gibi bakmıştı buna. Onun bu ani değişimi düş kırıklığı yaratmıştı, çünkü geçici bir heves olarak değerlendirilmişti. Aslında, bu hareketi onun uğruna çılgınlıklar yaptığı sanata içten yaklaşımı konusunda

kuşkular yaratmıştı. Kısa bir zaman sonra, biraz daha uzağa, Bois Caddesi'nde, ileride Van Gogh ve Cézanne, Lalique ve Iribe'in konuk olacakları bir konağa yerleşiyordu. Yeni düzenin eskiyi kovduğu söyleniyordu. Bu bir moda sorunu, zamanın gerekliliklerine uyum sağlama konusuydu. Görünüşte yalnızca buydu. Toplum, bu karışıklıklara hangi içsel hareketin boyun eğdiğini bilmiyordu.

Jacques Doucet evli bir kadını seviyordu gizlice. O, elli dokuz yaşındaydı; kadın ise kırk üç. Bu kadın, onun yaşamının tutkusuydu. Madam de R. onun için boşanmaya karar vermişti. Ona kavuşacağı anda, trajik ve gizemli koşullarda öldü. Bir av kazası, hatta kocasına kararını açıkladığı gün... Spontini Sokağı'ndaki konak ona bir armağan olacaktı.

On yıl arayla, farklı koşullarda, Moïse de Camondo ve Jacques Doucet bir kadın anısıyla kederden bitkin düşmüşlerdi. Bir yokluğun acısını dindirebilme umuduyla, bu terk edilmiş iki adam, birbirlerine zıt biçimlerde tepki göstermişlerdi. Biri yıkmış, öteki de yaptırmıştı. Bir boşluğu doldurmak için.

Moïse, yeni düşünü inşa ettirdiği anda, bir başka Camondo bireyi, kuzeni Isaac, Parisli sanatseverlerin küçük dünyasının dedikodularının konusu olmuştu. Louvre Müzesi Dostları, oybirliğiyle ona derneklerine başkanlık etme teklifinde bulunmuştu. Ancak bu onura karşı nasıl duyarlı olacağını hiçbir zaman saklamasa bile, bu teklifi kabul etmemişti. Onun bu şaşırtıcı kararını gerekçelendirmesini rica eden bir arkadaşına, çelişkiler içeren sözlerle şöyle bir açıklama getirmişti:

"Louvre Müzesi Dostları Derneği'nin başkanı, hukuken Ulusal Müzeler Kurulu'nun da üyesidir. Dolayısıyla, yabancı bir ülke vatandaşı olduğum için, bu kurula girmem, öyle görünüyor ki, mümkün değildir. Louvre Müzesi Dostları'nın başkanının işlevlerini sınırlandır-

mak istemiyorum. Bu görevi ancak hükümet bana bu kurula katılma şansı tanırsa kabul edeceğim... Hukuksal açıdan anlaşıldığı üzere bir Fransız vatandaşı değilim. Uygun bir zamanda bu vatandaşlığa geçeceğim. Ancak bütün koleksiyonlarımı Fransa'ya Louvre Müzesi için vererek, tam bir Fransız gibi davranmıyor muyum? Benim niyetlerim bütün ilgililerce bilinmektedir. Niyetlerimi niye söyleyeceğim? Benim evimi süsleyen sanat yapıtlarının yazgılarını güvence altına alan belgeler resmidir. Buradaki her şey Fransa içindir, hepsi!"

Isaac de Camondo, kendisinden önce gelen yöneticilerin yararlandıkları hakları tam olarak muhafaza etmek kaydıyla Louvre Müzesi Dostları Derneği'nin sorumluluğunu üstlenebileceğini bildiriyordu. Sessiz bir skandala dönüşmesinden korkulan bu öyküde, en küçük bir sözcük bile bir sembol değerindeydi. Konu, baş kahramanının niteliğinden ötürü bir önem kazanmıştı. Güzel sanatlardan sorumlu bakan müsteşarı Dujardin-Beaumetz, dosyayla kişisel olarak ilgilenmişti. Seçkin hukukçuları tutmuştu. Isaac de Camondo, isteksiz olarak, bu sorunu en hızlı biçimde çözdü.

Bir 1911 Nisan ayı sabahı, Société Générale'in el koyması ile Glück Sokağı'ndaki evini terk etmeye zorlandığı günden beri kaldığı Champs-Elysées Bulvarı 82 numaralı konakta. Uşak yatakta onun cesedini bulmuştu. Altmış yaşında, bir atardamar tıkanması. Onun ölümünü haber veren hiçbir belirti yoktu. Isaac'ın birçok tasarısı vardı. Eski dostu Paul Durand-Ruel'den birçok Renoir tablosu satın almaya, Paul Dukas ve Pierre Lalo'nun yapıtlarını ortaya çıkarmaya hazırlanıyordu...

Haham Weill tarafından evinde dualar yapıldı. Montmartre Mezarlığı'nda, Moïse cenaze alayını idare etmek onuruna ve hüzünlü ayrıcalığına sahip oldu. Onun mezarı başında, Paribas'nın başkan yardımcısı bir konuşma yaptı ve Ulusal Müzeler Müdürü onun

anısı önünde eğildi. Dört insan, ölünün sunduğu dört simge: bir Musevi, bir Camondo, bir maliyeci ve bir koleksiyoncu.

İlk şaşkınlık ve derin hüzün zamanları geçtikten sonra, Moïse de Camondo gündelik sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Uzun süreden beri alışılmış olduklarından dolayı banka işlerinden değil, kuzeninin ünlü koleksiyonları için aldığı önlemlerden ötürü sorunlar yaşıyordu.

1897 yılında Louvre Müzesi'ne ilk bağışını yaptıktan birkaç yıl sonra, Isaac iki bağış daha yapmıştı. Bunlar, 14. yüzyıl ahşap figürleri, 8. yüzyıl maskeleri, Hok-Sai'nin resimleriydi... Geriye kalanlar hâlâ gelecekti. Onları yine Louvre'a ayırmıştı. Ancak vasiyetinde, koleksiyonlarının bölünmemesi gerektiğini, ya tamamının alınmasını ya da bırakılmasını belirtmişti; tamamının alınması durumunda, hepsinin elli yıl boyunca onun adını taşıyan bir salonda sergilenmesi gerekecekti ve bunun için yüz bin frank tutarında bir masraf için pay ayrılmıştı.

Halbuki müzenin yaşayan sanatçıların yapıtlarını kabul etmeme gibi bir kuralı vardı. Hatta yönetmelik, bu yapıtların yaratıcılarının ölümlerinden en az on yıl geçmeden bu mekâna kabul edilemeyeceklerinin altını çizmekteydi. Bu sanatçılar İzlenimciler de olsa, hiçbir şey değişmeyecekti, çünkü bu sanatçılar kamuoyu tarafından daha benimsenmemişti.

Yönetmelikler yorumlanmak için yapıldıklarından bir uzlaşma bulmak gerekmişti. Nitekim, Isaac de Camondo'nun ölümünden beş yıl sonra, Monet yaşarken Louvre Müzesi'ne girebildi; Moreau-Nélaton onun yapıtlarından dokuzunu devlete bağışlayarak iyi bir davranışta bulunmuştu. Öte yandan ulusal müzeler, böylesine özel bir 18. yüzyıl mobilya koleksiyonunu, birkaç çağdaş resim yüzünden bir kenara bırakamazdı. Böylece

koleksiyonun tamamı yine de takımlarından ötürü değerlendirilecekti, yaklaşık 8 milyon franga...

İşte bu yolla Manet'nin *Le Fifre*'i, Degas'nın *Absent ve Ütücü Kadınlar*'ı, Monet'nin *Katedraller ve Nymphéaslar*'ı, Cézanne'ın *İskambil Oyuncuları* ve *Asılmışın Evi*, Sisley'nin *Port-Marly'de Seller*'i, Van Gogh'un *Les Frilitaires*'i, Corot'nun *Atölye*'si ve daha niceleri Louvre'a girdi. Çünkü zamanı gelince Fransız olmayı çok isteyen Musevi aristokrat, Kont Isaac de Camondo, mezar ötesinden sarayın kapılarını zorlamıştı.

Onun koleksiyonunu Champs-Elysées'den Tuileries'ye götürmek için taşıyıcılara en az üç gün gerekmişti. Yüz otuz kadar resim, pastel, suluboya ve desen, bir de dört yüz kadar Japon baskı.

Hâlâ annesinin yasını tutan Moïse de Camondo, hiçbir yasal mirasçısı bulunmayan Isaac'ın varisi olmuştu. Kuzeni ona konağı, mobilya koleksiyonunu ve Paribas'daki gibi gerek idareci, Gaz Şirketi, Endülüs Demiryolları ya da Boulonnais Çimentoları'nda olduğu gibi gerekse başkan olduğu için, çok önemli bir şirket hisse senetleri portföyü bırakmıştı.

Moïse, benimsediği birkaç alanda Isaac'ın yapıtlarını korumayı bir onur sorunu haline getirmişti. Opera Dostları ya da Louvre Müzesi Dostları gibi sanatsal derneklere destek sağlamak. İşlerini yoluna sokmakta zorlanan yakın dostlarına önemli yardımlarda bulunmak. Özellikle bunlardan Moïse'in de içli dışlı olduğu iki tanesi vardı.

Monceau Sokağı'ndaki konakta onlara pazar sabahı *bar-mitzva*'larını hazırlayan hahamın oğlu Gabriel Astruc, işini yoluna koymuştu. Ollendorf Yayınları'nda okuyucu, akşamcı, büyük bir gazete hesabına Elysée tarafından tanınmış, parlamento muhabiri olduktan sonra, müzik dünyasına atılmıştı. Partisyonlar yayımlamaktan hoşnut kalmayınca, Müzik Derneği'nin deste-

ğiyle konserler düzenlemişti. Paris'te büyük, modern bir salonun bulunmadığını anlayınca, kafasında onun parçalarını yaratmaya koyuldu. Projesi, Avrupai esintiler taşıyan bir üçlü anlayışa dayanıyordu: Fransız zevki, İngiliz konforu, Alman tekniği. Binanın inşasını Van de Velde'ye verdiği için hiçbir şey o kadar güzel değildi. İç dekorasyon Perret'ye, heykeller Maurice Denis'ye, freskler Bourdelle'e ve duvar resimleri de Vuillard'a verilmişti.

Geçmişte, eski dostlukları adına, Astruc Isaac'tan sık sık önemli hizmetlerde bulunmasını istemişti. Bunun her zaman para olması şart değildi, daha çok etki konusuydu. Her sabah, ofisine gitmeden önce, kahvaltıyı paylaşmak için onu konağında ziyaret ederdi. Hiçbir zaman değişmeksizin, karşısında geniş bir kaftana bürünmüş, çevresi Monet'nin *Glycinesler*'i ile çevrili, piyanonun başına oturmuş ve partisyonlar yapan bir ev sahibi bulurdu. Bir gün, onu Berlin'deki güçlü Bleichröder ve İngiliz mimar Mendelssohn nezdinde girişimde bulunması ve Wanda Landowska adında, yirmi beş yaşındaki bir Polonyalı klavsencinin, iki konser arasında, konaklarına gelip seçilmiş dinleyiciler huzurunda kendisini göstermesi amacıyla onlara öneri getirmesi için sıkıştırmıştı.

Ancak Gabriel Astruc, Isaac de Camondo'yu dans ve şarkıdan doğmuş bir ortak, müziğin gerçek bir efendisi ve bütün sanatların kararsız koruyucusu olarak görüyorsa da, bunun bir de maddi nedenleri vardı. Bankacı dost, gelecekte Montaigne Caddesi'ndeki Champs-Elysées Tiyatrosu olacak bu büyük projenin karmaşık inşasına en önemli desteği verecekti. Isaac, 50.000 frank para yardımı yapmakla yetinmedi. Yalnızca başlangıçtaki hareketini düzenli olarak uzatmakla kalmadı, ondan birçok teknik önerisini de esirgemedi.

Isaac de Camondo, bu yapıtın bitişini görmeden öldü. Ona çok şey borçlu olan bu tiyatronun ne yükselişine, ne de düşüşüne tanık oldu. Yazgı, halka açıldıktan birkaç ay sonra batmış büyük bir yapıtın hüzünlü gösterisine onun tanık olmasına engel olmuştu. Çünkü, 1913 yılında, açılış ile bilançoların ortaya çıkmasının arasında birkaç ay vardı yalnızca. Bu kadar kısa bir süre içinde, Astruc Berlioz'un *Benvenuto*'sunu gösterebilmiş, Debussy'nin *Oyunlar*'ını vermiş, Stravinski'nin *Bahar Ayini*'ni ürettirmiş ve Fauré'nin *Pénélope*'unu yarattırmış ve sonra da tiyatro ve ekibinin sergilediği *Boris Godounov*'un son bir temsiliyle perdeler kapanmıştı. Artık Gabriel Astruc'e yeni yayımlanmış *Swann'ın Semtinden*'i okuyarak ve Marcel Proust ile uzun mektuplarla yazışarak kendini unutmak kalmıştı.

Onun Champs-Elysées Tiyatrosu, sonuna kadar Camondolar'ın manevi, siyasal, tam ve arada sırada değişen desteğine sahip olmuştu. Haham Astruc ile Isaac'ın anısına sadık kalarak, Moïse ona adım adım mücadelesinde yardım etmeyi sürdürmüştü, borçlarına, ödenmemiş paralarına, masraflarına, rekabete, emprezaryolara, pazarlıklı kampanyalara, kente, Musevi karşıtlarına karşı gelerek... Ancak bunlar yeterli olmamıştı. Umutsuzluğa kapılmış Astruc basında yüksek mevki sahibi dostlarından istekte bulunarak bir misilleme düzenlemeye çalışmıştı. *Le Gaulois*'nın yönetimindeki Arthur Meyer, onu yakışıksız bir biçimde kabul etmişti:

"Siz çok hızlı gitmek istediniz. Siz ötekiler, Museviler, merdivenleri dörder dörder çıkmakla hata yapıyorsunuz. Aynı hızla ineceksiniz!"

Siz ötekiler, Museviler... Bunu duymak ağır bir şeydi, ancak Gabriel Astruc polemik yapacak durumda değildi.

Arthur Meyer, Isaac ve onun ardından da, Moïse'in girişimlerinde yardımcı olmak istedikleri bir başka arkadaştı. Ancak bu kişi, daha da tartışmalı bir konumdaydı. Astruc'a yaptığı gibi, kesin düşünceleri olmadığından yanılgıya düşen karmaşık bir işletmeci olmakla suçlandığı için değil. Meyer acınacak bir imajdan dolayı acı çekiyordu. Her türlü insani nitelikten yoksun bir adamın görüntüsü.

Onun yolu basit değildi. Le Havrelı bir Musevi terzinin oğlu olan Meyer, çılgın bir ikbal avcısı olarak tanınıyordu. Paris'e ilk geldiğinde, kartvizitinde palavralar atıyordu: "Arthur Meyer, Vendôme Meydanı, Blanche d'Antigny'nin sekreteri." Aslında, orada iyi yaşıyordu, ama bir hizmetçi odasında. Söz konusu hanıma gelince, o da herkes gibi adı Marie Antigny olan biriydi ve Meyer'in basamak olarak kullanmayı ümit ettiği İmparatorluk bayramlarının saygıdeğer bir kalıntısına dönüşmüş eski bir komedyendi. Bu, onu siyasal ve dünyevi etkinin doruklarına çıkaracak bir önlenemez yükselişin başlangıcıydı.

Musevi karşıtı kalem tartışmacılarının onu önde gelen günah keçilerinden biri yapmaları şaşırtıcı bir gelişme değildi. Doğal olarak, Léon Daudet onu hırçınlıkla hırpalıyordu; sekiz yıl boyunca onun yanında çalışmış olduğunu söylemek gerekir. Ona sürekli pis küçük Musevi, iğrenç nankör, hain olarak doğmuş, aşağılık muamelesi yapıyordu. Edouard Drumont ise, onu en küçük onur duygusundan yoksun, tanımlanamaz bir bayalığa kadar düşmüş karanlık bir adam olarak tanıtıyordu. Bir düello sırasında, Drumont'un kılıcını eline geçirdiği ve onun baldırına soktuğu doğruydu. Bunun karşısında bir Japon derhal *seppuku* yapardı. Meyer, bushido kuralları konusunda eğitim almamıştı. Drumont ile çarpışırken, bir beyefendiyle karşılaştığını düşünüyordu, ama

yalnızca onu öldürmek isteyen birini buluyordu karşısında.

"Bunun unutulması için, en az on yıl gerekir ya da bir savaş," diye açıklama getirmişti, korkaklığının bilincinde olarak.

Gazeteler, bunu affedilebilir refleks hareket ya da bir çeşit kötü niyet olarak yazıyordu... Arthur Meyer'in yalnızca zengin ve güçlü olmadığı doğrudur. İkilem olarak, onlarla aynı düşünceyi, Dreyfus karşıtlığını savunuyordu. Onun sınırsız utanmazlığına alışmış Paris, alçaklıklarına kızamıyordu artık, çünkü şaşırtıcı derecede yeniden ayağa kalkma yeteneğine sahipti. Hakaretler yağıyordu ona. Korkaklıkları, karikatürcüleri caydırıyordu. Nitekim sevimsiz bir görünümü vardı. Yüz ifadesi ruhunu yansıtıyordu. Ancak çizgileri zorlasa bile, bu yine de hafif bir örtmeceye benziyordu.

Chambord Kontu'nun yasını sürecek kadar gösterişli kralcı olan Arthur Meyer, her şeyden önce bir gazete adamıydı. *Le Gaulois* gazetesi tamamen yöneticisi ile özdeşleşmişti, nitekim bunun tersi söz konusu değildi. Bu gazeteyi 1879 yılında Edmond Tarbé des Sablons'dan satın almış ve onu, yüzyıl sonunda, *Le Figaro, Le Temps* ve *Le Journal des débats* gibi başkentin en büyük gündelik gazetelerinden biri yapmıştı. Dreyfus davası sırasında, gazetesini Dreyfus karşıtı mücadeleye yönlendirmiş ve bu da *Le Figaro* ve *Le Soleil* gazetelerinin 'hain'i savunmalarından ötürü düş kırıklığına uğramış okuyucuları kazanmasını sağlamıştı.

Din değiştirdikten ve gösterişli bir törenle vaftiz olduktan sonra, bir Musevi karşıtı olmuştu. Bonapartçı, sonra Boulangerci olan bu Orléans prenslerinin danışmanı, kralcıları davaya yeniden kazandırmıştı.

Arthur Meyer, hiç kuşkusuz herkes gibi birkaç kitap yayımlamıştı. Ancak *Le Gaulois* gazetesi onun başyapıtı olarak kalıyordu. Kendi türünde tartışmasız bir

başarıydı – yalnızca sinemaya ayrılmış haftalık bir sütun sunan ilk gazete olduğu için değil. Paris konaklarında ve Batı'daki şatolarda çok okunan, kulüplerde ve avlarda yorumu yapılan bu gazete, bütün aristokrasilerin resmi organı gibiydi. 'Dünyada' başlığı, dış politikayla pek ilgili değildi. Namuslu her sağcının bilmesi gereken ulusal ve uluslararası bilgilerin dışında, özellikle kaymak tabaka insanlarına ilişkin haberlerle kendisini gösteriyordu. 'Av sanatına ilişkin haberler'i çok tutulmuştu:

"Dul Noailles Düşesi'nin ölümünün ardından, Rallye-Vallière ekibi sekiz günden beri sürek avını durdurdu ve ancak şubat ayında yeniden başlamayı düşünüyorlar..."

Le Gaulois sayesinde, doğuştan soylu olanlar ve para seçkinleri, Jockey'deki oylamalardan, provalar, balolar ve akşam yemeklerinden haberdar oluyordu. En küçük bir resepsiyon bile, 'Tanınanlar' başlığı altında belirtilme hakkına sahipti. Bazı ev sahipleri de, 'karne' bölümünde bir önceki gece verdikleri yemeğin mönüsü ile konuklarının adlarını önem sırasına göre yayımlatma alışkanlığını edinmişti. Redaktörler, saçlarını bu işte ağartmış akşamcılar, protokolün uygulanmasına özen gösteriyordu ve bir baronun bir konttan önce yazılmamasına dikkat ediyordu. Gazete, okuyucularını tatillerinde de 'Yolculuklar ve sayfiye yerleri' başlığı altında izliyordu.

Bu, *Le Gaulois*'ydı. Kuzeni Isaac'ın hisselerini elinde tutan Moïse de Camondo, ona yardım etmeyi sürdürdü. Arthur Meyer ile dostluk ilişkilerine girdi. Monceau Sokağı'ndaki kitaplıkta yer alan Alexandre Dumas'nın *Sanatçı Yaşamı* kitabının harika bir baskısının ilk sayfasındaki Meyer'in arması bunun en iyi kanıtıdır. Bir de büyük salondaki o tunç oymalı şamdan-güğüm.

Acaba onları minnettar olduğu için mi verdiği, yoksa ona mı bıraktığı bilinmemektedir.

Etkisinin ve gücünün doruğuna ulaştığı zannedilirken, 8 Ekim 1904'te kendi kendisini ödüllendirmişti.

Altmış yaşında, Fransa tarihinin bir büyük adı, yirmi dört yaşındaki Matmazel de Turenne ile evlendi. Bu birleşmenin ilanı, genel olarak bir tiksinmeye yol açtı. Kulüplerde ve salonlarda, tanıkların kimler olacağı tahminleri yapılıyordu. Gelin için, doğal olarak büyükbabası Fitz-James Dükü ve Kont de la Panouse olabilirdi. Damat ise, her yerde Uzès Dükü ile Luynes Dükü'nün yanı başında olacaklarını duyuruyordu. Sonuçta, bu iki adın yerine Senatör Alfred Mezières ile yazar François Coppée hazır bulundular. Aynı zamanda iki akademisyen.

Bu birleşmeyi pek de parlak bulmayan Proust bile, bütün olup bitenleri kendi düşüncesine göre hiç de 'çağdışı olmayan' bir şey gibi nitelendiriyordu. Yine de, mektuplarında, Arthur Meyer'in gururu ve kendini beğenmişliği ile alay etmek için acımasız sözcükler kullanmıyordu. Evlendiğinden beri, Meyer sarhoş gibiydi. Barrès'e rastladığında, ona şöyle demişti:

"Versailles'a gidiyorum; kuzenim XIV. Louis'yi sizin için selamlayayım mı?"

Champs-Elysées Tiyatrosu ve *Le Gaulois* gazetesi, Camondo Kontu'nun dostluğunun, cömertliğinin ve anlamının en dünyevi görüntülerini yansıtıyordu. Daha başkaları da vardı, daha az dikkat çeken. Ama bunlar ne olursa olsun, kendisini gün geçtikçe daha tutkulu olarak koleksiyonculuk zevklerine adayan bir adam için yalnızca bir ayrıntıydı.

1914 yılında, Monceau Ovası'ndaki küçük Trianon'u, onun isteklerine uygun olarak bitirilmişti. Her mobilya, her eşya, her gravürün baştan belirlenmiş bir

yeri vardı. Ötekiler de, daha özel olanları, hemen belli oluyordu. Yazın başında bir gün, antikacı Jacques Seligmann'dan 900.000 frank değerinde mobilyalar satın almıştı: Bir sıcaklık siperi, iki büyük kanepe, bir kapı sundurması ve Scott-Sackville koleksiyonundan gelen kirleri içinde, Beauvais kumaşıyla kaplanmış on koltuk.

Doğuştan mirasçı olan ve önce annesi, sonra da kuzeninden kendisine mal kalan Moïse, hiç bu kadar zengin olmamıştı. Bu durumunu, aile reisi olmasına borçlu olduğu söylenemezdi artık. Kırk yıl önce Fransa'ya yerleştiklerinden beri, mevkiler o kadar çevreye dağıtılmıştı ki, kendisini yapayalnız bulmuştu. Ailesiz ya da bunun gibi bir şey, çünkü Irène de gitmişti.

Kızı evlenecek ve bir yuva oluşturmak üzere evi terk edecekti. Son umutlarını oğlu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Onu kabul edilebilir ölçünün ötesinde seviyordu. Bankasını, servetinin bir bölümünü ve özellikle de kendi türünde tek olan bu evi ona bırakacaktı.

1914 yılında, Nissim yirmi iki yaşındaydı. Babası, onu mesleği öğrenmesi için Paribas'nın tahviller servisine sokmuştu. Orada yalnızca birkaç ay kalabildi. Monceau Sokağı'ndaki konakta zamanı olmayacaktı artık. Savaşın gölgesi beliriyordu yavaş yavaş. Ona bu evde mutlu olma zamanı bırakmayacaktı.

Saraybosna suikastından sonra, tarih daha hızlı ilerlemişti. Olayların hızlanması, ilk bakışta insanı etkiliyordu. Ültimatomlar, gösteriler, açıklamalar... Ancak aynı zamanda, Paris yazının göbeğinde, yersiz bir haber zamanın kabalığını daha da gözler önüne seriyordu: Isaac de Camondo'nun koleksiyonu Louvre'un ikinci katına, cömert bağışçının adını taşıyan yedi salona yerleştirilmişti.

Onun isteklerini harfi harfine uygulamak için, müze yöneticileri, koleksiyon ilk baştaki görkemini koru-

ması için bu parçaları sıra sıra yerleştirmekle yetinmemişlerdi. Ruhu ve havası yok olsa da, Isaac'ın eski dairelerinin görünümünü vermeye çalışmışlardı. Sanatsal düzen için, bu koleksiyonun en önemli parçası hiç tartışmasız 'Kral Odası' adı erilen XV. Louis'nin salonundaki mobilyalardı. Geri kalanları da az çok insanı büyülüyordu. Bazıları Japon baskılar, Cézanne ve Van Gogh tuvalleri, Jongkind suluboyaları ve Fragonard karakalemlerinin üst üste asılmalarından ortaya çıkan elden düşme eşyalar görüntüsü karşısında dudak büküyordu. Ayrı odalarda sergilenseler de aynı bütünlüğe ait değillerdi. Isaac'ın ruhu, çağdaşlarından bazılarını neredeyse küçümseyen sanat memurlarına karşın, parçalarının bir salondan ötekine sorgulanmalarına izin veriyordu sanki.

L'Illustration'da, gazeteci Gustave Babin açıklamalarda bulunmuştu. Bu konuyu bir bedel ödenmesine benzetmişti:

"Onun rızasına, öğle yemeği sonrası zevkine göre oluşturduğu koleksiyonu hemen ve bir bütün halinde nakletmek ve kimseye danışamadan Louvre Müzesi kadar görkemli bir yere yerleştirmek, bir meraklı adına ihtiyatsızlık olur yine de; yüzyılların hayranlığı tarafından adanmış yapıtlarla dolu büyük bir müzenin içinde onun damgasını vurduğu küçük bir müzenin oluşturulmasını ümit etmek pek yüreklilik ister. Sonuçta olay ortada: Camondo Müzesi, ulusal koleksiyonların da ortasına yerleştirilmiştir..."

Bu noktadan itibaren, basının bir kesiminin kibarca üstlenecekleri bir polemik başlatılabilecekti. Cézanne ve Bouguereau'nun ölü bedenleri çevresinde herkes neşeyle birbirini öldürecekti. Bu M. de Camondo adlı kişiye tanınmış tuhaf ayrıcalıklar ve bu istisnanın tanı koşulları üzerine soruşturmalar yapılacaktı. Başka bir zaman belki de. Ancak yanıp tutuşmanın arifesinde olan

bir Avrupa'da değil. Bunun mevsimi değildi. Başka ivedi konular vardı. Camondo salonlarının açılışı karambole gelmişti.

Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve Kurul Başkanı René Viviani bir süre önce Rusya'ya gitmişlerdi. Avusturya Sırbistan'a ültimatom vermeye hazırlanıyordu. Ödenecek bedelin hiç de sanatsal bir yönü yoktu.

1 Ağustos'taki genel seferberlik, Nissim'e birliğine katılma çağrısı yapıyordu. Hem Fransız, hem de Musevi olduğu için, koşa koşa gitmişti.

Bouvines'in, Rocroy'nın, Valmy'nin Fransa'sını kurtarmak gerekiyordu. Haksızca aşağıladığı için kendisini affettirmek uğruna Yüzbaşı Dreyfus'a onurlarını geri veren bir Fransa idi bu aynı zamanda. Birkaç ay önce, aynı Fransa, ilk kez bir Museviye, Henri Bergson'a Fransız Akademisi'nin kubbesi altında ölümsüzlük unvanının verildiğini görüyordu. Her ne kadar Fransız toplumunda her zaman Musevi karşıtlığının bir halk duygusu olarak yayılmış olmasından kuşku duyulsa da, onun kahramanlar ve trajedi döneminin sona erdiğine inanmak isteniyordu. O dönemde Fransa'da (Cezayir de dahil) 39 milyonluk nüfusun içinde 189 bin Musevi yer alıyordu.

Paris sokaklarında, Osmanlılar, Ruslar ve Rumenler, kendilerine kucak açan ülkeye bağlılıklarını göstermek için geçiyorlardı. Kortejin başında, üç renkli bayrağın yanı başında, üstünde Fransızca ve İbranice yazılmış bir bez afiş fark ediliyordu:

"Göçmen Museviler, görevinizi yapın!"

Komiteler ve birlikler, beş bin kadar gönüllü yazılan yabancı Museviyi toplamak ve onları Fransız ordusuyla bütünleştirmek için acele ediyordu. Léo Allalouf, 600 Osmanlıyı; Fausto Bambrini, 400 İtalyanı; Jean Nevak da bir o kadar Çeki toplamıştı... Onların arasında, kırk iki yaşındaki yazar ve iki çocuk babası İsviçreli Ed-

mond Fleg, on sekiz yaşındaki Rus pilot Joseph Kessel... Onların varlıkları, yalnızca tanıkların birbirlerini öldürttükleri öykülere inandıklarını belgeliyordu.

Fransa adına orduya yazılan yabancı gönüllülerin % 40'ı Museviydi. 21 Ağustos'ta, onların daha sonra Babil Kulesi'ne dönüşecek Invalides Sarayı'nda toplandıkları görüldü. Tüccarlar ya da doktorlar, Marais ya da Saint-Lazare sakinleri, yabancı lejyona kayıt yaptırıyordu. Genelkurmayın sekreterleri bu anlaşılmaz adları yeniden kayda geçirirken saçlarını yoluyordu.

Askere alınan ilk gönüllünün adı Grégoire Liwschitz'di. Yirmi yedi yaşında, Polonyalı bir avukattı. Bastille tarafı, Amelot Sokağı'nda oturuyordu. Onun ve arkasında sırada bekleyen herkes için, şu ünlü söz bir bakış açısını ifade etmiyordu:

"Her insanın iki vatanı vardır: kendi vatanı ve Fransa."

Fransız Museviler, Fransa'yı sevdikleri zaman onun uğruna ölebileceklerini kanıtlamak istiyorlardı. Profesyonel başarılarından öteye, onların bu çatışmaya gönüllü katılmaları ulusal topluluk ile bütünleşmelerine olanak sağlamalı ve Dreyfusçular'a atfedilen alçaklık, ihanet ve vatansızlık konulu Musevi karşıtı ilahileri susturmalıydı.

Saat, kutsal birlik için çalıyordu. Dreyfus davasının kara yıllarına tepki olarak Musevilerin itibarının geri verilmesi ile aynı döneme denk düşüyordu. Bayrak altında toplanmış kırk bin Musevi kökenli askerin (8.500'ü gönüllüydü) arasında, önemli sayıda subay ve astsubayın olduğunu ve bunların arasında da Alsace'lıların çoğunluğunu saptamak şaşırtıcı değildi. Cepheden geliyorlardı.

Bu vatanseverlik vaatleri yarışında, hiç kimse, Barrès'in, her zamankinden daha lirik bir anlatımla, 'ruhların ayaklanması' olarak tanımladığı şeyden kurtulmayı

düşünmüyordu. Sohbetlerde, ağızlar, görev, onur, fedakârlık gibi sözcüklerle doluydu.

Nissim de Camondo, Hava Kuvvetleri'nde gözlem teğmeniydi. Aylardır, *Burlington Magazine*'den çok, isteyerek *Askeriye Hava Fotoğrafları Servisi Bülteni*'ni okuyordu. Bu onun tutkusuydu. Odasında, kartonların içinde yığılmış, Fransa'nın yukarıdan çekilmiş yüzlerce negatifini ve klişelerini saklıyordu.

21 Ağustos 1914'ten itibaren, savaş sırasındaki davranışlarından ötürü iki kez ordudan takdirname almıştı:

"Dört süvari eri ile birlikte keşif devriyesinde iken, Mellet Kasabası'nda tüfek ateşine altında kalmış, bundan kurtulmuş, atı ile birlikte yere düşmüş bir süvari erini kaldırmak için ateş altında ilerlemiş ve dönüş yolunda da, on bir süvarilik bir Alman devriyesine korkusuzca yaklaşmış ve oradan kaçmış... Çok değerli bir hava gözlemcisi olarak, cesaret ve soğukkanlılık niteliklerini çeşitli vesilelerle sergileyerek, özellikle büyük ölçüde silahlı ve grup halindeki birçok düşman uçağının alışılmış saldırılarına rağmen, Verdun tarafındaki C.A. sektörünün fotoğraflarını almayı başarmıştır."

Moïse de Camondo'nun oğlundan gurur duyduğunu söylemek az olurdu. Her nişanda, onun için biraz daha titriyordu. Basının ilettiği dedikodular, her gün çarpışanların rütbelerini aydınlatan yiğitlik davranışlarının dökümünü veriyordu.

Kıyımdan hiç kimse kaçamıyordu. Cephede, artık ne fakirler, ne de zenginler vardı. Doğum hiçbir şey ifade etmiyordu. Tek kabul edilebilir soyluluk, karakterden gelen soyluluktu. Doğal ve akıldışı bir cesaret ile ortaya çıkan bir karakter.

Yapabilseydi, Moïse haberleri saati saatine izleyecekti. Bir gün, Luynes Dükü'nün oğlu, yirmi altı yaşındaki Chevreuse Dükü'nün bir uçak kazasında öldüğünü

öğrendi. Bir başkası da, Joseph'in oğlu ve Atina Fransız Okulu'nun üyesi Adolphe Reinach'ın ölümü. Bir seferinde de, evinin on metre ötesindeki, Monceau Sokağı 28 numaranın önünden geçerken, araba kapısının üstünde büyük bir kara bayrağın asıldığını görmüş ve Prens Murat'nın oğlu Louis-Napoléon'u yitirdiğini anlamıştı.

Hepsi de Fransa için ölmüşlerdi.

Musevi cemaatinin içinde, bir yiğitlik davranışı özellikle belleklerde yer etmişti. Masalsılıktan destansılığa dönüşmüştü. Gerçekten de olup olmadığını sorgulamak gerekir. Tam olarak ne olmuştu? Genel seferberlikten beri, elli beş yaşındaki bir haham olan Abraham Bloch, 14. Kolordu'nun papazı olmak üzere gönüllü olarak başvurmuştu. Siperlerde, ona safça 'Papaz efendi' denildiğinde gülümsüyordu. 29 Ağustos 1914'te, Fransızların Taintrux ve Anozel üzerine yaptığı karşı saldırı sırasında, sedyecilerle birlikte hareket ederken, baldırına bir havan topu mermisi, karnına da bir mermi isabet etmişti. Daha fazla yaşayamamıştı. Bir cumartesi günüydü.

Aynı bölükte papaz ve sedyeci olan Rahip Jamin, bu trajik öyküyü Lyon'daki Bloch ailesinin görüştüğü bir başka rahibe yazdığı mektubunda aktarmıştı. Bu mektupta, hahamın yerde yatan bir yaralıya haç taşırken yaralandığını yazıyordu. Ambulansı düşman ateşleri altında kaldığından, tereddüt etmemişti. Tehlikeye karşın, ölmekte olan askere haçı öptürmek için yaklaşmıştı.

Bu öykünün tamamen gerçek olup olmadığı hiçbir zaman bilinemeyecekti. Zaten basın tarafından da yansıtılmamıştı. Ressam Lévy-Dhurmer, bir kartpostal biçiminde dağıtılmak üzere bunun bir tablosunu yapmıştı. Bütün çevreler bunu dağıtmıştı. Kutsal birlik Epinal imajını bulmuştu. Ne fark ederdi, doğru olmaktan çok

gerçeğe benzer olsa da. Bir şehidin baş ucunda, kısa bir süre önce birbirlerini sevmeyen Fransızların barışmasını sağlamlaştırıyordu.

Nissim de Camondo savaş günlüğünü titizlikle tutuyordu. Küçük not defteri, telgraf üslubuyla yazılmış notlarla doluydu. Bölüğün bütün hareketleri oraya aktarılmıştı. Hiçbir ruh hali ya da yazınsallık yoktu. Yağmur, Almanlar, havan topu mermileri, top ateşleri, konaklama, kamp yeri... Tek tek insanlara ilişkin parıltılar, karşılaşmalar, sohbetler ve izinler. Kısa bir süre için, dostlar ve aile ona bu is altındaki mahşer görüntüleri unutturuyordu.

"23 Aralık 1915: siperlere gidiş.

18 Ocak 1916: Charles de Noailles'ın ziyareti.

21 Ocak: Malassise ve Aumont'da bir gün.

8 Şubat: Fosseux'ye gidiyorum. Gramofon.

17 Mart: Baba ile Béatrice'in gelişi.

14-15 Mayıs: Paris.

22 Mayıs: Verdun'ün resimleri. Douaumont'un geri alınması.

29 Haziran: gözlemci olarak değil, pilot olarak ilk uçuş. Yağmurun altında iki kez on dakika.

30 Haziran: yeniden uçuş. Sonunda tek başına. On beş dakika.

28 Temmuz: Paris'e gidiş. 11.30'da varış. Anne ile öğle yemeği.

29 Temmuz: Baba'nın Vichy'den dönüşü.

31 Temmuz: filotillaya dönüş.

1 Eylül: Champs.

9 Eylül: Paris. Larue'nün evinde Ninette'le öğle ve akşam yemeği.

12 Kasım: Aumont'da av."

Nissim'in yakınlarına gereksinimi vardı. Çok sevdiği ve ona sevgisini veren annesiyle görüşmeyi hiçbir zaman kesmemişti. Bu yolda birbirlerine destek veriyorlardı. Çünkü annesi de seferberliğe katılmıştı. Askeri cerrah Profesör Gosset'nin asistanı olarak.

İçinde yaşamaya çalıştığı savaş ortamından hem bitkin, hem de coşkulu olduğu halde, ister Camondolar olsun, ister Cahen d'Anversler cephesi olsun, kırda toplanılmasından pek hoşlanmıyordu. 1916 yazında çekilmiş fotoğraflarda, Moïse ile Nissim, Monceau Sokağı'ndaki bahçede, hasır koltuklarına çökmüş, sohbet ederlerken görülüyordu; baba oğluyla çok gurur duyuyordu. İlk zamanlar büyük bir istekle ifade ettiği çarpışmak arzusunun, bu savaştan artık kurtulmak arzusu karşısında silinmemesi için, Nissim'in iki yılda çok korkunç olaylara tanık olmuştu. Yine de, onun cesaretinden eksilme olmamıştı. Ordudan gelen iki yeni takdirname de bunun göstergesiydi. İlki, Verdun ve Somme muharebeleri sırasında yerine getirdiği tehlikeli fotoğrafçılık görevine karşılık verilmişti. Uçağı isabet etmişti, ama durum çok ciddi değildi. İkinci takdirnamenin ifadesi, babasını korkutmuştu yalnızca, çünkü oğlunun maruz kaldığı, gitgide önem kazanan tehlikeyi gözler önüne seriyordu. Bir sonraki yazının ölüm sonrası verilecek bir nişanı haber verdiği söyleniyordu.

"Kolordunun fotoğraf bölümüne bağlı subay, yüksek cesaret, yüreklilik ve soğukkanlılık niteliklerini büyük mesleki yeteneği ile birleştirme başarısını göstermiştir. Aisne muharebesi sırasında hem gözlemci, hem de tek düzlemli uçak pilotu olarak, C.A. uçağı ile, düşman uçakları ve yerden atışlara göğüs gererek, çok alçak yükseklikten çok tehlikeli fotoğraf çekimleri gerçekleştirerek özel hizmetlerde bulunmuştur. 26 Nisan 1917 tarihinde, uçağı düşman topçu ateşi nedeniyle büyük öl-

çüde hasar gören asker, görevini tam olarak yerine getirdikten sonra geri dönmüştür."

General Nivelle'in Aisne'deki saldırısı, dört ay sonra Dames yolunda trajik olarak sonuçlandı. Bu arada, Fransız ordusu ilk isyanlarına tanık olmaya başlamıştı.

Nissim de Camondo'nun bağlı olduğu MF33 filotillası, (Meurthe-et-Moselle ili) Embermenil'in kuzeyinde konuşlanmıştı. 3 Eylül günü, Deauville'deki izninden dönerken, fotoğraf çekimleri amacıyla uçağını kullanıyordu ve yanında da gözlemci sıfatıyla Asteğmen Dessart vardı. Birden, üç bin metre yükseklikte, bir tek kişilik düşman uçağının saldırısına uğradılar. Kısa, ama şiddetli bir mücadele sonunda, Alman uçağı uzun bir kara duman eşliğinde baş aşağı düşmeye başladı. Ancak Fransızların uçağı da isabet almıştı. Uçak, kötü bir halde, yere inebilmek için denge sağlamaya çalışırken, parçalar kopuyordu.

Oradan yedi kilometre uzakta, üste, arkadaşları dürbünleriyle bu çılgın yarışı izliyordu. Yanmış gazların püskürmesiyle, motorun hızının değiştiğini anlamışlardı. Ta ki uçak bir ağaç kümesinin ardında yitip gidinceye kadar. Büyük bir olasılıkla düşman hatlarına doğru. Bois tarafına zayıf bir iniş yapabilirler miydi? Bu, onları bir gün sağ olarak bulabilmenin umuduydu.

Remoncourt sakinleri de çarpışmayı izlemişti. Dürbünlere gereksinim duymadan, gözlerini göğe dikmeleri yeterli olmuştu. Uçak on beş dakika süzülmüş, önce dönerek, sonra da düz bir biçimde düşmüştü. Saat 12.30'du. Hemen olay yerine giden köylüler, uçağın enkazıyla karşılaşmıştı. Tahta parçaları, bazılarına bir şey olmamış, bazıları da yanmış. Mitrayöz mermileri. Toprağa saplanmış bir pervane. Kısmen kavrulmuş bir sarı potin parçası.

Remoncourt Belediye Başkanı M. Marchal, emekli öğretmen M. Bastien ve onun kızı Jeanne, bu krater gö-

rünümündeki toprağı arşınlamışlardı. Olayın tam olarak nasıl olduğunu anlamak için, orman bekçisine, işçilere, çiftçilere sorular sormuşlardı. Uçak bir yamacın arkasına düşmüştü. Çam ormanı elli metre ötedeydi. Cephe ise, bir elin ulaşabileceği mesafede.

Üç hafta boyunca, Moïse oğlundan haber alamadı. Onun ölü mü, yoksa sağ mı olduğunu bile bilmiyordu. Onun esir, belki de yaralı olmasını diliyordu. Kuşkudan daha kötü ne var ki. Bilgiler çok azdı. Söylentiler durmadan aksini söylüyordu. Savaş Bakanlığı'nın bürokratlarının başka işleri vardı.

Dayanılmaz bekleyiş sürerken, yakınları desteklerini esirgemiyordu. Hatta Moïse'in daha önce karşılaştığını anımsadıkları da vardı. Bunların arasında, en ilginci şu yazardı:

"Beyefendi,

Oğlunuzun durumu yüzünden acı çektiğinizi derin bir üzüntüyle öğrendim. Hatta adımın sizin için bir şey ifade edip etmeyeceğini bilmiyorum; eskiden Madam Cahen'in evinde sizinle birlikte yemek yerdim ve yine uzak bir dönemde olsa da, daha yakın bir zamanda, bir kez beni çok sevdiğim değerli Charles Ephrussi ile birlikte akşam yemeğine götürmüştünüz. Bütün bu anılar iyice eski sayılır. Sizin oğlunuzdan haber alamadığınızı öğrendiğim zaman kalbim acıyla sıkıştığı için bu anılar benim için önem kazandı yine de; kaygılarınızı anladığımı ve paylaştığımı ifade etmem mümkün değil ve bütün kalbimle, daha mutlu bir haberin size ulaşmasını diliyorum. Oğlunuzu tanımıyorum. Ancak genç dostum Jacques Truelle'den onun bahsini sık sık işittim; Truelle yaralandığı zaman oğlunuz kendisine eşsiz yardımlarda bulunmuş. Ve Truelle bana bu delikanlının yürekliliğinden ve sadeliğinden söz ederdi sürekli. Gözlerimin yorgunluğu nedeniyle yazamıyorum (çünkü böyle ol-

masaydı, çok heyecanlı ve çok üzgün olması gereken annesine de yazabilirdim), sizin gibi benzersiz ve çok duygulu bir babaya, herkesin kaygısını paylaşarak en içten dileklerimi sunmayı arzuladım.

Marcel Proust."

Açıklamaları karşısında çok şaşıran bir tek kendisi olmuştu. Çünkü mektubun heyecanı içinde, iki muhatabı karıştırdığını sanmıştı; konuyu daha sonra, Nissim de Camondo hakkında konuştuğu dostu, büyükelçilik ataşesi Jacques Truelle'e açmıştı:

"Size dertli ya da teskin edilemez babaları daha da sevdirmek zorundayım, çünkü kısa bir süre önce M. Camondo'ya sizin aracılığınızla oğlunun kişiliği tanıdığımı yazdıktan sonra, Luynes Dükü'ne gönderdiğim bir mektupta da sizin bana oğlu Chevreuse'den sürekli bahsettiğinizi belirtmiştim. Ne yazık ki, yanılmışım, teskin edilemez olanın Camondo ve dertli olanın da M. de Luynes olduğunu sanmıştım. Halbuki tam tersi gibi görünüyor..."

İşte bu noktada Proust'un Moïse'e gönderdiği mektubun sıcaklığı ve Luynes'e yazdığı tamamen soğuk ifadeli yazısının nedeni anlaşılıyordu. Merhamet derecesi, yazıştığı kişinin kederine göre uyum sağlıyordu. Bu, değişken geometrili, dünyevi bir sıkıntıydı. Biraz yorgun olmalıydı. Belki de o gün fazla buğuların üzerinde kendisini zorlamıştı? Aslında, aldanmamıştı. Bu iki kişi arasında, en çok yıkılmış olanı Camondo'ydu, çünkü Luynes Dükü'nün eğitimi ona duygularını bastırmayı öğretmişti.

Bütün mektuplar ne yazık ki bu türden değildi. 27 Eylül'de, Moïse savaş esirlerine ilişkin bir istihbarat ofisinden bir mektup aldı. Bir levazım subayı, bir çeşit servis şefi, ona oğlunun öldüğünü bildiriyordu.

Bir yaşamın bitişini ona bildirmek için daktiloda yazılmış birkaç cümle. Adının büyüklüğüne karşın, Nissim mucizeden yararlanamamıştı.

Birkaç gün sonra, *Le Figaro* on beş satırlık bir yazıyla bu haberi duyurdu. Kısa yazıda, onun son mücadelesi, ödülleri anlatılıyordu...

"... Büyük bir acı içinde bulunan ailesi, onun Lorraine sınırında, Fransız toprağı olan Dieuze'de toprağa verildiğini öğrenmekten dolayı teselli bulmuştur. Ancak onu tanımış olanlar, en iyi arkadaşları ve örnek bir Fransız subayı için ağlayacaklar."

12 Ekim'de, saat 11'de, onun anısına bir cenaze töreni düzenlendi. Bu vesileyle, Parisli Musevilerin başlıca ibadet yeri, Victoire Sokağı'ndaki büyük sinagog, sırmalı ve gümüş yıldızlarla süslü örtülerle kaplanmıştı; üç renkli bayrakların armaları, kutsal mekânı süslüyordu. Gazeteler uzun uzun bu törenin ayrıntılarını yazmıştı.

Moïse ve kızı Béatrice cenaze alayını idare ediyorlardı. Arkalarında, merhumun büyükbabası ve babaannesi Kont ve Kontes Cahen d'Anversler vardı. Fransa hahambaşı Zadoc Kahn, hem ruhları anan, hem de Yaradılan'ı öven duayı, *kaddish*'i okudu. Sonra haham Israel Lévy, *Le Figaro* ve *Le Gaulois* gazetelerinin Longchamp'daki Jockey Kulübü'nün bir yarışı söz konusuymuş gibi, katılanların adlarını titizlikle yayımladığı bir cemaat huzurunda ölenin saygınlığını yüceltti. Böylesi bir yerde alışılmadık olan bu topluluğun niteliği, Camondolar'ın başarısının ölçüsünü trajik bir biçimde gösteriyor ve onların ilişkilerinin yayıldığı alanı ve seçmeciliğini yansıtıyordu. Kont Moïse'in dünyevi ve profesyonel konumunun en iyi resmi değildi bu.

Onun sıkı ilişkilerde bulunduğu çeşitli insanlar, burada tek bir vücut halinde toplanmıştı. İstisnalar dışında, bu hiçbir zaman gerçekleşebilir bir olasılık değildi. Genç bir kahramana vedayı böylesine özel kılan neydi?

Tabii ki iki ayrı soylular sınıfının temsilcileri, eskiler ve İmparatorluk dönemi soyluları burada hazırdı; bunlara ötekileri de katmak gerekir: yanlış unvanları kendilerine mal eden kaçaklar (Monaco Prensi, Kontes Jean de La Rochefoucauld, Kont Gaston de La Rochefoucauld, Prens Capece Zurlo, Beyens Baronu ve eşi, Neuflize Baronu ve eşi, Cerise Baronu ve eşi, Baron Hottinguer, Vikontes Roy, Kontes Bertrand d'Aramon, Kontes Chartran, Baron Robert Gourgaud, Kontes de Fadate de Saint-George, Kontes Roederer, Graffenried Baronu...); Musevi aristokrasi (Baron Edmond de Rotschild ve eşi, Robert de Rotschild, Nadine de Rotschild, Baron Pierre de Günzburg ve eşi, Baron Oppenheim, Porgesler...); ünlü yabancılar (İspanyol bakan Quinones de Léon, Baron de Zuylen de Nyevelt...); büyük şahsiyetler (François Carnot, François Arago...); sanayi, siyaset ve maliyeci, yüksek burjuvazinin büyük aileleri (Léon Fould, Henry Pereire, Madam Gaston-Dreyfus, Edouard Stern, E. Noetzlin, Georges Kohn, Willy Blumenthal, Gaston Menier, Madam Louis Singer, Reinachlar, Georges Heine, Froment-Meuriceler, Halphenler, Madam Henry Baignières, Lazare Weillerler, Madam Levyllier Propper, Pilot-Teğmen Paul-Louis Weiller, Emile Strausslar, Alphandéryler, Weisweilerler...); büyük askerler (General de Lastours, General Sée, Yüzbaşı Louis Rheims, Albay Gascouin...); İstanbullu dostlar (Jacques de Castro...); iyi ve kötü gün dostları (Valon Kontu, Arthur Meyer, Gabriel Astruc...); müteahhitler (Jacques Seligmann...); bir de bunların dışında, bu dünyaya yabancı olan, merhumun asker arkadaşlarını katmak gerekir: Pilot-Teğmen Jean Charles, Yüzbaşı Defraguier ve Yüzbaşı de la Vallée-Poussin.

Moïse, ajandasında, 5-6 Eylül 1917 tarihinin hanesine şöyle yazmaya karar vermişti: "Nissim de Camondo,

düşman tarafından öldürüldü." Sanki Victoire Sokağı Sinagogu'nda, Kudüs yönüne dönülerek *kaddish*'in okunması, kaçınılmaz gerçeği ona kabul ettirmişti yalnızca.

"Yaradılan'ın adı, onun kendi arzusuna göre yarattığı dünyada, yüce ve kutlu olsun. Onun egemenliği, günümüz ve yakın gelecekteki İsrail yurdunun yaşayanı için geçerli olsun. Amin! Tanrı'nın adı, sonsuza dek kutsansın. Kutsansın, övülsün, saygı duyulsun, yüceltilsin..."

Hahamın, oğlunun anısına Tanrı'ya Aram dilinde yalvarmasını duymadan önce, Nissim'in hâlâ bu dünyada olduğuna inanıyordu.

Sabahları yaşayan biri olsaydı, Proust, kâğıttan dünyasının kahramanlarını orada, yan yana bulacaktı. Onların orada toplanmalarının nedeni, romancının adını kullandığı bir insanın ölümü ile açıklanıyordu. Aslında, *Yitik Zamanın Peşinde* adlı yapıtının en belirgin Musevi kişiliklerinden biri, Balbec'teki Büyük Otel'in koridorlarında eşcinsellik rastlantılarını anlattığı bu Doğulunun adı Nissim de Camondo idi. Baron Horace de Landau'nun yüksek kişiliği, ona en özel çizgileri esinlemişti ve bu kadar nadir görülen adı ise, doğrudan Camondolar'ın mirasçısından geliyordu. Ancak ondan yaratmış olduğu kişilik göz önüne alındığında, özellikle beş yıl sonra yayımlanan *Sodom ve Gomorra*'da, orada bir saygı ifadesinden kaçınılıyordu.

Oğlunun ölümünden sonra, Moïse çok sayıda iyi dilek mesajları almıştı. Mektuplar, kartlar ve telgraflar, Fransa ve başka yerlerden akıyordu. Çok sosyetik mesajlardı, ama onların dışındakiler de yok değildi. Banka ve borsa çevrelerinde büyük adların yanı sıra, Malassise'deki av bekçisi ile Aumont'daki bahçıvanın adları da yer alıyordu.

Bütün imzalar okunaklı değildi, ama antetleri okunuyordu: Ulusal Meclis, Quai d'Orsay,[1] Savaş Bakanlığı, konaklar ve şatolar, Hahamlar Kurulu, dernekler... Bütün bu duyarlılıklar, yerinde ve zamanında değildi. Birçoğu haberi gazetelerden öğrenmişti. En dokunaklı olanları, oğlunun bölüğündeki arkadaşlarından, Teğmen Gasfield ve Teğmen Agard'dan geliyordu. İstemeden, onun yarasını deşiyorlardı, yitik oğlunun yumuşak ışığını anımsatarak.

Moïse, oğlunun bedenini Lorraine'deki mezardan çıkartıp yurduna geri getirmekte acele ediyordu. Çırpınmasına, tehditler savurmasına, tartışmalar yapmasına karşın, söz konusu dava çok acı bir biçimde sürüklenip gidiyordu. Bıkmış usanmış olan muhatapları, savaşın kendilerine engel olduğunu iddia ediyordu. Savaşın yalnız onun için bittiği doğruydu.

Lozan tarafından ilişkilerini zorladı ve gerekiyorsa hemen büyük paralar vermeye hazır olduğunu bildirdi. Ama hayır. Para bazen olayları hızlandırmak için bile aciz kalabiliyordu. Bu kadar önemli bir yerdeki bir cesetin durumu ondan başka kimi ilgilendirirdi ki?

Bir 1918 Haziran sabahı, askeri yetkililerin çağrısı üzerine, kalbi umutla dolu sekizinci bölgenin belediye sarayına gitmişti. Aslında ona oğlunun eşyalarını vermek istemişlerdi. Bir paketin içinde, yıpranmış bir bozuk para çantası, neye yaradığını bilmediği bir anahtar, bir bölümü silinmiş alüminyum kimlik plaketi, bir madalyon ve 3.55 frank vardı. Oğlundan kalan her şey bu kadardı. Ancak bu beklenmedik sevinç yine de aldatan bir sevinç olacaktı.

Ölen kişiye ilişkin bir hata söz konusuydu. Moïse bunu hemen anlamıştı. Çünkü oğlunun hiçbir zaman yanından ayırmadığı eşyaları çok iyi tanırdı: bir bilek

[1] Fransız Dışişleri Bakanlığı'na verilen genel ad. (Çev.)

zinciri ile tutturulmuş altından bir plaket, yine altından bir kol saati, bir 1000 franklık kâğıt para içeren bir cüzdan ve çeşitli evraklar.

Umutlanarak, gerçekten oğluna ait eşyaları geri almayı aklına koymuştu. Onun Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, Kızılhaç, bir Cenevreli avukat bürosu nezdinde girişimlerde bulunduğu biliniyordu... Hiçbir sonuç çıkmadı. Bu hassas davanın uzmanları, bu eşyaların Berlin ya da Paris'teki nezaketsiz çevrelerce çalınıp çalınmadığını sorgulamaya başladılar.

Emekli öğretmen Bastien ve kızı, daha duyarlı ve daha etkin olmuşlardı. Bazı kalıntılar bulmuşlar ve ona ulaştırmışlardı. Hatta Nissim'in son anlarına ilişkin yaptıkları araştırmanın ayrıntılı bir yazısını da ona göndermişlerdi.

Bu tür tanıklıklara rağmen, Moïse'in acısı dinmiyordu. Almanların oğluna yaptıklarını öğrendiği zaman, sanki altından yer kaymıştı. Onun cesaretine saygı duymak için, ona askeri nişanlarını geri vererek layıkıyla hareket ettiklerini sanıyorlardı. Ve de onu Lorraine'de, Avricourt Askeri Mezarlığı'na kendi askerleriyle birlikte gömerek. Nissim, oradaki tek Fransız ve tahta haçlarla dolu bir toprağın altında yatan tek Museviydi.

Bu düşünceye dayanamıyordu. Oğlunun sonsuza dek temsilcisi olduğuna inandığı vatanseverlik duygusuna bir hakaret olarak algılıyordu bu durumu. Bu durumu fırsat bilerek, oğlunun bedeninin Paris'e demiryoluyla değil, masraflarını kendisi karşılamak üzere karayoluyla nakledilmesi için Savaş Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Ama bu noktada yine bir duvara çarpacaktı. Yönetmelik değişmezdi: Mezarlıktan çıkarılamaz. Bu ilkenin hiçbir istisnası olamazdı. Moïse, *Kaplan*'dan[1] özel bir izin elde etmek için Clemenceau'nun

[1] Fransız Başbakanı Clemenceau'ya takılan bir lakap. (Çev.)

özel kalem müdürü General Mordacq'a kadar çıktı. Ancak o da, astları gibi acımasız çıkmıştı. Mezardan nakil olamazdı.

1919'un ilk günlerinde, Alman Ordusu'nun Alsace-Lorraine'den geri çekilmesini öngören ateşkes antlaşmasının imzalanmasından iki ay sonra, Moïse'in umutları yeniden yeşermişti. Cenaze törenleri organizatörü Georges Cahen'e onun adına oğlunun naaşının Paris'e nakli ve Montmartre'daki aile mezarlığına gömülmesi için yetki vermişti.

Onu son kez gördükten iki yıl sonra, Moïse Nissim'e yeniden kavuşuyordu. Eski yıllardaki gibi, onu elinden tutuyordu, öbür dünyada yakınlarının yanına kavuşmasını sağlamak üzere.

Oğlundan sonsuza dek yoksun kalmış bir babanın acısını kim bilebilirdi? Bundan daha büyük bir yalnızlık olamaz. Sanki bir ağaç dikmiş, bütün genç yaşamı boyunca ona sevgiyle bakmış ve yirmi yılın sonunda, kabul edilebilir bir neden olmaksızın, yıldırım onu aniden toprağından ayırmıştı.

Eskiden sınıfta yaşlı hocalarının kendisine öğrettikleri Yunan düşüncelerini söylüyordu tekrar tekrar: genç ölenler, tanrıların sevdikleridir... Ya da ideal olan genç, ama olabildiğince geç ölmektir diyen bu ilginç paradoks. Shakespeare, onun, kederlerin soylu bir kalbin kanı olduğunu anlaması için yardımcı olabilirdi. O kral olarak kalıyordu, her ne kadar tacı elinden alınsa da. *Words, words, words...*

Vatan için ölmek. Büyük kahramanlar listesine adını yazdırmak. Bunlar gazetelerde okunuyordu. Sanki iyi yaradılışlı bir ruh için bundan daha övülmeye değer bir şey yokmuş gibi yineliyorlardı. Yine de... Tam olarak bir Fransız olma hakkı pahalıya patlamıştı.

Başka zamanlarda, başka yerlerde, Musevi şehitlerin listeleri *Le Gaulois* ya da *Le Figaro*'da değil, hahamlar ve cemaat reislerinin şanlı adlarını yazdırdıkları kutsal liste görünümündeki anı kitaplarında, *memorbücher*'lerde yer alırdı. Bir de kıyımlara kurban gidenler vardı.

Savaş, 1.400.000 Fransızı öldürmüştü; bunlardan 7.500'ü Museviydi. Nissim de Camondo da onlardan biriydi. Onun adı, şehitler listesinde yer alıyordu. Yakınları bundan gurur duymalıydı. Osmanlı Musevileri, General Gallieni'nin 'Marne taksileri'ne ilişkin parlak fikrin sahibi olarak şoförü Georges Carmona'yı göstermesinden gurur duymaktaydılar. Ancak semtin eskimiş, sosyetik Musevi karşıtlığını yatıştırmak için daha fazlası gerekiyordu. Bir 1915 Kasım günü, Rahip Mugnier, La Rochefoucauld Düşesi'nin söylediği bir cümleyi işitmek durumunda kalmıştı:

"Museviler iyi hareket ettiler. Şaşıracak bir şey yok, çünkü bu bir yıpratma savaşıdır."

Moïse, gerçeğe karşı durmak konusunda karar veremiyordu. Ordudan gelen beş takdirname, savaş nişanı ve oğlunun ölümünden sonra verilen Liyakat Nişanı hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Evin içine saçılmış onun askeri kostüm içindeki resimleri de bir şey değiştirmiyordu. Oğlu geri gelmeyecekti ve kesin yoksunluk düşüncesine dayanamıyordu. Aumont'daki malikânesini aklından silmişti, çünkü orada çok mutlu yıllar geçiren Nissim oraya geri dönmeyecekti. Öte yandan, 'Béatrice Villası', tam olarak Béatrice'in mülkü olacaktı.

Olayların akışını değiştirmekteki acizliği, onun hüznünü artırıyordu. Serveti her şeyi satın almasına olanak tanıyordu, ama onu değil. Gerçek sahibi oraya bir daha dönmeyecekse, bu görkemli aristokratik ev neye yarayacaktı? Nissim'in ruhu, Monceau Sokağı'ndaki

konakta geziniyordu. Moïse, düşlerinin sonuna gelmişti. Ancak onu tamamıyla yaşayacağı anda, anlamsız bir kâbusa göğüs germek durumundaydı.

Yüzyılların en baştan çıkaranına olan özlemi karalara bürünüyordu. Eski Rejim'in en güzel yıllarını yaşamamış olan kişi, yaşamanın tadını bilemezdi... Birden, Talleyrand'ın sözü trajik çınlamalar yaratırdı.

Bundan böyle, Moïse'in yalnızca bir kızı vardı. O da, daha sonra, bir Camondo olmayacaktı artık. Moïse, soyunun sonuncusuydu. Hayatta kalanı. Adres defteri bir mezarlığı çağrıştırıyordu. Bir yıl önce, bir tür Musevi ajandası olan takvim-yıllığı, bu ölülerin yıldönüm tarihleriyle doluydu: büyükbaba... babam... anne... Abraham Amca... Régina Yenge... Isaac... Nissim... Oraya yakın ailelerinkilerini de yazmıştı, Erlangerler,[1] Hillel, Tedesco ve Alfassa. Sonsuza dek huzur içinde uyumaları için söylenecek ve söyletilecek duaları unutmamak için.

Moïse'in çevresi ölüleriyle doluydu. Onların ruhları, onun için dünyanın çok yüksek yerine doğru saygı sırası oluşturuyorlardı.

Akşam olunca, bu zenginlik dolu, ama insandan yoksun ortam içinde, yalnızlığı içe kapanmasını sağlıyordu. Yaşamına geri döndüğünde, bireysel bir başarısızlık ile mücadele etmek zorundaydı. Çünkü bir beyefendiler soyunun yokluğunda, bir hanedan oluşturmayı bile başaramamıştı. Belleği olan ırkların eskil saplantısı olan soyunu başlatmayı başaramamıştı. Düşleri yıkılmıştı. Babasının ve büyükbabasının ona verdikleri tek görevi yerine getirememişti. Soyunu devam ettirmek ve sürüp gitmek.

Kim kendi gömülmesine tanık olacağına inanırdı? Moïse, ailesinin, adının, ruhunun, hepsinin birden gö-

[1] Tarihçi Philippe Erlanger, Isaac de Camondo'nun yeğeniydi (Fransız Yayıncı).

mülmesine tanıklık etmişti, hüzünlü olarak. Artık Camondolar olamayacaktı, bundan sonra hiçbir zaman. Onun için, dünyanın sonuydu bu.

Başkaları bu destan düşünü gerçekleştirebilmişti. Ünlü örnekler de yok değildi. Meyer Amschel Rotschild ve onun beş oğlu, onların dayanışma duyguları, onların sürekli kutsal birliktelikleri, uzun vadeli bakışları. New Yorklu çelik yapımcısı Guggenheim ve yedi oğlu. Bombay'dan geçerek Bağdat'tan Belgravis'ya uzanan Şeyh David Sassoon, iki eşinden sekiz oğlu olmuştu...

Servet, onların başarılarının en göz alıcı görüntüsünü temsil ediyordu yalnızca. Bu insanlar, bir aile kadar bir sülale yaratmışlardı. Hem aşağıda, hem yukarıda, kendi adlarının sorumluluğunu duymuşlardı. Mirasçısı oldukları ad ve kendilerinden sonrakilere taşıyacakları ad. Uzağı görüyorlardı.

Moïse, teselli edilemez durumdaydı. Yaşamı ona amaçsız görünüyordu. Yakınları, onda artık yalnızca kalbi kırık bir babanın gölgesi, insana dönüşmüş bir keder görüyordu.

Proust'un kahramanlarından birini, monokl takan ve İngiliz şıklığıyla gezinen, ancak Swann'ın, Bellini'nin Fatih Sultan Mehmet portresine benzettiği Albert Bloch adındaki kişiliği anımsatıyordu. Eğri ve ince burnunu, titizlikle düzeltilmiş sakalını, büyük Türk Sultanı'nın soğuk duruşunu ya da güç isteğini değil, bitkin bakışı, düş kırıklığı, hükümdar yalnızlığını çağrıştırıyordu.

Öte yandan, Proust da, kahramanının bir meraklı Valois'dan çok, yaşlı bir Museviye benzediğini söylemektedir. Tam da Moïse de Camondo. Bunun dışında, üzüntüsü içinde, sosyetenin dışına çıkmış, hatta çaptan düşmüştü.

Büyük evinde, hizmetçilerin arasında gezinip duruyordu. Orada mutlu olmayacağı yazılıydı. Hem oğlu-

nun, hem de karısının yokluğundan kalbi yaralı, çevresi Nissim'in simgeleri ile doluydu, ama Irène'in küçük bir resminin kendisine gösterilmesini yasaklamıştı. Aile albümleri bile özenle ayıklanmıştı.

Büyük Savaş'ın ertesinde, Moïse de Camondo, yavaş yavaş işlerinden el çekmeye karar vermişti. Soyunu sürdürecek bir mirasçısı olmadığına göre, devam etmenin ne anlamı vardı?

Kendi bürosu ile sekreterlerinkini konağına, Monceau Sokağı'na bakan eklenti binaların sağ cephesine taşıdı. Aile büyüklerinin portreleri ve büstleriyle süslemişti. Yetkilerini yavaş yavaş çeşitli vekillerine devretmişti. Léon Tédeschi ve Gaston Chavanne onun Fransa'daki mallarını idare ediyordu; her ikisi de İstanbul'da oturan İtalyan vatandaşı Léon Piperno ve İsviçreli Joseph Scherrer, Türkiye ve civarındaki gayrimenkullerini yönetiyordu; Osmanlı mahkemeleriyle olan uyuşmazlıklarda, onu Léon Faraggi ve Grégoire Sinapian temsil ediyordu. İdareciliğini yaptığı Maisons Modernes, başkanı olduğu Sériphos ve Spiliazeza Madenleri gibi, Fransız ve yabancı şirketlerdeki birçok hissesinin yönetimi de Paribas'ya devretmişti.

Gündelik yaşamın olağan işlerinden kurtulmaya çalıştığı söyleniyordu. Yalnızca koleksiyonunu zenginleştirmek arzusu onu yaşama bağlıyordu. Neredeyse her sabah, Torpédo Panhard marka arabasını bir antikacıyı eve çağırmak üzere gönderiyordu. Ve arabasının içinde, mavi renkteki maroken kaplı iç dekoruna gömülerek, Seine Nehri'nin sol kıyısındaki antikacılara ziyaretler düzenliyordu. Bunun dışında ise, başkalarına güveniyordu.

Bazen teknik bir ayrıntı onun merakını çekiyordu ve evine telefon yerleştirildiği zamanki gibi kendini kaptırıyordu bu işe. Sergent acentesinin mimarlarından

Fagnien ve Bétourné, evine elektrikli bir fırın ile mazotla çalışan kalorifer sistemi yerleştirmek istediklerinde, Moïse bu işe ciddi olarak dört elle sarılmıştı. Mildé şirketinin bir temsilcisini yanına alarak, büyük konaklardaki mutfaklara göz atma turuna çıkmıştı. Bu aletlerin işe yararlılığını kişisel olarak araştırmak istiyordu. Saint-Florentin Sokağı'ndaki Baron de Rotschild'in evindeki kızartma, ızgara, semender ve şiş çevirme makinelerini denedikten sonra, aynılarını kendisi için de istemişti!

Onu Monceau Parkı'nda gezinirken görüyorlardı, sanki parkın sahibi gibi tur atıyordu. Sokağının mükemmel görünümünü koruması için elinden geleni yapıyordu. Bir gün, *L'Echo de Paris*'te yayımlanacak *Ataların Kanı* adlı bir fotoroman için onun evinin araba kapısının altında sahneler çekmek isteyen bir şirkete izin vermemişti. Bir başka gün, komşuları Baron de Clausonne ve Maupassant Kontu ile birlikte, Malesherbes çıkmazının denetlenemez inşaatçıların münasebetsizliğine uğramaması için işbirliği yapmıştı.

Büyük haberlerden çok küçük olanları onu ilgilendiriyordu. Bertrand de Valon'un ölümünden sonra, Lyons-Halatte takımı Chasseloup-Laubat Kontesi tarafından satın alınmıştı. Arthur Meyer'den sonra, parfümcü François Coty, *Le Gaulois* gazetesini daha ileride *Le Figaro* ile birleştirmek üzere almıştı. Hatta Jockey Kulübü de kabuk değiştiriyordu. Sonunda, o da taşınmıştı...

Semtteki değişikliklerden sonra, kulüp Scribe Sokağı'ndaki konağı terk etmek zorunda kalmıştı. Zengin M. Bamberger, Champs-Elysées'nin göbeğinde, içinde yaşadığı gösterişli konağını önermişti. Jockey'in başkanı olan Doudeauville Dükü, üyeleri toplamış ve bu teklifi dikkatlerine sunmuştu. Mal sahibi, konağını, halı ve tablolarıyla birlikte, iyi bir fiyata satmaya hazırdı. Tek

şartı, onun kulübe üye kabul edilmesiydi. Bu öneri yuhalanmıştı. Jockey Kulübü, biraz daha uzağa, Rabelais Sokağı'na yerleşti ve M. Bamberger de, intikam almak için, evini aynı avantajlı koşullarda *Le Figaro*'ya sattı. İşte dönemin küçük özellikleri.

Dünya değişiyordu, ama Moïse ancak bunun uzak yankılarını görebiliyordu. Yaşı ile ilerleyen işitme zorluğu, daha çok yalnız kalmasına neden olmuştu. Başkalarının tepkilerini kestirebiliyordu. Kibarca dışlanmaktansa, kendisini dışlamayı tercih ediyordu. Bu zorluk, onu her tür konuşmanın dışına itmişti doğal olarak. Kemiğe ses ileten küçük bir dinleme cihazı ile donatılmış yeni bir işitme aletine, Acousticon'a umut bağlamıştı bir süre. Acaba çevresinde konuşulanları duymak istiyor muydu gerçekten?

Uzun süreden beri Ulusal Müzeler Kurulu'nun üyesi olduğu halde, Louvre Müzesi Dostları Derneği'nin başkanlığını reddetmişti. Birçok kez, ilerlemiş yaşını ve işitme özürünü gerekçe göstererek, Süsleme Sanatları Merkezi Birliği'nin maliye komisyonu başkanlığı görevinden istifa etmek istemişti; her defasında da François Carnot onu bu düşüncesinden caydırmıştı. Ta ki ısrarının geçersiz kalacağı güne kadar. Moïse, hukuksal işlerden daha çok sanat ile ilgileniyordu. Davalarla uğraşmamak için işlerini bırakmamıştı. Dolayısıyla, yalnızca bu söz konusu oluyordu gitgide.

Cahen d'Anversler'den sonra, şimdi de Reinachlar çıkmıştı. Camondolar'ın Paris'e yerleşmelerinden beri ortak oldukları ikinci büyük Musevi ailesiydi onlar. Béatrice onlardan biriyle evlenmişti.

Ünleri vardı, büyük burjuvazilerde söylenmeyen cinsten. Reinach bir addı. O kadar çok bu addan insan vardı ki, Panama skandalı yüzünden iflas etmiş Jacques Reinach ile karıştırılmak istemiyorlardı. Ne de Costa de

Beauregardların ortağı, Papalık'tan baron unvanını kapmış, din değiştirmiş Oscar de Reinach'la ilgileri yoktu. Ayrıca, zengin Reinach Foussemagne Kontesi ile de ilişkileri yoktu. Hepsi de aynı yerden geliyordu, ama aynı noktada buluşmuyorlardı.

Davetlerde, aldanmamak gerekiyordu, h'si okunmayan Kannlar ya da Franfurtlu Oppenheimlar'dan kendilerini ayırt etmek isteyen ve bunun içinde soyadlarına iki harf ekleyen Viyanalı bankacılar, Oppenheimerler'de olduğu gibi...

O zamanlar, sosyete de bir bilime dönüşmüştü.

Reinachlar, bir aile olmaktan öteye, bir belirsizlikti. Hanedanın başında, babası Basel'i terk ederken bir beldenin adını kendisine soyad olarak almış Frankfurtlu bir zengin bankacı bulunuyordu. Fransa'ya yerleştiği günden beri, oğullarını bilginin dini çerçevesinde, Fransız Devrimi'ne, cumhuriyetçi değerlere ve insan haklarına saygılı yetiştirmişti. Yakından izledikleri Dreyfusçuluk mücadelesi, devlete bağlı Musevilik görünümünü veren ve liyakat ve hizmet anlayışları, eski saray Musevilerinin modernleşmiş hali olan bankacı Musevilerden ayrılan bu yaklaşımın en iyi örneğini oluşturuyordu. Aşırı hümanist, evrenselci anlayıştaki bu Fransız Musevileri, özgürlüğe kavuşmanın uzun vadeli kazançlarına inanmak istiyorlardı, çünkü Museviliğin özü yeterinde zarar görmüştü.

Yirmili yılların başına kadar, Reinach ailesinin üç kardeşi, Joseph, Salomon ve Théodore (J.S.T.), "Ben her şeyi bilirimci kardeşler," diye adlandırılıyordu.[1] Musevi karşıtları, onların her şeyi bildiklerini iddia ederek teselli buluyorlardı, ama hiçbir şey anlamıyorlardı.

[1] Burada Fransızca sözcük oyunu söz konusudur. Üç kardeşin adlarının başharfleri olan J, S ve T, bir alay ifadesi olarak Fransızca'daki *Je sais tout* (ben her şeyi bilirim) cümle siyle ilişkilendirilmiştir. (Çev.)

Gençliklerinden beri genel yarışmalardaki bütün ödülleri silip süpürmüş, kusursuz bilgili insanlardı. Üçünde o kadar farklı yetenekler vardı ki, bu ötekilerinin cesaretini kırıyordu.

Le Figaro'da Polybe diye imza atan Joseph, politikaya atılmıştı. Gambetta'nın başbakanlığı sırasında, onun hem sekreteri, hem sağ kolu, hem de özel kalem müdürü olmuştu. Gazeteci, tarihçi, Basses-Alpes ili milletvekili ve Gambetta'nın manevi mirasçısı olarak, küçük Van Dyck Sokağı'nda, Monceau Parkı'nın yanı başında, Meunierler'inkinin karşısında, bir konakta yaşıyordu. Bilgiç ve kibirli olduğu kadar zengin olan bu kişi, kendini beğenmişliğiyle Proust'u kızdırmıştı. Romancı, onu Profesör Brichot karakterine koymakta sakınca görmemişti ve bu da bir biçimde gelecek kuşaklara aktarılmayı sağlıyordu.

Eski öğretmen okulu öğrencisi olan Salomon, din tarihçisi olmak istiyordu. Enstitü üyesi, yetenekli bir halk yazarı, eşsiz bir hatip, öncü bir arkeolog, filolog, Doğu dilleri ve Yunan uygarlığı uzmanı, Saint-Germain-en-Laye'deki Ulusal İlkçağ Yapıtları Müzesi müdürü olarak, birçok kitap yazmıştı ve bunların arasında, *Mezhepler, Söylenceler ve Dinler* adlı kitabı onun en büyük yapıtıydı. Üç kardeşin arasında, özellikle siyasal etkinliklerin dışında kalmış, tek büyük bilim adamı olanıydı.

Arkeolog ve enstitü üyesi olan Théodore, Collège de France'da profesör olmanın yanı sıra, matematikçi, hukukçu, filolog, eski yazıtlar ve sikke uzmanı, tarihçi, müzikçi ve Savoie milletvekiliydi. Pontus Kralı Mithridate Eupator üzerine yazdığı tez ile Sidon'da Grek taş gömütlerin keşfi hakkında, herkesin hayranlığını kazanmış olan görkemli yapıtı arasında, dağıldıkları zamandan günümüze kadar Musevilerin tarihini inceleyen bir kitabı da yazacak vakit bulmuştu! Üç kardeş arasında

kendisini, onların en yeteneklisi, her şeyin en becerikli-si olarak gören de oydu.

Onun oğlu Léon, Béatrice de Camondo ile evlenmişti. Bu durumda, üstün yetenekli yetişkinlere dönüşmüş harika çocuklarla dolu bir soydan gelindiği ve böylesine parlak bir üçlünün gölgesinde kalındığında, ya oradan ayrılıp yakasını sıyırmak ya da orada kalıp söz konusu düzenin tutkularını benimsememek arasında seçim yapmak gerekiyordu. O da bunu yaptı.

Tam olarak bir mesleği yoktu. Condorcet Lisesi'ndeki parlak öğrencilik döneminin ardından, kendisini satranç oyunlarına ve müzik tutkusuna, özellikle de Fauré, Indy ve Franck'ın yapıtlarına kaptırarak ve istediği zaman besteler, keman ve piyano için bir sonat yaparak, amatörce bir yaşam sürdürmeyi seçmişti.

Aslında bir sosyete insanıydı, ancak züppelikten yoksundu. Zengin olmak, ne kendisi, ne de ailesi için çalışmak zorunda olmamak gibi bir ayrıcalığı vardı. Bu da karısına çok iyi uyuyordu.

Bir Camondo olarak doğmanın tükenmez gururunu içinde duyumsayan Béatrice, Reinachların entelektüel zekâlarına pek de duyarlı görünmüyordu. Otuz yaşının olgunluğuyla, dikkatleri toplayan kızıl saçlı bir sosyete hanımı, bir anne ve seçkin bir sporcu kimliğine bürünmüştü. Atlara karşı değişmemiş olan tutkusu, onun yalnız at yarışlarında değil, sürek avlarında, özellikle de Compiègne Ormanı'ndaki Rotschildler'in av partilerinde de fark edilmesine yol açıyordu. Nissim'in ölümünden sonra daha da fazla görüştüğü annesinin huyunu almış olsa da, babasındaki işitme zorluğu sorunu onda da vardı. Bu iki özelliğin birleşmesi, onun daha da içine kapanmasına neden oluyordu. Yakınları, onun, o tek başına güzel at gezintilerinin dışında, pek mutluluğu bulamadığını düşünüyordu.

Evliliklerinin başında, Léon ve Béatrice bir süre Moïse'in yanında, Monceau Sokağı'nda onun için çok büyük olan konakta yaşadılar. Daha sonraları, önce Bertrand, ardından da Fanny'nin doğmasıyla birlikte, Neuilly Maurice Barrès Bulvarı'ndaki dairelerine yerleştiler ve yalnızca arada sırada Gironde ilindeki 'Pataras Villaları'na gitmenin dışında bu dairelerinde kaldılar.

Torunlarının kendisine verdiği neşenin ötesinde, Moïse bu evlilikten dolayı gururluydu. Béatrice'in kayınpederi güçlü bir kişilikti. Daha doğrusu, biri diğerine benzemiyordu.

Belirli bir bakış açısıyla, kitaplara öteki şeylere göre öncelik verdiğinden ötürü tartışmalı bir kişiliği olan Théodore'un içinde, aldığı eğitimden gelen ve hiçbir zaman Moïse'de olmayan bir hazine vardı: doymak bilmez bir entelektüel merak ile sürekli zenginleşen engin bir kültür birikimi. Bu her zaman Camondolar ve Reinachlar arasında fark yaratacaktı. Onu gerçekten elde etmek istese bile, Camondo ailesinin olanakları yoktu. Bu gerçeklik, her zaman koleksiyoncu ve zevk sahibi bir insan için eksiklik sayılacaktı. Çevresinde her zaman kibarca kuşku olacaktı, konuşmalarıyla hiçbir şey okumadıkları anlaşılan o büyük kitapseverlerde görüldüğü gibi.

Bu durum o kadar da kötü değildi. Ortam her şeyi açıklamıyordu. Charles Ephrussi adında biri, Odessa'da bankacı ve buğday ihracatçısı, büyük bir ailenin evladı olarak doğmuştu. Ancak Paris'e gelip de ailesinin işlerinden uzaklaştığında, zamanının büyük bir bölümünü sanat tarihi okumaya ayırmıştı. Ona 'Monceau Sokağı'nın Benedikten-züppesi' lakabını takmamışlar mıydı? Bu her anlama geliyordu. Sanatçılar ve atölyelerle haşır neşir olan böyle bir insanın, bütün ihtişamını vermek üzere *La Gazette des Beaux-Arts*'ı satın alması bir rastlantı değildi. Ve etkili derginin yönetiminde onun yerine

geçen kişinin de, onun yeğeninden başkası olmaması bir rastlantı sayılmazdı... Théodore Reinach.

Béatrice'in kayınpederi, sayısız etkinlikleri sırasında, her şeyin kurulması için büyük bir çalışmaya kendini adayacak vakit buluyordu. 1910 yılında, konağını Küçük Trianon'a göre yeniden yaratması işini Sergent'a verdiği zaman, Moïse de Camondo bunu kesinlikle kafasına koymuştu. Çünkü hemen hemen üç yıl içinde bitecek, çevresi ondan bir harika gibi bahsedecek ve Reinachları sık sık ziyaret edecekti, Nissim ile Adolphe'un arasındaki bağlar sayesinde bu olmuştu.

Oraya Kèrylos Villası denecekti. Yunanlılar için, bu şiirsel ad, bir tür deniz kırlangıcını ifade ediyordu. Théodore Reinach, bu villanın yapımını Piemonteli bir Musevi olan mimar Emmanuel Pontremoli'ye vermişti. İkisi de, Alpes-Maritimes ilinde bu yitik Hellade parseline, Beaulieu-sur-Mer'de, Karıncalar Koyu'na bakan burnun üstünde yükselecek bu tek yapıya, bu tuhaf projeye verilecek yön hakkında çok iyi bir uyum sergiliyorlardı.

Antik bir evin estetiği ile modern bir evin konforunu ve şatafatını uzlaştırmak gerekiyordu. Taklit etmek değil, yeniden yaratmak gerekiyordu. İdeal modeli oluşturmak. Orada çok az eşya antikaydı, ama her şey mükemmel derecede Grek stilindeydi.

Ustabaşılar, bu yeniden inşaat için titiz olmaya çalışıyordu. Delos Adası'nın soylu evleri, örnek olarak alınmıştı. İç duvarların freskleri ve mozaikler, kumaşların ve örtülerin desenleri, eşyalar ve mobilyalar, her şey antika belgelerden esinlenmişti. Pontremoli, piyanoyu limon ağacından bir muhafazanın içine iyice saklamak için onun üstüne 'Pleyel'i Grek harfleriyle yazacak kadar ileri gitmişti.

Moïse de Camondo'nun kitaplığında sıkı sıkı sakladığı, villaya ayrılmış bir inceleme yazısının önsözünde,

mimar, geçmiş ile bağlantılı bir binanın yeniden yapılmasının, kopyalanmasının ya da yeniden oluşturulmasının, doğru olduğuna inandıkları şeylere bağlanan insanlar için anlamsal açıdan boş bir çaba olarak değerlendiriyordu. Ya da en azından, sözde arkeolojik gerçek. Grek villasının, içinde yaşanmayan bir dekora, bir anlık oyuncağa, bir saatlik meraka dönüşmesini istemezdi; bundan daha fazlası olmalıydı. Çok eski bir yapıtın şaşırtıcı bir yorumu.

Bir anıttan öteye Kèrylos Villası, unutulmaz bir evdi, çeşidinin tek örneği. Dokuz milyon frank olarak tahmin edilen masrafı karısının serveti ile desteklenen bir çılgınlık. Nicelerini görmüş olan Côte d'Azur'deki tatil evlerinin en özgün olanıydı hiç kuşkusuz.

Théodore Reinach, orada iki kardeşini ağırladığı zaman, onlara Yunan mantosu giydirdiği ve belli belirsiz Grekçe ya da Latince konuştuğu olmuştu. Camondolar'ın, kızı gibi babasının da, orada kendilerini biraz rahatsız hissettikleri sanılıyor.

Béatrice'in kayınpederi öldüğünde, villasını Fransa Enstitüsü'ne bırakmıştı, ancak çocukları elli yıllık bir dönem için buradan yararlanma hakkına sahip olacaktı. Bundan kısa bir süre önce, Moïse de kendi evinin yazgısını belirlemek üzere gerekli önlemleri almıştı.

11 Ocak 1924'te vasiyetnamesini yazmıştı. Bu belge, hastalığın kemirdiği altmış dört yaşındaki bir adama değil, bin yıllık bir melankolinin peşinden koştuğu, yaşı olmayan, hayatta kalmayı başarmış birine aitti.

Bu belgede, her iki Nissim'in de anısını sürdürme arzusunu belirtiyordu. Hem babasının, hem de oğlunun anısı. Onların anılması, anlaşılabilir bir saygı, sevgi, aşk belirtisiydi, ama yalnızca bu değildi. Babası, toprağı almış, serveti artırmış ve koleksiyonu başlatmıştı. Oğlu

ise, kendi alanında tek olan bu sanat yapıtının mirasçısı olmalıydı.

Moïse, Süsleme Sanatları Müzesi'ne bıraktığı bu değerli armağanı bu ikili yaklaşım içinde değerlendiriyordu. Müzeye, konağı, büyük, kanatlı çalışma masasının dışında, bütün değerli eşyalarla birlikte bağışlıyordu. Birinci kattaki çalışma odasında, Madam Vigée-Lebrun tarafından ahşap üzerine boyanmış Bacchante'ın altında bulunan, Leleu imzalı bu mobilya, onun damadı Léon Reinach'a aitti ve dolayısıyla ona geri verilmeliydi.

İstekleri apaçık belirtilmişti:

"Konağımı ve içindeki koleksiyonları devlete bağışlayarak, kendimi adadığım bir 18. yüzyıl evinin sanatsal açıdan yeniden oluşturulması çabasının bir bütün olarak korunmasını amaçladım. Düşüncelerimde, bu yeniden oluşturma girişiminin amacı, en çok sevdiğim dönemde Fransa'nın zaferlerinden biri olmuş bu süsleme sanatından toplayabildiğim ve bu amaçla uygun bir ortamda bir araya getirilmiş en güzel eşyaların Fransa'da korunması içindir."

Belirsizlikler ortaya çıktığında, mirasçılar, yeniden, üçüncü kez, onun mirasının devlete verildiğini belirtiyorlardı. Çünkü bu nedenle, servetinin söz konusu bağış tutarına ilişkin bölümünden veraset vergisi alınmayacaktı.

Moïse, her şeyi düşünmüştü. Çelişkili görünmek onun umurunda değildi. Böyle bir armağanı kabul etmekle yetinen bir kuruma veren insan, kendisinde bu kurumu kullanma hakkını buluyordu. Hatta isteklerde bulunma hakkını bile. Bu olmalıydı bağış yapanların gururu. Sonuna kadar derebeyi gibi davranan Moïse, aynı zamanda 120 bin franklık bir paranın da bakım için Süsleme Sanatları'na ödenmesini öngörmüştü.

Gelecekteki müze, en az haftada üç gün ve yılda da on ay halka açık olacaktı. Çok büyük bir yığılmayı ön-

lemek için, giriş herkese paralı olacaktı, sanatçılar ve sanat işçilerinin dışında. Bahçe, geçmişte her zaman olduğu gibi çiçeklerle süslü olmalıydı. Kışın, şebboylar ve akpapatyalar. Yazın, çok kısa boylu çiçeklerden bir mozaik. Giriş avlusunda ise, şimşirden süslemeler ve biçilmiş defnelerden kasalar yeterliydi.

Çok titizlikle iç düzenin ne olacağını öngörmüştü yine de. Hiçbir mobilya yer değiştirmemeliydi. Her şey, ölürken bıraktığı biçimde kalmalıydı tam olarak. Böylece, ziyaretçiler konağın içinde hâlâ birilerinin yaşadığına dair izlenim edineceklerdi. Gerçek bir müze değildi, bir evdi burası. Moïse, mümkün ise, gündelik defter konmasından kaçınılmasını salık veriyordu.

Hiçbir idari memur ya da bekçi, onun yaşamış olduğu yerde oturmamalıydı. Ölümünden sonraki onuru için değil, güvenlik nedeniyle. Her şeyden çok, bir yaşamlık çalışma ve yüzyılların tanıklığını bir saatte yok edebilecek yangınlardan ve su baskınlarından korkuyordu. Dolayısıyla, çalışanların bir bölümü araba tamircisinin dairesine ve ötekiler de, eklenti binalara yerleşecekti.

Bu durumda emirlere dönüşen onun bu istekleri, evin zenginliği oluşturan şeyleri ilgilendirmiyordu yalnızca. Mirasçı, hiçbir şeyi ihmal etmemişti. Özellikle de Nissim ve Nissim'i ilgilendirenleri. Hatta Carolus-Duran yapıtı olan onun babasının büyük portresi ile oğlunun fotoğrafları, yer değiştirmemeliydi. Onların yazgısı Monceau Sokağı'nın ruhlarına dönüşmek ise, ne yazık.

Her şey aynı kalmalıydı. Onlar, orada, öldüklerinde bile, bir sonsuzluk parçası halinde, donmuş gibi kalacaktı. Bu evin, içinde sürekli gezinen hayaletlere karşın canlı kalması bir mucize olacaktı hiç kuşkusuz. Camondolar'ın ölümünden sonraki en büyük zafer anıtı olarak

ayakta kalması da. Mirasçısının ölümüne rağmen, bu yapıtı sayesinde, Moïse, Vigny'ye şunu söyleyebilmişti:

"Benim atalarım vardı, benim soyumu izleyecekler."

Hiçbir eşya koleksiyondan alınmamalı ve bu koleksiyona da hiçbir şey katılmamalıydı. Tek istisnası, kitaplıktı yine de. Moïse, oraya yeterince zaman ayıramadığı için üzülüyordu. Çalışma masraflarına ayrılan paranın yetmesi halinde, orasının 18. yüzyıl sanatına ilişkin yapıtlarla zenginleştirilmesine izin veriyordu. Hatta koleksiyonu onun yokluğu nedeniyle eksik kalmasın diye, *La Gazette des Beaux-Arts*'ın aboneliğini devam ettirmeyi ve ölümünden sonra çıkacak olan sayıları ciltlettirmeyi de düşünmüştü.

Kızı Béatrice'e, para ve unvanların dışında, biraz da ona ait olmuş bir evin anılarını bırakıyordu. Porselen Tournay servis takımları ile başak desenli Chantilly servislerini bırakmıştı ona; Saxe ya da Sèvres takımlarını değil. Bu takımların yanı sıra, gümüşlükleri, bir mutfak takımı, çamaşırlığı, mahzenini de bırakıyordu, ama bunların arasında ne eski gümüşlükler vardı, ne de altın kaplama gümüş İmparatorluk servisleri. Atları, arabaları, tabii ki onun olacaktı.

Vasiyetname resmiydi. Evine ilişkin bütün maddeler bir bütün olarak ele alınacaktı. Ya da bir kenara bırakılacaktı. Uzlaşma çabası yoktu. Halıların bile bir gün yer değiştirebileceklerini kabul etmiyordu. Ne de taş merdivenlerin kaplanmasını. Bakım masrafları artsındı, ne fark eder.

Bina, koleksiyon, gelir... Hepsi ya da hiçbiri. Ve hepsi, bir bütünü ifade ediyordu, olduğu gibi ve yerli yerinde. O, uzlaşılamazdı. Koleksiyonun başka bir yere yerleştirilmesi söz konusu değildi. Ya da binanın satılması. Bütünü, kendi ölçülerinde eşsiz olan bir sanat yapıtı gibi tasarlanmıştı. Erişilemez bir birliğin altına yer-

leştirilmiş bir bütün. Her şey böyle, olduğu gibi gelecek kuşaklara geçmeliydi.

"Söz konusu miras, benim servetimin tasarruf nisabının epey altında kaldığından, şunu sormak istiyorum, bu bağışın, miktarını saptayacak envanterin yapılmaması mümkün mü..."

Böylece, Moïse de Camondo, kendi ailesine gözleri kamaştıran bir saygı sunuyordu. Onlara yaraşır biçimde. Ama yalnız bu kadarla kalmıyordu. Bu müze yaşayacaktı, buna ikna olmuştu. Koleksiyonunu ölümünden sonra dağıttırarak vakıflara çıkarlar sağlamaktansa, bu biçimde hareket ederek, adını Fransa'daki Musevi tarihine yazdırmıştı, kapitalizmin yıllıkları olmadığından.

Bu davranışıyla, söz etmek gerekirse, Edmond de Goncourt'un epey uzağında yer alıyordu. Yazar, kendi koleksiyonunun, 'bir müzenin soğuk gömütü ile ilgisiz gelip geçenlerin aptalca bakışlarıyla' tanışmasından çok, fildişi çekiç ile dağıtılmasını, eğilimler oluşturmasını ve birçok mekânda yeniden yaşanmasını tercih etmişti. Devletin, özel bir kişinin yapıtını takip ederken, çok soysuz ve çok kararsız olduğunu düşünüyordu.

Camondolar'ın bu zaferi için, Moïse, hazinesinin her yönden dağıtılmasına karşı çıkıyordu. Bunun milliyetçi bir tepki olduğu düşünülebilirdi. Ya da bir tür yurtseverliğin yansıması, bir kültür kompleksi. Buna hiç aldırmıyordu.

Onun bu kararının çok Musevi nitelikli olduğu da söyleniyordu. En zengin Musevilerin çoğunlukla devlete karşı cömert oldukları doğrudur. Reinachların Beaulieu-sur-Mer'deki villalarından başlamak üzere, müze olmayı bekleyen nice ev, bunların kanıtıdır. Bunları, bu kadar özel olanları da takip edecekti. Özellikle de Rotschildler'in Saint-Jean-Cap-Ferrat'daki Ephrussi Villası, Güzel Sanatlar Akademisi olmakta gecikmeyecekti.

Cahen d'Anversler de, Champs-sur-Marne'daki şatoları ve mobilyaları ile aynı davranışı sergileyecekti. Ev sahibinin bu yolla, mirasçısını hak ettiğinden mahrum kılarak, karısını bazı maceralarından ötürü 'cezalandırmak' istediğini de belirtmek gerekir. Salomon'un dul eşi Adélaide de Rotschild, Berryer Sokağı'ndaki o görkemli konağı, tek kusuru Musevi olmamak olan Hollandalı aristokrat Baron Van Zuylen de Nyevelt ile evlenmekten suçlu tek kızı Hélène'e vermektense Güzel Sanatlar'a bırakarak aynı yönde hareket etmişti.

Bu yönde hareket eden Musevi olmayanlar arasında, Nélie Jacquemart ve Edouard André gibi büyük burjuva aileleri yer alıyordu genellikle. Soylular çok enderdi. Bunlar her şeyi ailelerinin içinde korurlardı. Cömert olmadıklarından değil, kendi soylarından gelenleri mirastan yoksun kılmamak için. Aumale Dükü'nün, 1884 yılında Chantilly Şatosu ile koleksiyonunu Fransa Enstitüsü'ne bağışlaması için, karısı ve altı çocuğunu yitirmesi ve 'vatanından başka sevecek kimsesinin' kalmaması gerekmişti. Onun da tek bir şartı vardı; her şey olduğu gibi, kendisinin seçtiği yerlerde kalacaktı... Kısa bir süre sonra, Londra'da, Sir Richard Wallace'ın dul karısı da aynı şeyi yapacaktı.

Peki Nissim yaşasa ve çocukları olsaydı, Monceau Sokağı'ndaki konak ne olurdu? Bu soru sorulmayacak.

Ne olursa olsun, Camondo adı, Fransız zevk tarihine yazılı kalacaktı. Niceleri gibi, çünkü örnekler yok değildi. Moïse, dosyalarında 'Grandjean vasiyetnamesi'nin bir kopyasını saklayacaktı; bu vasiyetnamesinde, Grandjean, Coucelles Sokağı 61 numaradaki konağını, koleksiyonları ile birlikte, bir Grandjean Müzesi oluşturulması koşuluyla Süsleme Sanatları'na bağışlamıştı. Bu Moïse'in esinlendiği yegâne örnek değildi. Bir de, 1904 yılında M. Maciet'nin sanat yapıtları koleksiyonunu aynı kuruma bağışladığı bir vasiyetname vardı. Ve Emile

Peyre'in, Dosne'un ve birçok kişinin vasiyetnamelerinin kopyaları.

Yine de, koleksiyoncu ve sanatsever kişilikleri, Moïse'de bir değildi. Camondo Konağı'nı inşa ettirerek, idealindeki evi kurmuş ve onu sonsuzluğa bağlamıştı. Onun kutsal olmayan düşselliğinde kutsal bir yer tutuyordu. Aslında Monceau Parkı'nın yanı başına kendi Kudüs Tapınağı'nı yaptırmıştı.

Moïse de Camondo, çocukluktakiyle aynı olmayan, yitik bir cennetin arayışındaydı. Eğer mutluluk bu dünyada var ise, onu ancak sanatsal ahengin yeniden sağlanmasında bulabilirdi. Onun koleksiyonu, onun kesin saflık, düzen ve denge arayışına ilişkin her tür konuşmadan daha iyi kendini ortaya koyuyordu. Yalnızca, sonuçta tamam olan şeyin düzenli işlemesi, onu yatıştırmaktaydı. Her şeyin simetrik ve çift olanına duyduğu ilgi, en çarpıcı görüntüydü. Bütün bunların sonucunda ne vardı? Tanrısal bir esinlenme diyebileceğimiz, mükemmel bir bütünlük. Bu evin, sonsuza dek Ile-de-France bölgesinin tatlı ışığında ve karanlıkların ötesinde bulunması olasıydı.

Bu şartlar içinde, neden bu yapıtını bir anda kestirip atmaya çalışmadığı çok iyi anlaşılıyor. O, yüzyıl bitimine kadar değişmeden kalmalıydı.

1932 yılında, Moïse de Camondo, kendi eliyle yazdığı vasiyetnamesine bir ek koymak üzere noterini ziyaret etmişti. Bu yalnızca Süsleme Sanatları'na yakın tarihli tahvillerinin yerine 1925'in % 4'lük gelirlerini kullanmalarına izin vermek için değildi. Bu koşulların ağırlığını düşünerek pişmanlık içine girmemişti, tam tersi. Ünlü bir koleksiyoncu olmanın verdiği deneyim ile önceden davranmak istemişti.

Aslında, müzenin gerek Fransa'da, gerekse yurtdışında sergilemek amacıyla bir tek parçanın bile müzeden çıkarılması ya da ödünç verilmesinin resmi olarak

yasaklanması düşüncesini ifade etmek istiyordu. Aynı zamanda, küçük bir yanlış anlamayı da düzeltmek için bu fırsattan yararlanıyordu: Léon Reinach'a geri vermek istediği, Leleu imzalı ünlü kanatlı çalışma masası, vasiyetnamede yer alacaktı. Düşündüğünde, Moïse onu damadından satın aldığını anımsamıştı...

Yaşamayı sürdürüyordu. Onun yalnızlığını paylaşmayı başaranlar, oğlunun ölümünden beri toparlanamadığını söylüyorlardı. Yine resepsiyonlarda, akşam yemeklerinde, gösterilerde görünüyordu. Ama uzaktan uzağa. Yarı sağır ve yarı kör olunca, insan kendi kendisinin gölgesi olur yalnızca. Aslında, Moïse de Camondo başka yerlerdeydi. Uzun bir süreden beri kayıp.

Konuklarını çok ender olarak evine kabul ediyordu. Edouard Roditi, onun yakın dostlarından biriydi. Bu yirmi beş yaşındaki, parlak sanat eleştirmeni, o zamanlar Sagittaire Yayınları'nda çalışıyordu ve orada André Breton'un *Kara Mizahın Antolojisi* adlı yapıtı üzerinde çalışıyordu. Moïse, onun babası, ihracat-ithalat işlerinde çalışan bir İstanbullu, Oscar Roditi'ye olan geçmişteki sevgisini bu gence yöneltmişti .

Moïse, Nissim'in ölümünün ardından, Epernon'daki kır evlerinde kaldığı sıralarda bir anlığına alışılmış üzüntüsünden kaçtığını hiçbir zaman unutmayacaktı. Son zamanlarda, genç Roditi onun kitaplığında ona eşlik etmek için bir fincan Türk kahvesi içmeye gelirdi. Moïse, genellikle konuğundan kendisinin soluna oturmasını rica ederdi; bu onun için iyi taraftı. Öteki tarafın kendisi için hem kulak, hem de göz açısından kapalı olduğunu söylemezdi:

"Sol taraf, kalbin olduğu taraftır..."

Daha sonra, sohbet taşradaki büyük müzeler üzerine sürüp giderdi. Bazen, geçmişe özlem duyduklarında, eski albümleri karıştırırlardı. Ağır kapakların altında, büyük Nadar'ın rakipleri ve Osmanlı Sarayı'nın fotoğ-

rafçıları Abdullah kardeşlerin Pera stüdyolarında çektikleri klişeleri bulurlardı. Bunlarda Mehmet Cemil Paşa, Arif Bey, Derviş Paşa'nın tanıdık görüntüleri sıralanırdı...

Onun sanat yapıtları koleksiyonu yalnızca gözlerine hitap etmekteydi. Onu sonuna kadar zenginleştirmeyi düşündü. Mükemmel kılmayı düşündü denebilir mi acaba? Hiçbir yerde sorumluluğu yoktu artık. Hâlâ onun ağırlaşmış gölgesi fark ediliyordu antikacılarda, ama kendisini göstermekten hoşlandığı açık artırma salonlarına daha az gidiyordu. İçinden geldiği gibi, Louvre Müzesi'ne tanınmamış birisinin küçük, ama parlak nitelikli, bir Watteau ya da bir Chardin yapıtının yanına yakışabilecek bir tablosunu haber verdiği oluyordu. Hiçbir şey onu bulunamaz bir yapıtı kovalamak kadar heyecanlandırmıyordu.

Komşusu antikacı Kraemer'de, bir avizeye sıkıntıyla karışık hayran kalmıştı:

"Ama ben bunu nereye koyacağım?"

Sonunda bu avizeye yemek odasında yer bulabilmek için ötekilerin yerini değiştirmeye karar vermişti. Yaşamının sonuna yaklaştıkça, tamamlanamaz olanı tamamlamak telaşına düştüğü söylenecekti. Vendôme Dükü'nün satışı sırasında, eskiden kızının odası olan ve şimdi mavi salona dönüşmüş yer için düşündüğü, Philoppoteaux'nun içeriğindeki alaysamasıyla ünlü, *Gentilshommes du duc d'Orléans dans l'habit de Saint-Cloud* adlı tuvalini almak için çabalamıştı. Arnold Seligmann'ın satışında da, her sabah gözünü açar açmaz göreceği, yatağını çevreleyen duvarlardan birine asılı, ölçülü ve özgün bir yapıtı bulmuştu sonunda: Jean Pillement'e ait olduğu söylenen, tek renkle boyanmış Çin dekoru.

Kitaplığında uzun zaman geçiriyordu. İncelemeleri ve katalogları severdi. Onlara göz atarken, mutluluğun

kaçan anlarını, Edouard Roditi ile birlikte bütün Fransa'nın müzelerinde gezinti anlarını yeniden yaşama duygusunu duyumsardı içinde. Böylece Champagne bölgesindeki Dampierre Şatosu'nu, Bourgogne'daki Chartreuse de Champnol'ü ya da Saint-Germain Ormanı'ndaki Val Şatosu'nu tekrar tekrar ziyaret ederdi. Bütün bunlar uzaktaydı, at gezintilerinin sarhoşluğu, Compiègne ormanlarındaki düzensiz saldırıların yoğunluğu ve ayakta zafer çığlıklarının trajik anında olduğu gibi.

O, bu dünyaya aitti. Bu, 1914'ten önceki dünyaydı. Bu yıl, kuşakların düşsel sınırlarından daha iyi bir farklılaşmayı gösteriyordu insanlar arasındaki. *1900*'ün acımasızlık dolu 'High-Life' bölümünde, Paul Morand, 'bir yük arabasının içinde, Camondo Kontu ve ailesi'ni eklemeyi unutmadan, Boulogne Ormanı'ndaki takımları, kırbaçlı sürücülerin yönetimindeki arabaları anlatıyordu.

Moïse'in hâlâ arada sırada öğle yemekleri düzenlediği ve orada, hele cumartesi günü, Prag jambonu sunduğu oluyordu. Açıkçası, zaman etkisini göstermişti. Pereireler'in mirasçıları, muhafazakâr Carle Dreyfus, Grandmaison Baronu ve birkaç kişi daha onun en sadık sofra arkadaşlarıydı. Moïse, eskiden olduğu gibi, masanın planına ve mönüye özen gösterirdi:

"Curry'li haşlanmış yumurta
Kızarmış levrek balığı, veron soslu
Buharda pişirilmiş patatesler
Maintenon usulü pişirilmiş dana eti
Portolu soğuk ördek palazı
Salata
Tereyağda çevrilmiş yeşil fasulye
Peynirli börek

Çilekli granit
Pasta

Alkollü içecekler
Montrachet 1929 - Château-Margaux 1878
Clos-de-Vougeot 1928 - Champagne Mesnil 1921
Cognac Godard 1811

Tarih yeniden hızlanmış gibiydi. Moïse her zamankinden daha çok izleyici konumundaydı, avlu ile bahçe arasında konağının mükemmel yalnızlığına terk edilmiş. Dış dünyanın uğultusu, ona ancak Monceau Parkı'nın kale bentlerinde duyulmaz hale geldikten sonra ulaşıyordu.

Dolandırıcı Stavisky, tuhaf koşullarda intihar etmişti kısa bir süre önce; Concorde Meydanı, aşırı sağcıların darbe yapıp yapmamakta tereddüt etmesiyle kanlı bir isyana sahne olmuştu; genel grev ülkeyi felç etmişti; faşizm karşıtı aydınlar bir yatıştırma komitesi oluşturmuştu; Yugoslavya Kralı ve Dışişleri Bakanı Louis Barthou, Marsilya'da Mussolini'nin ajanları tarafından öldürülmüştü. Nantes'taki Radikal kongrenin kürsüsünden, eski ve gelecekteki Başbakan Edouard Daladier, güzel bir geleceği vaat eden bir yutturmaca nutuk atıyordu:

"İki yüz aile, Fransız ekonomisine ve esas Fransız politikasına hükmetmektedir. Bunlar, demokratik bir devletin hoşgörmemesi gereken güçlerdir, krallık Fransa'sında Richelieu'nün hoşgörmediği güçlerdir. Mali sistem, taşıma, krediler, iki yüz ailenin etkisi altındadır. Bu iki yüz aile, iktidara kendi temsilcilerini yerleştirmektedir. Kamuoyuna müdahale etmektedirler, çünkü basını denetlerler..."

1935 yılı gelmişti. Moïse de Camondo yetmiş beş yaşındaydı. Bir gün, onun çok yakınında, Messine Caddesi'nde oturan General Madelin, ortağı Demereau'yu

Kont'un yanında görevlendirmişti. Hangi amaçla? Ulusal güvenliğin tehlike altında olmadığı düşünülse bile, bunun nedeni bilinmiyordu.

Yine de, Moïse kendi dünyasına çekilmişti. Yüzbaşı Dreyfus'un, kısa bir süre önce, Monceau Ovası'ndaki damadının konutunda öldüğünü öğrenmişti belki de. Irène'in hâlâ oğullarının yasını tuttuğunu, Kont Sampieri'den dul kaldığını ve on sekizinci bölgede, Faisanderie Sokağı 118 numarada yaşadığını da öğrenmişti. Yirmi yaşındaki torunları Fanny'nin birkaç ay önce Elie de Rotschild ile nişanlandığını da öğrenmişti.

Bu son zamanlarda, daha da yorgun görünüyordu. Daha da kötüsü, her şeyden bıkmıştı. Kızı Béatrice artık onu bırakmıyordu. Acaba bu neye yarar? Yaşamayı öğrenme zamanı ve artık çok geçti.

Bir gün, öldü.

Bazılarına göre, tarih 14 Kasım 1935'ti. Başkaları da, 18 Hechwan 5696 diyordu. Her iki saptama için de, duvar saati 15.40'ı gösteriyordu, ruhunu teslim ettiği an.

Cenaze töreni, üç gün sonra, Montmartre Mezarlığı'nda yapıldı. Aile mezarlığına gömüldü. Ne çiçek vardı, ne de çelenk. Buffault Sokağı'ndaki Sefarad Tapınağı'nın hahambaşısı Mathieu Wolff, töreni yönetmişti.

Kızı, birçok taziyet mektubu almıştı. Üzüntülerini bildiren Baron d'Eichtal, Günzburg Baronu, Carlos de Beistegui, Deutsch de la Meurthe ailesi yanı sıra, yalnızca şükranlarını sunmak ve merhumun cömertliğini övmek isteyen kişiler de vardı.

Onların kalemlerinden sürekli şu sözler çıkıyordu: "büyük sanatçı... eşi bulunmaz bir insan... büyük bir beyefendi..."

L'Univers israélite, hakkında kısa bir makale yayımlamıştı. Onun Liyakat Nişanı'nı aldığını ve Louvre Müzesi Dostları ile Süsleme Sanatları Merkezi Birliği'nin

eski başkan yardımcısı olduğunu anımsattıktan sonra, makale yazarı şöyle diyordu:

"O, şehit olmuş Teğmen-Pilot Nissim de Camondo ile unutulmaz Théodore Reinach'ın gelini Madam Léon Reinach'ın babasıydı."

Daha sonra, *La Revue de Paris*, onu şu sözlerle anacaktı:

"Bütün Paris, bu kibar, sağır, sağ gözünde siyah bir monokl taşıyan bu adamın yüksek gölgesini anımsayacak: Sanatsal 'birinci mevkiden' hiç eksik olmazdı."

Moïse de Camondo, acaba yalnızca böyle miydi? Sosyetenin kimsesiz bir üyesi miydi? Bir savaş kahramanı ve ünlü bir bilginin gelininin babası mı?

Gerçekte, bunların hiçbiri. Mirasçısı olmadığından, göz kamaştırıcı bir çelişki ile soyunun sürekliliğini sağlamıştı.

Camondolar'ın sonuncusu, hanedanının devamını sağlamakta başarısız olmuştu. Ancak evini yaratarak, ona eşsiz bir ruh katarak ve onu Fransa'nın sanatsal servetleri arasına yazdırarak, ailesinin adını ölümsüzleştirmeyi başarmıştı.

Son Söz

Béatrice Reinach, Camondo Kontu'nun isteklerini titizlikle yaşama geçirmeyi onur sorunu yapmıştı. Hem babasına olan sevgisinden ötürü, hem de ağabeyinin zaferi için. Mirasın öylesine önemli bir değeri vardı ki, Béatrice vasiyetçinin servetinin tasarruf nisabını geçtiği için onun geçerliliğine itiraz edebilirdi. Doğal olarak, bu tür girişimlerden sakınırdı. Nissim de Camondo Müzesi'nin açılması önemli bir olay olmuştu.

Béatrice'in sanat yapıtları arasında bir hazinesi vardı. Anneannesi Kontes Cahen d'Anvers'in ölümünden önce ona emanet olarak vermekten çok armağan ettiği bir tablo. Renoir'ın yapıtı olan bir küçük kız portresi. Neuilly'deki dairede iyi bir yere asılmıştı. Dünyaları verseler, ondan ayrılmazdı. Çünkü bütün bir dünyayı simgeliyordu, sonsuza dek dolu bir dünya. Onu ancak iki sergi için göndermeye razı olmuştu, biri 1933 yılında Orangerie Müzesi'ne, öteki de 1938 yazında, Bernheim-Jeune Galerisi'ne.

Irène'in portresinden yansıyan tatlı büyü, hatta kız kardeşlerinin büyüsü, bir şaire, Henri Michaux'ya esin vermişti:

"Genç kızın yüzünde, doğduğu uygarlık yazılıydı. Hoşnut ya da değil, kendini yargılıyordu orada, öz yapılarıyla birlikte. Ülke kendini daha çok yargılıyordu

ve orada su temiz, hafif, yeterince mineralli; ışık, yemek, yaşam biçimi, toplumsal sistem bunu sağlıyordu... Genç kızların yüzü, oğlanlarınkinden de fazla gösteriyordu ırkın dokusunu... Genç kızın yüzü, nesnellik açısından, ırkın iyi bir aynasıydı... Onların yüzü, sanat yapıları, bilinçsiz, ama sadık bir biçimde dünyayı dile getirmeleriydi. Ataların gelgitiyle bugünlere gelmiş gizemli yüzler... Masumluğu çalınmamış genç kızın yüzü... hatlarından çok bir iç ışığın oluşturduğu bir müzikal yüz ifadesi, mutlu bir sonuçla, güzel bir kadın yüzü olacak..."

Hiç kimse, bu gizemli portrenin iç gerçeğini bu kadar iyi dile getirememişti. Ancak sözcükler, ne kadar yoğun olursa olsun, mavi kurdeleli küçük kızın sırrını hiçbir biçimde bozmuyorlardı.

İşgalin başında, Reinach çifti güç durumda kalmıştı. Léon ve Béatrice ayrı yaşıyorlardı. Léon oğlunu yanına alırken, Béatrice de kızına bakıyordu. Musevi karşıtı kararnamelerden etkilenseler de, kaygı verici olmaktan trajik olmaya dönüşen bir durum karşısında aynı biçimde tepki göstermiyorlardı.

İlk zamanlarda Léon, Reinachların mallarını kurtarmaya çalıştı. Sonra da yirmi ve yirmi üç yaşındaki çocukları ile kendi güvenliği sağlamaya girişti.

Temmuz 1941'de, Almanlar, Chambord Şatosu'nda, Musevi koleksiyoncular tarafından ulusal müzelere bağışlanmış sanat yapıtları ile dolu kasaları ele geçirmişlerdi. Özellikle de Levenler, Jacobsonlar, Reichenbachlar ve Léon Reinach'ın koleksiyonları, Rosenberg servisinin temsilcisi onlara el koyacağı zaman, açıklama olarak yalnızca Berlin'den gelen bir emri öne sürmüştü. Ve her şey söylenmişti. Güzel Sanatlar İdaresi, onun 'acil çekincelerini' dile getirebilirdi; bu bir şeyi değiştirmeyecekti.

Kasaların birinde Renoir'ın yapıtı küçük bir kız resmi vardı, *Matmazel Irène Cahen d'Anvers.*

Léon Reinach, Ulusal Müzeler Müdürü'ne uzun bir mektup yazmıştı. Protesto etmek için. Alman işgalinden bir yıl sonra, bir Fransız Musevisi protesto etmek için hâlâ kendine güvenebiliyordu. Daha kötüsünü düşünmekten acizdi. Çünkü daha kötü olabilecek şey, daha kavranılacak halde değildi. Borçları fazlaydı. İşgal altındaki Fransa, Musevilerine kötü davranabilirdi. Bunu, Dreyfus davası sırasında göstermişti, herhangi bir yabancı işgaline uğramadan. O zamandan beri, suçunu kabul etmişti. Sonra bu taşkınlıkların nerelere kadar uzanabileceği biliniyordu. En azından, bilindiği sanılıyordu. Her şeye rağmen, Dreyfus kurşuna dizilmemişti, ama itibarı geri verilmişti.

Isaac de Camondo, Théodore Reinach ve Moïse de Camondo'nun birbirleri ardına nasıl Fransız sanat servetini zenginleştirdiklerini anımsatarak protesto ediyordu Léon Reinach. Louvre'un koleksiyonları, Kérylos Villası, Monceau Sokağı'ndaki 18. yüzyıl konağı, bütün bunlar, onun amcası, babası ve kayınpederiydi.

"... Bizlere kendilerini kabul ettirmiş, gerçekten de özel olan bu eli açıklık simgeleri, 'Musevi mallarının haczinden sorumlu Alman Komisyonu'ndan gelmiyordu hiç kuşkusuz. Bu komisyona bilgi verilseydi, belki de bu cömert bağışçıların mirasçılarına, sahip oldukları birkaç eşyayı, sanatsal ya da piyasa değerinin ötesinde, ev içindeki konumuyla özel bir anlam taşıyan bir aile portesini bırakmayı adil olarak nitelendirecektir. Bu nedenle, ilgili yetkililerden bu resmin iade edilmesi ve taşınır mallarımızın gelecekteki güvencesinin sağlanması için sizin nazik aracılığınıza başvurmak istiyorum."

Olması gerektiği gibi paha biçilmez, ama rakamlandırılabilen bir Reinach koleksiyonu vardı. Ve çok değerli Renoir'ın tablosu. Bu resim, Mareşal Goering'in

başka yapıtlarla değiştirilmesi için istediği bir parça içinde yer alıyordu.

İki gün sonra, Ulusal Müzeler Yöneticisi Jacques Jaujard, Musevi Sorunları Genel Komiseri Xavier Vallat'ya yazıyordu. Ona Léon Reinach'ın mektubunun bir kopyasını göndermek üzere. Ve de bu dilekçeye özellikle onun dikkatini çekmek için. Öte yandan, Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı da, bu dilekçeye olumlu bir yanıt verilmesi için aynı Xavier Vallat nezdinde benzer bir girişimde bulunuyordu.

Renoir'ın tablosu, çoktan tartışma konusu olmuştu bile. Tüccar Walter Feuz tarafından koleksiyoncu Georg Emil Bührle adına alınmıştı. 1937 yılında İsviçre vatandaşlığına geçmiş bu Alman kökenli sanayici, Wehrmacht'a tanklar, toplar ve füzeler sağlayan, önemli bir makine teçhizat fabrikası Oerlikon'un başındaydı. Ülkesinin o çok zorlayıcı gümrük yasasına karşın, bir düzine el konulmuş yapıtı satın almıştı. Yağmalama ve soygunların bir sonucu olan bu tabloları böylesine almakla karşı karşıya bulunduğu tehlikenin bilincinde olarak, eğer bir sorun çıkarsa, savaştan sonra onları tekrar satın alacağını iddia ediyordu. Onun kendine güvenmesi, Medeni Kanunu çok iyi bilmesinden ileri geliyordu; madde 726, fıkra 1: "Mülk sahibi sıfatıyla, iyi niyetle, barışçıl yollardan ve kesintisiz olarak beş yıl boyunca başkasına ait mala sahip olanlar, mülk sahibi olurlar."

İşgalin bu ilk yılında, yaşamları kurtarmak pahasına harcanacak bir çaba ile, tabloları kurtarmak için mücadele edilebilirdi hâlâ. Ve böyle olmuştu sık sık. Daha sonra, Musevi karşıtı kararnamelerin zorlamaları bertaraf etmek amacıyla, Léon Reinach'ın bir süre serbest bölgeye sığındığı dönem de geldi çattı. Pau'da, Pireneler Bulvarı 12 numarada yaşıyordu. Oğlu da babasıyla orada buluştu. Bazen, kızı da onlara kavuşmak için sınırı

aşma tehlikesini göze alıyor, sonra da Paris'e geri dönüyordu.

Béatrice ise, tehlikeye rağmen, başkenti terk etmeyi düşünmüyordu. Her sabah Boulogne Ormanı'nın yollarında ata binmek ve alıştığı at eğitimini almakla kalmıyor, Alman subaylarla birlikte at yarışlarına katılıyordu.

Bazıları, onun binici ceketinin altında olabildiğince gizli sarı bir yıldız taşıdığını anımsayacaktır. Birçok kişi, onun bu davranışını ve derin inancını çılgınlık olarak açıklıyordu. Musevi olmaktan daha çok Musevi dininden gelen, tamamen Fransız ve kendi halinde aristokrat olan, kendinden emin ve yeterince züppe olan bu kadın, Fransa uğruna şehit olmuş kardeşinin gölgesinde korunduğunu sanıyordu. Niceleri gibi, yabancı Musevilerin öncelikli ya da özel olarak hedef görüldüklerini düşünüyordu. Junker subayların da geldikleri at eğitimlerinde yararlı ilişkiler kurduğu söyleniyordu. Hatta onun, savaştan önce, Goering ile birlikte, sürek avlarına katıldığı ve bundan ötürü öteki Musevilerle ortak yazgıyı paylaşmadığı söyleniyordu. En azından buna ikna olmuştu.

Neden olmasın? Her şey olasıydı. Yine de Mareşal Pétain, iki kişiyi, Kontes d'Aramon ve Chasseloup-Laubat Markizi'ni kurtarmak için bizzat girişimde bulunmuş ve başarılı olmuştu. Bu iki hanım da Musevi asıllıydı. Her ikisi de, mucizevi 'onurlu ariler' belgeleri sayesinde tutuklanmaktan ve kamplara gönderilmekten son anda kurtulmuşlardı. Bu girişim, Musevilerin statüsünün özel hizmetlerden ötürü bağışık tutulmalarını öngören 8. maddesine uygun olarak yasaldı.

Fransız dehasının zaferini ortaya koyan Camondolar ve Reinachların yaptıkları hizmetler, yeterli değildi yine de.

1942'nin son haftalarında, bir gün, polis onları tutukladı. Alman polisi mi? Fransız polisi mi? İkisi de mi? Suç ortağı olduklarına göre, ne fark eder.

Önce anne ve kızı. Olay, 5 Aralık'ta onların Neuilly'deki evinde olmuştu. Onları neyle suçluyorlardı? O gün, üzerlerinde sarı yıldızı taşımıyorlardı. Sonra da baba ve oğul tutuklandılar. Bu da, 12 Aralık'ta, Ariege ilinde, Seintein'de olmuştu. Fransa'dan İspanya'ya geçmek için hazırlanırlarken, bir kaçak tarafından ihbar edilmişlerdi.

Onların davası üzerine bir rapor yazmakla yükümlü SS-Obersturmführer, Léon'un yüz hatlarının tipik Musevi ırkına ait olduğunu, onun sünnetli ve muhtemelen dinsiz olduğunu yazmıştı.

Gestapo, Reinachların evinde arama yapmıştı. Tablolara, kitaplığa, Théodore Reinach'ın el yazmalarına ve onun Kérylos villasının inşaatına dair değerli arşivlerine el koydu. Çok önemli bir hacme sahip Camondo Bankası'nın arşivleri, yağmalanmaktan kurtulmuştu. Léon Reinach, savaş başlamadan birkaç ay önce, onları ulusal arşivlere bağışlamıştı.

Bu zaman zarfında, Naziler, Rodos Adası'nda, Lindos'ta büyükbaba Abraham tarafından inşa edilmiş Kahal Kaddosh Camondo Sinagogu'nu yıktırmışlardı.

1943'te, Reinachlar Drancy Kampı'na götürüldüler. Fransa'nın Almanlar nezdindeki büyükelçisi Fernand de Brinon'a gönderdiği bir mektupta, enstitü onların durumundan endişe duyduğunu yazıyordu. Fransız Akademisi'nin ömür boyu sekreteri Georges Duhamel, elli yaşındaki Léon'un sağlam olmayan sağlık durumunu göz önünde tutarak, toplama kamplarına aktarılmasının ona çok zarar vereceği için önlemeye çalışıyordu:

"Léon Reinach'ın ailesinin tutuklanması olayı üzerinde bir görüş sunmak bizim haddimize düşmez; ancak, sizin yüksek mevkileriniz sayesinde, bizim şükran

duyduğumuz kişilere karşı, koşulların yumuşatılmasını sağlamak sizin için mümkün olabilecektir."

M. de Brinon, dosyayı bir notla iletti. Alman polisi, bu baskıları o kadar etkisiz buldu ki, onlara ilişkin her tür şikâyete kaçamak yanıtlar vermek için bahaneler ileri sürdü. Reinachlar, aylarca Drancy'de kaldılar.

Öğrenci ve marangoz olarak kaydedilen Fanny ve Bertrand'ın giriş numaraları 414 ve 415'ti. 'Besteci' olarak tanımlanan Léon'unki ise, 1719'du. Onları sevmeyen Almanlar ile onları hiç sevmeyen Fransızların ortak girişimi sonucunda oradaydılar, en kötüsüne hazır olarak.

Bir gün onları götürdüler. Reinach'ın tutuklanmış kuzinlerinden biri, hiçbir zaman unutamayacağı bir sahneye tanık olmuştu: Israrla Drancy'den ayrılmak istemeyen ve bütün gücüyle karşı çıkan Bertrand, onu götürmek isteyen Almanlar tarafından yakınlarının gözü önünde vahşice dövülmüştü...

20 Kasım 1943, saat 11.30'da, 62 numaralı konvoy, Paris-Bobigny Garı'nı muhafaza altında terk etmişti. Erkeklerin sayısı, kadınlarınkinden biraz fazlaydı. On iki yaşın altında 83 çocuk vardı.

Yolculukları sırasında, tren geceleyin Lérouville'in yakınlarından geçerken, on dokuz kişi kaçmayı başarmıştı. Bunlar, Drancy'de bir tünel kazmak isterken ihbar üzerine yakalanmış gençlerdi.

25 Kasım'da, 62 numaralı konvoy Auschwitz'e vardı. Trenden iner inmez, 914 erkek ve kadın hemen gruptan ayrıldı ve gaz odalarına gönderildi. Ötekiler seçilmişti.

1945 yılında, kampların özgürlüğe kavuşturulması sırasında, bu konvoydan hayatta kalan 29 kişi vardı ve bunların ikisi de kadındı. Onların anlattıklarına göre, Léon ve oğlu en baştakilerle birlikte öldürülmüşlerdi.

Fanny ise, kısa bir süre sonra bir tifus salgınında yaşamını yitirmişti. Béatrice'in de ne zaman ve hangi koşullarda öldüğü tam olarak bilinmiyordu.

Kesin olan şey, onların arasından hiç kimsenin geri dönmemesi.

Aile mezarlarını barındıran kubbenin içinde, toplama kamplarında yaşamlarını yitirmiş bu dört kişinin anısına bir plaka konmuştu. "1943 ve 1944'te Fransa için öldüler." 1917'de ölen ağabey Nissim gibi. En azından, Nissim bunu biliyordu. Ama yalnızca Musevi olarak doğmak suçunu işlemekten, Polonya'daki bir kampta, gaz odasının eşiğini geçerken öleceklerini biliyorlar mıydı gerçekten?

Her şeye rağmen, bu kayıtların birleştirilmesine karşın, Béatrice ve yakınları, Nissim ile aynı yazgıyı paylaşmamışlardı. Her ne kadar Nissim Fransa için ölmüş ise de, onlar Fransa tarafından öldürülmüşlerdi. Moïse de Camondo, bu ihaneti yaşamamak için tam zamanında gitmişti.

Kont Louis Cahen d'Anvers'in kızı ve torunları, farklı yazgılarla karşılaştılar. Musevi olduğu için toplama kamplarına gönderilen Colette de Dampierre, yolda, trenden atlama cesaretini göstermiş ve yaşamını kurtarmıştı. Denfert-Rochereau adında birisiyle evlenmiş Elisabeth de Forceville, yarım yüzyıl önce din değiştirmiş olsa da, Musevi kökenlerinden ötürü tutuklanmıştı. Drancy ile Auschwitz arasında bir yerde yaşamını yitirmişti. Eski Camondo Kontesi ve o zamanlar Kontes Sampieri olan Irène ise, dört yıllık işgalin büyük bir bölümünü La Tour Sokağı'ndaki bir daireye kapanarak geçirmişti. Onun İtalyanca soyadı komşuların kuşkusunu doğurmamıştı.

Savaştan sonra, Reinach ailesinin artık geri dönmeyeceği anlaşılınca, Camondolar'ın serveti ona kızından miras olarak kaldı ve o da bu serveti çarçur etti.

1946 yazında, adımları onu Tuileries'deki Orangerie Müzesi'nde düzenlenen 'Almanya'da bulunmuş Fransız koleksiyonlarının başyapıtları' sergisine götürmüştü. Katalogda 41 numarayı görünce, bunu daha yakından incelemek istemişti. Bu bir Renoir'dı, onun resmiydi. Oydu.

Léon ve Béatrice Reinach koleksiyonundan geldiği için, bu tabloyu geri almaya hakkı vardı. Birkaç yıl sonra, bu sevmediği kendi resmini yeniden sattı. Haussmann Bulvarı'ndaki bir galeri sahibi, ortaya çıkan ilk koleksiyoncu ile anlaşmayı sağlamakla görevlendirilmişti. Emil Bührle adında bir İsviçreli sanayici...

Bugün, *Matmazel Irène Cahen d'Anvers* tablosu Zürih'te Bührle Vakfı'nda bulunuyor.

İstanbul'da, Camondolar'ın gururla anıtmezarlarını inşa ettirdikleri Hasköy Mezarlığı, harabe halinde. Bu kutsal yer, insana üzüntü veren bir görüntü sergiliyor. Tamamen kırılmış ve yağmalanmış. Çevre Yolu'nun yapımı da, onun ruhunu almıştı.

Paris'te, Montmartre Mezarlığı, daha ölçülü, ama saygın bir anıtmezar bulunduruyor. Cordier Caddesi, Museviler Yolu, 2. bölüm, işte orada. Giriş bölümünde, şöyle yazıyor: 'Camondo Ailesi'. Çatıda, taşın içine kazınmış On Emir. Fazlası yok. Onların bu anıt, hem yaşamında, hem de ölümünde gösterişli olan Daniel 'Osiris' Iffla adındaki kişinin ya da herkes bilsin diye, unvanını, armalarını oraya astıran Baron Maximilien de Koenigswarter'inkinden uzaktaydı.

Camondolar'ın anıtmezarının içinde, üzerine yedi kollu bir şamdanın yerleştirildiği yeşil sağlam bir kapının arkasında, üç kuşak tabutlar, adlarını gösteren plakaların altında durur. En önemlisi olan torun Nissim'in tabutu, ötekilerinden daha çok dikkat çekmektedir. Gü-

neş ışınları, yandaki vitraylardan sızdığı zaman, onun askeri madalyonları bile fark edilir.

Mezarlığın girişinde, insan boşuna Camondolar'ın adını 'Ünlü Kişilikler Listesi'nde arıyor. Ama, Berlioz, Labiche, Jouhandeau, Fragonard, Ponson du Terrail, bunlar farklı adlar. Tek bir maliyecinin adı bu listede yer almayı başarmıştı ve bu da kaçınılmaz Osiris! Bir de büyük harflerle şöyle yazılmış:

"For Jim Morrison, go to the cemetery Père Lachaise."[1]

Bu aileden geriye yalnızca Paris'in sekizinci bölgesinde, Monceau Ovası'nın ortasında bir ev kalmıştır. Nissim de Camondo Müzesi, bütün Alman işgali sırasında kapatılmıştı. Bu önlem, onu yağmalanmaktan korumuştu. Kurtuluşta, el değmemiş gibiydi.

1985 yılında, 'Camondo İçin Komite' kuruldu. Onu oluşturan sanatseverlerin yardımıyla, parçalar restore edildi, ev eski görkemine kavuşabildi. Katılanların arasında, komşu, antikacı Kraemerler de vardır. Bu müzedeki hiçbir eşyanın, ev sahibinin Musevi kökenlerini yansıtmadığından ötürü üzüntü duymuşlar ve bir müzayedede eskiden bu aileye ait olan iki eşyayı satın almışlardı. 1836 yılında Anton von Schmidt tarafından basılmış, üç yıl sonra kırmızı meşin ciltlenmiş, ortasındaki her bir kabartmanın üstünde mozaikler olan yeşil köşe süsleri ile Rosh Hachana ve Yom Kippour için iki dua kitabı. Dantelaları ve yaldızlı yazıların üstünde, Abraham Salomon Camondo'nun İbrani ve Latin harfleriyle yazılmış adı fark ediliyor.

Moïse'in vasiyetnamesi, koleksiyonuna ölümünden sonra eklemeler yapılmasını yasakladığından, bu yapıt-

[1] Jim Morrison'un mezarı için, Père Lachaise Mezarlığı'na gidiniz. (Çev.)

lar bir bağış olarak değil, yuvalarına geri dönmüş yapıtlar olarak değerlendirilmişti. Bu yaklaşım, onların bugün anılar odasında, aile fotoğraflarının, soyağacı tablosunun, Durand-Ruel tablolarının faturalarının ve soyluluk unvanı kararnamesinin yanında yer almalarına olanak tanıyordu.

Böylece, konağın girişinden yeniden geçen ziyaretçi, bu ailenin Auschwitz'de neden yok olduğunu daha iyi anlayacaktır.

Araba kapısının altındaki bir plaka, Camondo Kontu'nun çocukları ve torunlarının trajik yazgısını anımsatıyor. 'Fransa için öldüler.' Toplama kampı, onların atalarının tarihteki uzun yürüyüşlerinin son aşaması olmuştu. İspanya'dan kovulmalarından başlayıp Nazi soykırımına kadar, dört buçuk yüzyıl soylarını sürdürmeyi başarmışlardı. Ta ki en son torunlar uçup gidene kadar.

Her şey orada sonsuza kadar kalacak mermere kazınmış. Ölünceye kadar acıyla ezilmiş bir babanın üzüntüsü dışında. Her şey, ailesinin en son üyesi olduğuna inanmış bir adamın yalnızlığının dışında. Zinciri tamamen koparan kişi.

Teşekkürler

Okumalarıma, özellikle de ilk okuyucularıma çok şey borçluyum. Araştırmalarım boyunca, öğütler vererek, sezgilerini benimle paylaşarak ve ellerinde bir kalem, yazdıklarımı okuyarak bana yardımcı oldular. Hatalar ve yanlış yorumlar bana aittir. Gerisi ise, yabancı değildi.

Georges Liébert, Esther Benbassa, Philippe Godöy, Stéphane Khémis, Evelyne Lever, Pascal Quignard, Martine Saada ve Ralph Toledano'ya sonsuz şükranlarımı iletmek benim için çok önemli.

Nissim de Camondo Müzesi'nin kulislerinde ve arşivlerinde bana yol gösteren Marie-Noel de Gary ve Sophie Le Tarnec'e teşekkürler.

Bu kitabın yazılmasındaki değerli katkılarından ötürü François-Marie Samuelson ve Antoine Gallimard'a teşekkürler.

Yardımları ve tanıklıkları için aşağıda adları bulunanlara teşekkürlerimi sunmak istiyorum:

Chantal Bischoff, Kontes Josefina Cahen d'Anvers, Danielle Coussot, France Danet, Lorraine Dubonnet, Jacqueline Flersheim, Nadine Gasc, Sarah Halperyn, Natacha Henry, Annie Jost, Malca Lévy, Françoise Marchand, Françoise Parisot, Béatrice Philippe, Baron Liliane de Rotschild, Hélene de Saint-Hippolyte.

Ralph Arditti, Baron Joseph de Cassagne, Stephen Duffy, Hector Féliciano, Jean Jacobi, J.J. Jonas, Jean-Jacques Journet, Philippe Kraemer, Laurent Kraemer, Jean-Claude Kuperminc, Philippe Landau, Jean-Pierre Leduc-Adine, Pierre de Longuemar, Jean-Claude Menou, Jean-Yves Mollier, Michael Neal, Claude Paillat, Moise Rahmani, Fabrice Reinach, Eric Smadja.

Nissim de Camondo Müzesi'nin bekçilerine ve çalışanlarına, Paris'in en incelikli yerlerinden birinin oluşumuna katkıda bulundukları için teşekkürler.

Benim düşsel müzemin üç tanrıçası Angela, Meryl ve Kate'e de çok teşekkürler.